

**THE BOOK WAS
DRENCHED**

**TEXT FLY WITHIN
THE BOOK ONLY**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_194581

UNIVERSAL
LIBRARY

प्रकाश मंडळ पुस्तक १८ वें.

स्त्री - जीवन

संग्राहक,

साने गुरुजी.

२५ फेब्रुवारी]

किंमत १ रुपया.

[१९४०

प्रकाशिका,
सौ० कमलाकोपर्डेकर,
प्रकाश मंडळ,
५२९ सदाशिव पेठ; पुणे २.

मुद्रक,
लक्ष्मण भाऊराव कोकाटे,
३०० सदाशिव पेठ, हनुमान छापखाना पुणे २.

दोन शब्द

स्त्रियांनीं स्वतःचें असें सुंदर अभिजात वाङ्मय निर्मिलेलें आहे. कथाप्या, ओखाणे, गाणीं, ओंव्या हें सारें स्त्रीवाङ्मय आहे. कथाप्यांना तर प्रो.पोतदार यांनीं लहान लहान उपनिषदेच म्हटलें आहे. या कथाप्यांचा माझ्यावर अपार परिणाम झालेला आहे. माझ्या लिहिण्यांतील सहृदयता व साधेगणा कथाप्यांपासून मला मिलाकेला आहे. कथाप्यांचा मी ऋणी आहे. ओखाणेहि फार काव्यमय असतात. सूत्रकता हा जर काव्याचा आत्मा असेल तर हे ओखाणे उत्कृष्ट काव्याचे नमुने म्हणून समजायला हरकत नाही. स्त्रियांचीं लहानमोठीं हजारों गाणीं आहेत. त्यांत पौराणिक आख्यानें आहेत, संसारांतील सुखदुःखें आहेत; देहावरच्या गाण्यांतून अध्यात्मपर विचार आहेत. काहीं कांहीं वटसावित्री-सारखीं अति पवित्र प्रदीर्घ गाणीं कोणत्याहि महाकाव्याच्या तोडीचीं आहेत. वटसावित्रीचें गाणें बी. ए. च्या मराठीच्या अभ्यासाला अवश्य ठेवण्यासारखें आहे.

परंतु ज्या वाङ्मयांत स्त्रियांनीं आपला आत्मा संपूर्णपणें ओतला आहे असें वाङ्मय म्हणजे ओंवीवाङ्मय. जात्यावर दळतांना, पाळणा हलवतांना, मुलाला खेळवतांना, थोपटतांना, झोंपाळ्यावर झोंके घेतांना या ओंव्या सहजस्फूर्तीनें रचल्या गेल्या आहेत. या ओंव्यांतील अकृत्रिम सहृदयता अपूर्व आहे. या ओंव्यांत वत्सलतेचा सिंधु आहे. कोठें कोठें विनोदाची सुंदर छटाहि आहे. इतरहि रस इतस्ततः मर्यादेनें उभे आहेत.

एकीच्या ओंवीनें दुसरीला सुचली असें पुष्कळदां या ओंव्यांची निर्मिति होतांना झालेलें असावें. उदाहरणार्थ “बोरीबंदरावरी। मडूम खाते केळें” अशी ओंवी एकीनें म्हटली कीं दुसरी म्हणे “बोरीबंदरावरी। मडूम खाते पेळें” तिसरी म्हणे “मडूम खाते बिस्कीट.” काळी चंद्रकळा, तिन्ही सांजा ~~सांजा~~

पहिली माझी ओंवी, सासरचे बोल, दृष्ट, लक्ष्मी कीं आली, वगैरे प्रकार आले कीं लागोपाठ त्याच प्रकारच्या ओंव्या भराभरा येतात. मुली झोंपाळ्यावर बसलेल्या असाव्यात. आणि असे हे काव्यनिर्मितीचे गोड प्रकार होत असावेत. मुलींना मोठ्या बायकाहि अनुभवपूर्ण व रसपूर्ण ओंव्या करून देत असाव्यात. या ओंव्या तोंडोतोंडो आलेल्या आहेत. आणि सदैव त्यांत भरच पडत आली आहे. महाराष्ट्रांतील बायका दळतांना कांडतांना ओंव्या म्हणतात असे फार प्राचीन ७ व्या ८ व्या शतकांतील उल्लेख आहेत.

या ओंव्यांत पुष्कळशा ओंव्या साडेतीन चरणी आहेत. कांहीं चार चरणी आहेत. साडेतीन चरणींत दुसऱ्या व तिसऱ्या चरणांचे अंती यमक असते. चार चरणींत दुसऱ्या व चौथ्या चरणांचे शेवटीं यमक असते. चार चरणी बहुधा जाल्यावरच्या असतात. या ओंव्या म्हणण्याचे विशिष्ट प्रकार आहेत. ते बायकांपासूनच शिकावे व ऐकावे. कांहीं चाली अति गोड असतात. ओंव्याचे शेवटीं बहुधा कोणाचे तरी नांव घालायचे असते. म्हणणाऱ्याने आपल्या आवडीचे कोणाचेही घालावे. मी गोपूत्राळ व उषाताई हीं दोन नांवे बहुतेक सर्व ओंव्यांतून घातलीं आहेत. वाचकांनीं तेथे वाटेल तीं घालावीं.

कहाण्या, ओखाणे, गाणीं, ओंव्या व लोककथा यांचा बालपणापासून मला फार हव्यास. माझे वडील फार उत्तम गोष्टी सांगणारे म्हणून प्रसिद्ध होते. लहानशी गोष्ट असावी परंतु ते अर्धा तास तासभर पुरवीत. आम्हांला हंसवीत, रडवीत, बोध देत. माझ्या आईच्या आईला वटसावित्री येत असे. सावित्री व्रताचे वेळीं ती म्हणायला जात असे, व घरींहि म्हणत असे. मी तें गाणें जिन्यांत बसून ऐकत असें. माझ्या दुसऱ्या एका आजीला अशींच सुंदर गाणीं येत होतीं. आजी व आई दळीत असल्या म्हणजे मी पुष्कळवेळां “ माझ्या नांवाच्या ओंव्या म्हणा ” म्हणून हट्ट धरून बसत असें. मग आजी, काकु शेवटीं पंढरिनाथ असें माझे नांव घालून ओंव्या म्हणत. त्या ओंव्या माझ्या कानांत आजहि गुणगुणत आहेत.

शाळाकॉलेजांत असतांना जर्मनीतील “ ग्रिम् ” बंधुद्वयाप्रमाणें आपणहि महाराष्ट्रभर हजारां खेड्यांतून हिंडावें, गाणीं, ओंव्या, ओखाणे, गोष्टी, हें वाङ्मय जमा करावें असें माझ्या मनांत येत असे. “ मराठी साहित्याचा फकीर ” हें ध्येय मनांत येई. मुक्तेश्वरांनीं “ एकेक अक्षराची भीक ” मागून अमर वाङ्मय निर्मिलें. मी निर्माण न करूं शकलों तरी असें अमर वाङ्मय मरूं लागलें आहे, नष्ट होऊं लागलें आहे, तें संग्रहित करावें असें वाटे. परंतु मनांतील हेतु सारे थोडेच साध्य होतात ? आणि ध्येय तरी का सदैव एक असतें ? लहान मुलाला यात्रेंत दिसेल तें घ्यावेसें वाटतें, तद्वत् माझी स्थिति आहे. हें करावें, तें करावें, सारेंच वाटतें. आणि म्हणून कोठलेंच नीट होत नाही व त्यामुळें हृदय फाटतें व चित्त दाटतें.

मी कधीं कोठें गेलों व मायबहिणी भेटल्या तर ओंव्या म्हणायला सांगत असें. परंतु टिपून घेत नसें. १९३१ पासून टिपून घेऊं लागलों. १९३४ मध्ये ज्यांच्याकडे मी लहानपणीं पुण्याला शिकायला होतो त्या माझ्या उंबरगांवच्या डॉ. रामचंद्र काशीनाथ जोशी यांच्या आई श्रीमती सुभद्राबाई जोशी यांच्याजवळून मी पुष्कळ ओंव्या टिपून घेतल्या. लग्नांतील सांगा, दृष्टीच्या सांगा, पावसाच्या सांगा, मी असें सुचवीं व त्यांना आठवत. जवळ जवळ ४०० ओंव्या त्यांचेजवळून मी घेतल्या. पुढें अलिबागेस माझी बहीण ते. सौ. लक्ष्मीबाई भिडे ही आहे. आमची ही सर्वांत मोठी बहीण, एकुलती बहीण. मी तिला ओंव्या विचारीं, ती सांगे. ती मग शेजारच्या शेजीबाईंना बोलवी व “ आमच्या अण्णाला सांगा हो ओंव्या ” म्हणून प्रार्थी. मग काय तेथें लहानमोठ्या माय-बहिणी जमायच्या व मी भराभर टिपून घ्यायचा. सांगतां सांगतां कधीं त्या गहिंवरत, कधीं थोड्या लाजत, कधीं हंसत. मी म्हणायचा “ काय छान आहे ही ओंवी. ” त्यांना आनंद वाटे व उत्साह येई. माझ्या बहिणीच्या मुलीही ओंव्या गोळा करूं लागल्या व आणून देऊं लागल्या. जवळ जवळ १२०० ओंव्या मला तेथें मिळाल्या. बडोद्याला माझी मावशी आहे व मामी आहे. तेथें मी सुरू केला प्रचार, दुपारी तांदूळ पार

निवडतांना शेजारच्या वायका जमत व मी माझी वहीपेन्सील घेऊन बसें. जवळ जवळ २०० ओंव्या मजजवळ नसलेल्या मिळाल्या. अमळनेरला १००-१५० मिळाल्या. आणि कोंकणांतील माझ्या पालगडगांवीं जवळ जवळ ५०० ओंव्या मिळाल्या. असा हा अडीच हजार ओंव्यांचा संग्रह मजजवळ जमा होऊन पडला होता. त्यांचे वर्गीकरण वगैरे करायला वेळ कोठून होणार ?

सह्याद्री मासिकांतील सईचे लग्न, प्रतिभेमध्ये आलेल्या ओंव्या, शालापत्रक, आनंद, खेळगडी वगैरे मासिकांतून लोकगीते या सदराखाली येणाऱ्या ओंव्या यांचा संग्रह मला करतां आला नाही. मला वेळच नाही. या माझ्या संग्रहांतील काहीं ओंव्या त्यांतून येऊन गेल्या असतील. काहीं नसतील. न्हाणुलीच्या ओंव्या वगैरे छोटी पुस्तके मी लहानपणीं पाहिलीं होतीं. परंतु आतां वेळ झाला नाही. जर कधीं रिकामपण मिळाले तर प्रसिद्ध झालेल्या सर्व ओंव्यांची या संग्रहाच्या दुसऱ्या आवृत्तीचा सुयोग आला तर त्यांत भर घालीन. परंतु मला वेळ न झाला तर जो कोणी मराठी साहित्याचा उपासक असेल त्याला माझ्या या संग्रहाचा उपयोग होईल.

अडीच हजार ओंव्यांचे मी निरनिराळे प्रकार पाडले. भाऊवहिणीच्या, मायलेकरांच्या, मुलगीसंबंधीं, संसारांतील सुखदुःखें, हे चार प्रकार या पहिल्या भागांत देत आहे. उरलेले प्रकार दुसऱ्या भागांत देणार आहे. दुसऱ्या भागांत “ पौराणिक, ऐतिहासिक, सृष्टिवर्णनपर, तीर्थक्षेत्रे पुरे पट्टणें, पहिली माझी ओंवी, सुभाषितें, व संकीर्ण असे प्रकार आहेत. दोन्ही भाग एकत्र केले असते तर पृष्ठें वाढतीं व आज कागदाची महर्गता असल्यामुळे किंमत अधिक टेवावी लागली असती व ती एकदम देणें जड झालें असतें.

या पहिल्या भागांत जवळ जवळ दीडहजार ओंव्या आल्या आहेत. उरलेल्या हजारोंचा दुसरा भाग होईल. प्रत्येक प्रकाराला मी रसपरिचय जोडला आहे. तो धांवता आहे, दिग्दर्शक आहे. ओंव्या म्हणजे आपलें काहीं तरी असे कोणास वाटूं नये म्हणून तसें केले आहे. या संग्रहाला जोडण्यासाठीं म्हणून

माझे समाजवादी स्नेही प्रसिद्ध अभ्यासी व लेखक भाई ना. गं. गोरे हे ओव्यांतील सामाजिक स्थिति दर्शविणारा सुंदर निबंध लिहून देणार होते. परंतु तो निबंध दुसऱ्या भागाला जोडावा असें मी योजिलें आहे.

या ओव्यांतील माधुरीचंद्र मी काय सांगूं ? त्यांतील भावनोत्कटनेविषयी काय लिहूं ? माझी बहीण ओव्या सांगतांना रडली आहे.

माझे कीं आयुष्य उणें करी रे गणया
घाल सखीच्या चुडेया मनुताईच्या

ही ओवी सांगतांना तिचे डोळे पाण्यानें भरले. आई आपुलें आयुष्य मुलीच्या नवऱ्याला देत आहे. केवढा प्रसंग ! “ मला भावाच्या ओव्या फार आवडतात ” माझी बहीण म्हणायची. येवलें, मुंबई, अमदाबाद, अमळनेर वगैरे शहरां या ओव्यांवर गणेशोत्सवांत वगैरे मी व्याख्यानें दिलीं. काव्यमय ओव्या ऐकून स्त्रीपुरुष लहानथोर माना डोलवित व सद्ददित होत हें मी पाहिलें आहे. माझ्या वड्या पाहावयास मागत. बायका व मुली विचारित “ कोठून आणल्यात ह्या ओव्या ” मी उत्तर देई “ हे तुमचेंच जुनें ठेवणें आहे. तुम्हांला मी देत आहे. ”

अमळनेरचे एक शिक्षक या ओव्या वाचित होते. त्यांच्या बहिणीचें नुकतेंच लग्न झालें होतें. मुलगी सासरीं जात आहे, भाऊ येहो म्हणत आहे, सासरचे हाल वगैरे ओव्या ते वाचूं लागले व रडूं लागले. मी त्यांस विचारलें “ काय झालें ? ” ते म्हणाले “ आतांच बहिणीचें लग्न झालें. अनुभव ताजा आहे. ” आगगाडींतून नगरकडे जातांना एक गृहस्थ डब्यांत होते. त्यांनीं वाचायला घेतल्या ओव्या. शेवटीं म्हणाले “ कधीं होईल पुस्तक ? कोठें मिळेल ? ” मी म्हटलें “ छापणार आहे लौकरच. सर्वत्र मिळेल. ” धुळ्याहून मालेगांवला मोटारींतून जात होतो. शिरपूरचे एक तरुण होते लोरींत. मजजवळून त्यांनीं बही घेतली. ते तन्मय होऊन वाचित होते, दोनदोनदां म्हणत होते. शेवटीं मला म्हणाले “ पुरे आतां. वाचवत नाहीं. ” मन्वन्तर मासिकांत बहिण

भावंडांच्या ओंव्यांचा व मायलेंकरांच्या ओंव्यांचा रस-परिचय जानेवारी व फेब्रुवारी १९४० च्या अंकांतून देण्यांत आला होता. अमळनेरच्या किर्तीतरी भगिनीनीं ते अंक घरीं आणून वाचले. अमळनेरला श्री अनंतराव गुते म्हणून एक प्रसिद्ध सज्जन वकील आहेत. त्यांना त्यांच्या आत्मित्रांकडून मन्वन्तराचे हे अंक वाचा अशीं पत्रें आलीं. आणि सुप्रसिद्ध कलावान् हंस पिकचसेचे पार्टनर श्री. विनायक कर्नाटकी यांचें कोल्हापुराहून एक दिवस मला अचानक पत्र आलें तें मुदाम देतों:

३१- जानेवारी- १९४०

गु. साने गुरुजी यांचे सेवेशीं

सादर प्रणिपात—

आपली व माझी ओळख नाहीं !— माझं दुदैव किं यापूर्वीं मी आपलें लिखाणही वाचूं शकलों नाहीं !— अगदीं अनपेक्षित 'मन्वन्तरा'चा अंक हातीं आला !— “मायलेंकरें” या लिखाणांतोळ रस चाखूं लागलों !— वाचतां वाचतां— अक्षरशः हृदय भरून आलें. मला न कळतां डोळ्यांवाटे अश्रु वाहूं लागले !— जो भेटेल त्याला मी सांगितलं— हें लिखाण वाचा !— पोथी पुराण वाचून पापं सुद्धां धुतलीं जातील असं आपण वाचतो. पण हे वाचतांना— या मंगल बालवेदांच्या पठणानें तीं धुतलीं जातात असा प्रत्यक्ष अनुभव येऊं लागतो !— वात्सल्यानें हृदय भरून येतं !— आसमंतात मांगल्य दरवळून येतें !

विद्वत्तेनें भरलेल्या पुस्तकांतून— ग्रंथांतून जी कल्पना येत नाहीं ती— हिंदुधर्माच्या संपन्न हृदयाची कल्पना आपल्या या लेखांकांतून येत आहे. जिला आपण “आपली संस्कृति” “आपली संस्कृति” म्हणून डोक्यावर धेऊन नाचायला हवं ती ही !—

आपल्या संस्कृतीची ही संपदा विसरली जात आहे !— आपण ही संपदा

गोळा करून आम्हांला दाखवित आहांत ! आम्ही सदैव तुमचे ऋणी राहूं

आपला नम्र

“ विनायक ”

हंस पिक्चर्स, कोल्हापूर.

आपण सारे त्या मायबहिणींचे ऋणी राहूं या. त्यांनीं माझे नामरूप हारपो या श्रुतीनें हें वाङ्मय निर्माण केले. श्री. विनायकांसारख्या कलेशीं तन्मय झालेल्या कलोपासकाचा या ओंव्यावरील हा अभिप्राय आहे.

मी तर केवळ निमित्तमात्र आहे. या ओंव्या ऐकतांना जणुं माझी समाधि लागे. या ओंव्या वाचतांना मी वेडा होतो. वेळ असला म्हणजे हे वेद वाचतो, पुन्हां पुन्हां वाचतो. ज्या आईनें व आजीनें लहानपणीं ही गोडी लाविली त्यांचे हे उपकार.

ज्या भगिनींनीं मला या ओंव्या आनंदानें सांगितल्या त्यांचे मी कसे आभार मानूं ? मुलें रडत आहेत, घरांत कामें आहेत, तिन्हीसांजा होत आलेल्या, तरीहि मला ओंव्या सांगत त्या बसत. माझ्या मित्रांची आई श्री. सुभद्राबाई आज नाहीत. त्यांच्या स्मरणशक्तीसारखी अपूर्व स्मरणशक्ती मी पाहिली नाही. त्यांना नवनीत कितीतरी पाठ. किती गाणीं येत, किती ओंव्या येत. त्यांना मीहि आईच म्हणत असें. मातृहीनाला मला त्यांनीं सतत मातृप्रेम दिलें. त्यांचें आज कृतज्ञतापूर्वक स्मरण करतो. त्यांनीं किती ओंव्या दिल्या. नंतर अलिबागची माझी बहीण ति. सौ. लक्ष्मीबाई भिडे. नंतर तिच्या मुली सौ. रंगुताई रिसबूड, सौ. सुंदराताई गोगटे, सौ. मनुताई थत्ते, कु. कमल भिडे; बहिणीच्या उदार व प्रेमळ शेजारिणी सौ. भागीरथा बाई फाटक, सौ. उमाबाई देवधर, श्री. लक्ष्मीबाई धारपुरे, कु. रंगू नवरे व सौ. भागीरथी बाई नवरे, गं. भा. राधाबाई ओक, गं. भा. गंगाबाई फडके व गं. भा. सईबाई मोघे; बडोद्याची माझी मावशी श्री. सखुबाई आपटे व मामी श्री. शक्तिमणीबाई परचुरे व त्यांच्या मैत्रिणी आणि शेजारिणी; माझ्या कोकणांतील पालगड गांवच्या ति. सौ. अन्नपूर्णाकाकू साने, ति. सौ. जानकीवयनी साने. कै. ति. सौ. लक्ष्मी-

बाई साने, सौ. कमलाबाई. डिंगणकर, श्री. कुशाताई जोशी, श्री. बहिणा-
बाई ओक, गं. भा. चंद्रताई करंदीकर व करंदीकर घराण्यांतील आणखी
भगिनी; माझ्या आईची चुलती श्री. भागीरथीबाई परचुरे, माझ्या वैनीच्या
बहिणी श्री. अंबु पेंडसे व श्री. शकुंतला व तिच्या भावजया सौ. कमलाबाई
जोशी वगैरे; अमळनेरच्या सौ. माई वैद्य व इतर काहीं मुली; अशा किती-
तरी लहानमोठ्या मायबहिणींपासून मी ओव्या गोळा केव्या. काहींचीं नांवें
मला आठवत नाहींत. परंतु त्यांचे कृतज्ञ स्मरण आहे. या सर्व भगिनींचा
मी ऋणी आहे. हा संग्रह त्यांना मला दिला व मी लिहिला. त्यांनीं दिलेल्या
ओंव्यांचा भावभक्तीनें मी लेखक झालों.

या ओंव्या ब्राह्मण वर्गांत प्रचलित असलेल्या आहेत. प्रत्येक जातींत व
निरनिराळ्या जिह्यांतून अशा हजारों ओंव्या असतील. नगरला मी एक
दिवस अगदीं उजाडत जात होतों. तर एक मुसलमान बाई “ मिय्या त्रिवी
बोले ” वगैरे चरण असलेली ओंवी म्हणत होती. नावरानवरी गांवीं मी
आश्रमांत होतों. तेथें शेजारीं असलेल्या मुसलमान मायबहिणी गंगाजमुनांच्या
ओंव्या दळतांना पहांटे म्हणत. ग्रानदेशांत चहाडीं येथें पहांटे किसान बाया
दळतांना ओंव्या म्हणत असतां मी ऐकल्या होत्या. त्या त्या जातींतील
सुखदुःखें, अनुभव त्यांच्या त्यांच्या ओंव्यांतून असणार. हें सारें वाङ्मय जमा
केले पाहिजे. सर्व जातींतील मायबहिणींजवळून प्रेमस्नेहानें मिळविले पाहिजे.

स्त्रीजीवनाची शेवटची प्रत माझी वैनी मरणशय्येवर असतांना मी करित
होतों. वैनी मरणशय्येवर असतांनाहि मी तिला म्हणों “ वैनी, आठवते का
एखादी ओंवी. ” ती प्रयत्न करी व म्हणे “ भावजी, नाहीं आठवत हो. ” परंतु
एके दिवशी तिनें एक ओंवी सांगितली. मरणाचे आधीं दोनच दिवस.

पालगड गांवाचा

टाकी लावुन रस्ता फोडा

रंगांत गाडी धाडा

भाईरायाला ॥

भावाला आणण्यासाठीं रस्ता दगडाधोंडाळ म्हणून गाडी पाठवतां येत
नसेल तर दगड फोडून रस्ता करा व भावाला गाडी पाठवा. अशी ही भ्रातृ

प्रेमाची अमर औंठी तिने मला दिली. मरतां मरतांहि माझ्या वैनीनें अमर स्त्री वाङ्मय दिलें. तिच्या आत्म्याला प्रणाम.

“स्त्रीजीवन” या नांवाऐवजी “स्त्रीहृदय” असें नांव असतें तर चांगलें झालें असतें असें कांहीं मित्र म्हणाले. परंतु आधीं “स्त्रीजीवन” हें नांवच छापलें गेलें. त्यांची सूचना अधिक यथार्थ होती. स्त्रीजीवन हें पुस्तक मुलींच्या शाळांतून तरी सर्वत्र जाईल व आपल्या मायबहिणी असें अमर वाङ्मय निर्मीत हें पाहून मुलींना स्फूर्ति येईल व नवीन जीवनावर त्या नवीन वाङ्मय निर्मीतील अशी मी आशा बाळगतों.

स्त्रीजीवनांतील “बहिणभाऊ” व “मायलेंकरे” या ओव्यासबंधांचे रसपारिच्या-त्मक लेख मन्वन्तर मासिकानें आधीं प्रसिद्ध करून जनतेवें लक्ष वेधून घेतलें याबद्दल त्यांचे आभार मानतो. हनुमान प्रेसचे चालक मालक व कामगार ह्यांचेहि पुस्तक लौकर व मुत्रक छापून दिल्याबद्दल आभार. चित्रकार श्री. गोविंद कुरवाळेकर या तरुण चित्रकारानीं सुंदर चित्र काढून दिलें, त्यांचेहि गोड आभार व प्रकाशमंडळ पुणे याचे चालक श्री. दयार्णव कोपडेंकर यांच्या उत्साही पत्नी चि. सौ. कमल कोपडेंकर स्त्रियांच्या अभिमानानें हें पुस्तक प्रकाशावयास पुढें आल्या म्हणून त्यांनाहि धन्यवाद.

२४।२।४०

लिमयेचाडी, सदाशिव पेठ, पुणे २. }

साने गुरुजी.

अनुक्रमणिका

विषय	पृष्ठ
(१) बहिणभाऊ	१
(२) मायलेंकरें	३५
(३) मुलगी	९८
(४) सुखदुःखाचे अनुभव	१२९

साने गुरुजींचें वाङ्मय.

श्यामची आई

श्याम

घडपडणारीं मुलें

जीवनकलह

भारतीय संस्कृति

विश्राम

पत्री

ना. गोखलेचरित्र

ईश्वरचंद्र विद्यासागर

पुनर्जन्म

स्त्रीजीवन

क्रान्ति

मुलांसाठीं फुलें

स्त्रीजीवन

प्रकरण पहिलें

“ बहिणभाऊ— रसदर्शक परिचय ”

या प्रकरणांत बहिणभावासंबंधीच्या ओंव्या दिस्या आहेत. या रसाळ व प्रेमळ ओंव्या वाचून ज्याचें हृदय उचंबळणार नाहीं असा माणूस क्वचित् असेल. बहिणीचें भावासाठी हृदय किती तुटतें, तिचें त्याच्यावर किती प्रेम, भावाचें वर्णन करतांना तिला साऱ्या उपमा कशा कमी वाटतात, तें सारें या ओंव्यांत पहावयास मिळेल. सासरीं गेलेली बहिण माहेरच्या प्रेमासाठी, भावाच्या भेटीसाठी, त्याच्याकडून निरोप वा पत्र यावें यासाठी कशी अधीर झालेली असते तें या ओंव्यांतून फार सुरेख रीतीनें दाखविलें गेलें आहे. पावसाळा संपत आलेला असावा, नदीनाले शांत झालेले असावेत, शेतेभाते पिकलेलीं असावीं, दिवाळी जवळ आलेली असावी. मग बहिणीचे डोळे भावाकडे लागतात. ती म्हणते:

“ पूर ओसरले,
अजुन कां न भाई आले

नदीनाले शांत झाले
बहिणीसाठी ॥

नवरात्र गेलें दसरा दूर गेला
नेण्याला कां न आला भाईराया ॥ ”

इतर भाऊ आपल्या बहिणी नेतात. बहिणींना आणण्यासाठी प्रेमळ भाऊ रंगीत गाड्या पाठवतात. तें सारें पाहून जिचा भाऊ येत नाही तिच्या जिवाची फारच तगमग होते. त्यांत शेजारच्या बायका आणखी विचारूं लागतात:

“ शेजी मला पुसे येऊन घडी घडी
कधीं माहेराची गाडी येणारसे ॥ ”

असें कोणी विचारलें म्हणजे फारच वाईट वाटतें. घरांत मुलेंहि विचारूं लागतात, “ आई, केव्हां ग मामा येईल ? ” आई काय उत्तर देणार ? ती मामाची बाजू घेते. “ बाळांनो, त्याला काम असेल, नाहीतर आल्याशिवाय राहता ना ” असें सांगते:

“ मुलें पुसताती येई ना कां ग मामा
गुंतला कांहीं कामा माय बोले ॥ ”

ती असें उत्तर देते. परंतु तिच्या मनाचें त्यानें समाधान नाही होत. आपला भाऊ आजारी विजारी तर नसेल असें तिच्या मनांत येतें. परंतु या मनांतील दुष्ट शंकेचें ती स्वतःच निरसन करते. माझा भाऊ आजारी असता तर हा वारा शीतल व सुगंधी असा येता ना असें ती म्हणते. किती सहृदय व रम्य कल्पना:

“ दूरच्या देशांचा शीतळ वारा आला
सुखी मी आईकीला भाईराया ॥
दूरच्या देशांचा सुगंधी येतो वात
असेल सुखांत भाईराया ॥ ”

वाऱ्याच्या गुणगुणण्यांत तिला सारी कुशल वार्ता मिळते, दुसरें कोठलें पत्र, कोठला निरोप ?

भाऊ खुशाल आहे. मग कां येत नाही ? तिला नाना शंका येतात. लहान-

पर्णी मी चावा घेतला, दादानें भातुकलीचे दाणे खाले म्हणून मी त्याला बोललें, तें आठवून कां दादा येत नसेल ? परंतु ती म्हणते:

“ अपराध पोटी प्रेम थोरांचें घालित
येई धांवत धांवत भाईराया ॥ ”

भाऊ बहिणीवर रागावेल ही कल्पनाच तिला असह्य होते. कस्तुरीचा सुगंध कधी सरत नाही, चंद्र कधी प्रखर होत नाही, सोनें सडत नाही, आकाशाचा रंग बदलत नाही. किती सहृदय उपमा व दृष्टान्त:

पाठच्या बहिणीवरी भाऊ का संतापेल
कस्तुरी का सोडील निज वास ॥
पाठच्या बहिणीवरी भाऊ कसा रागावेल
चंद्र आग का ओकेल कांहीं केल्या ॥
पाठच्या बहिणीवरी भाऊ कसा हो रुसेल
कधीं सोनें का कुसेल कांहीं केल्या ॥
पाठच्या बहिणीवरी भाऊ का रागावेल
रंग ना बदलेल आकाशाचा ॥

भाऊ माझ्यावर रागावणें अशक्य, मग माझ्या पतीवर का रागावला आहे ? मागें आला होता एकदां न्यावयाला तर यांनीं पाठवले नाही मला. पुन्हां कशाला येईल दादा अपमान करून घ्यायला ? परंतु बहिणीच्या समाधानासाठीं दादा का तें विसरणार नाही ?

आपलेच ओठ दादा आपलेच दांत
थोर सारें विसरत मागील रे ॥

तिचे आईबाप नसतात. आईबाप गेले म्हणजे कोठलें माहेर असें लोक म्हणतात. तें का खरें होणार ? मरतांना मायबाप बोलले तें का दादा विसरेल ?

शेवटील शब्द आई तुला जे बोलली
काय विस्मृति पडली त्यांची दादा ॥

ताईला प्रेम देई
माय बोले मरतां मरतां

तिला रे तूंच आतां
दादा तुला

या औढ्या वाचतां वाचतां कोणाचे डोळे भरूच येणार नाहीत ? स्त्रियांच्या अंतरंगांतील हे थोर दर्शन आहे.

बहिणीला ओंवाळणी घालावी लागेल म्हणून तर भावाला चिंता नसेल ना पडली ? अरे बहिण का पैशासाठी भुकेलेली असते ?

लागेल घालावी
चिंता काय अशी मर्नी
नको धन नको मुद्रा
देई प्रेमाश्रूंची धार
पानफूल पुरे
नको शेला जरतारी

फार मोठा ओंवाळणी
भाईराया ॥
नको मोतियाचे हार
भाईराया ॥
पुरे अक्षता सुपारी
भाईराया ॥

भावाला केव्हांपाहीन असे तिला होतें. तिच्या डोळ्यांतून पाणी येतें. तिला चैन पडत नाही:

येरे येरे भाऊ
कधी हृदय उघडीन
येरे येरे भाऊ
पाण्याचा चाले पाट
जिवाच्या जीवना
येई गा तूं बंधू
जिवाच्या जिवलग
मुखाच्या माहेरा

किती झाले दडपण
तुझ्यापुढें ॥
किती पहावी रे वाट
डोळ्यांतून ॥
अमृताच्या सिंधु
उठाउठी ॥
प्रेमाच्या सागरा
येई गा तूं

ती भावाला निरोप तरी कोणाबरोबर पाठवणार, पत्र कोणाबरोबर देणार ? स्त्रियांना कोंठे आहे ते स्वातंत्र्य ! परंतु एक साधन आहे. वाऱ्याबरोबर, पांखराबरोबर पाठवावा निरोप. त्यांना वातमी घेऊन येण्याविषयी सांगावें:

अरे वाच्या वाच्या
बहिणीचा निरोप सांग
कावळ्या कावळ्या
येई निरोप सांगून

धांवशी लांबलांब
भाईरायाला ॥
लांब जाई रे उडून
भाईरायाला ॥

परंतु चिमण्याकावळ्यांनीं कां जावें, कां ऐकावें ? कां म्हणजे ? मी त्यांना अंगणांतून हांकललें नाहीं. त्यांना दाणे घातले. त्यांना का कृतज्ञता वाटत नसेल ?

दाणे मी घालत्यें
भावाची आणा मात
नाहीं हांकलीलें
यावें निरोप सांगून

तुम्हांला अंगणांत
चिमण्यांनो ॥
कधीं अंगणामधून
भाईरायाला ॥

भाऊ येणार अर्धें तिला वाटूं लागतें. हातांतला घांस गळतो, डोळा लवतो. कोणी तरी दूर डोंगर उतरून उन्हांतून येतांना दिसतें. भर दुपारच्या उन्हांतून कोण येतें तें ? पावसानंतरचें पहिलेंच ऊन. फार त्रास देतें तें. भाऊच असणार तो:

दुपारचें ऊन
बाहिणीसाठीं भाऊ येतो
दुपारचें ऊन
शेला घेतो पांघरूण
तांबडं पागोटें
सुरूच्या झाडाखालीं

घाटीडोंगर कोण घेतो
भाऊबीजे ॥
लागतें सणसण
भाईराया ॥
उन्हांनें भडक्या मारी
भाईराया ॥

कोंकणांतील हें वर्णन दिसतें. घाटी चढून येणारा, सुरूच्या झाडांखालीं बसणारा हा कोंकणचा भाऊ दिसतो. भाऊ येतो व मुलें मामा मामा करूं लागतात. बाहिणीच्या आनंदाला आकाश टेंगणें होतें. ती भावाजवळ प्रेमानें विचारपूस करते. कौतुकानें पुसते:

“ तुला आळवीत बैसल्यें होत्यें दादा
काय वयनीच्या नादा गुंतलासी ॥ ”

“ वयनीनें मोहनी घातली म्हणून बहिणीला विसरलास होय ना ? बरे पण खुशाल आहेस ना, सारी मंडळी बरी आहे ना ? थकलास हो दादा. तूं का आजारी होतास ? डोळे कां असे खोल ? ” किती प्रश्न ती करते. परंतु प्रेमळ भाऊ म्हणतो:

प्रवासाचा शीण,
हळुवार चित्त भारी
ताईला पाहून
भावाला बहीण
ताईला पाहून
हृदयीं भरती

ताई नाही मी आजारी
ताई तुझे ॥
हरेल सारा शीण
अमृताची ॥
सारीं दुःखें हरपती
प्रेमपूर ॥

किती दिसांनीं भाऊ भाऊबीजेसाठीं आलेला, बहिण मग थाट करते. परंतु ता गरीब असते. तिच्या घरांत गहूं नसतात. ती शेजीबाईकडे जाते:

“ शेजारणी बाई उसने द्यावे गहूं
पाहुणे आले भाऊ फारां दिशीं ॥ ”

शेजारीण नाही म्हणत नाही. सुंदर सोन्यासारखे गहूं शेजी देते. बहीण दळते:

सोनसळे गहूं रवा येतो दाणेदार
फ्रेण्यांचें जेवणार भाईराज ॥
सोनसळे गहूं त्यांत तुपाचें मोहन
भाऊबीजेचें जेवण भाईरायाला ॥

घरांत चंदनाचे पाट आणून ती मांडते. भावासाठीं काय करूं, काय न करूं असें तिला होतें:

चंदनाचे पाट

मांडीले हारोहारीं

आज आहे माझ्या घरीं

भाऊबाज ॥

कधी भाऊ भाऊबीजला बहिणीच्या घरीं येतो किंवा तिला घरीं माहेरीं नेतो. माहेरीं साऱ्या बहिणी जमलेल्या असाव्या. भाऊबीज होऊन जावी. पुन्हां सासरीं जाण्याची वेळ यावी. त्यावेळीं बहिणी म्हणतात:

आम्ही चारी बहिणी

चार डोंगरांच्या आड

माझ्या भाईराया

खुशालीचें पत्र धाड ॥

आम्ही चौघी बहिणी

चारी गांवाच्या चिमण्या

सख्या भाईराया

आम्ही घटकेच्या पाहुण्या ॥

दादा, वर्षांतून एकदां आम्हांला भेटत जा, एकदां आणीत जा. आम्ही घटकाभर राहूं, प्रेम लुटूं व उडून जाऊं. एक चार आप्यांचा साधा खण व रात्रभर तुझ्या घरीं विसांवा. दुसरें कांहीं नको:

बहिणीला भाऊ

एक तरी गे असावा

पावल्याचा खण

एका रात्रीचा विसांवा ॥

माहेरीं गेल्यावर भाऊभावजय कशीं वागतात तें बहिणींना कळून येतें. भावजयीला बहिणी म्हणतात:

दसरा दिवाळी

वरषाचे दोन सण

नको करूं माझ्यावीण

वयनीबाई ॥

माहेरीं जावें तों भावजयीला बरें वाटत नाही. नगंदा कशाला आल्या असे त्यांना वाटतें:

गोच्ये भावजयी

नको बोलूं रागें फार

आल्यें मी दिवस चार

माहेराला ॥

परंतु ही प्रार्थना फुकट जाते. धुसफुस सुरू असते. बहिण मनांत म्हणते:

गोरी भावजय

गर्विष्ठ बोलाची

मला गरज लालाची

भाईरायाची ॥

भाऊ ग आपला
मनें राखाचीं दोघांचीं

वयनीबाई ती लोकाची
ताईबाई ॥

भावजयीचें वर्तन पाहून बहिणीला वाईट वाटतें. आपल्या भावाला वैनी बोलते हें पाहून बहिण कष्टी होते:

गोन्ये भावजयी
हळुवार भाईराया
गोन्ये भावजयी
मन दुखवीलें
गोन्ये भावजयी
फूल कोमेजलें
गोन्ये भावजयी
फूल कोमेजलें

नको बोलूं एकामेकी
चंद्र कोमेजेल एकाकी ॥
किती उर्मट बोलणें
माझ्या भावाचें कोंवळें ॥
किती बोल ग रागाचे
देवा शिवाशंकराचें ॥
किती बोल अहंतेचे
भाईराय ममतेचे ॥

वैनी उभ्या उभ्या कुंकूं लावते. नीट बसून प्रेमानें सौभाग्यतिलक लावित नाही. कपाळीच्या कुंकूवाची सुद्धा वैनी अशी हयगय करते हें पाहून बहिणीचें हृदय चरकतें. ती म्हणते:

वैनीबाई भावजये
नवसाचा माझा भाऊ

नको उभ्यानें कुंकूं लावूं
किती सांगूं ॥

घरीं दोन दिवस बहिणी आलेल्या. भावाला वाटतें कौतुक करावें. परंतु त्याच्या पत्नीला राग येतो. बहिणी कशाला लुटायला आल्या असें ती म्हणते:

भाऊ ग म्हणती
भावजया ग म्हणती
भाऊ ग म्हणती
भावजया ग म्हणती

आल्या बहिणी भेटाला
आल्या नणंदा लुटाला ॥
बहिणीला द्यावा पाट
धरा नणंदा आपुली घाट ॥

बहिणी मनीं म्हणतात “ आपण वैनीपासून अपेक्षा तरी कां करावी ? किती झालें तरी परस्वा घरून ती आलेली: ”

माउलीची माया
पाण्यावीण जाईजुई
आईबापांच्या राज्यांत
भावजयाच्या राज्यांत

काय करील भावजयी
सुकतील ॥
खाल्या दुधावरल्या साई
ताक घेण्या सत्ता नाही ॥

परंतु सर्वच भावजया वाईट नसतात. कधी भावजयाच मनाच्या थोर असतात व भाऊ उलट असतात. भावजयीचें कौतुक करायला नणंद तयार असते:

भावा ग परीस
कोणा अशीलाची केली
भावा ग परीस
सोन्याच्या कारणें

भावजय फार भली
वयनीबाई ॥
भावजय ग रतन
चिंधी करावी जतन ॥

कोणा कुलशीलवंताच्या घरची ही ! किती चांगली वागते. सोन्यासारखी आहे. माझा भाऊ म्हणजे फाटकी चिंधी. परंतु त्या सोन्यासारखी ह्या चिंधीला जपलें पाहिजे. लहानशी चिंधी सोन्याला सांभाळते. किती सुंदर आहे दृष्टान्त ! भाऊ व भावजय यांचें परस्पर प्रेम पाहून बहिणीला धन्यता वाटते:

अतिप्रीत बहु
विडा रंगे कातावीण

प्रीतीचीं दोघेंजण
भाईरायाचा ॥

इतर जगांतल्या भावजया पहिल्या म्हणजे स्वतःच्या भावजयीची किंमत कळते:

भावजयांमध्ये
भाऊ माझे सूर्यकांत

बहिनीबाई शांत
उगवले ॥

भाऊ तेजस्वी, जरा प्रखर, परंतु वैनी अगदी शांत व सौम्य पाहून बहिणीला समाधान होतें:

भावाचें वर्णन करतांना बहिणीच्या वाणीत सारी सरस्वती जणुं वेळून

बसते. माझे भाऊ म्हणजे देवळांतील निर्मळ आरसे, देवळांतले अभंग खांब, देवळाजवळचीं शीतळ झाडे:

माझे दोघे भाऊ	देवळाचे खांब
अभंग प्रेमरंग	मला ठावें ॥
माझे दोघे भाऊ	बिलोरी आरसे
देवळां सारसे	लावीयेले ॥
माझे दोघे भाऊ	मला ते वाणीचे
देवाच्या दारींचे	कडुलिंब ॥

माझे भाऊ नवानवशाचे आहेत. त्यांच्यावर दृष्ट नको पडायला. ते कडु असले तरी देवाच्या दारांतले आहेत. देवानें दिलेले आहेत:

माझा भाईराया	कसा का असेना
त्याच्यासाठीं प्राणा	टाकीन मां ॥

भाऊ कसाहि असला तरी त्यांच्यावर प्रेम करायला बहीण तयार आहे. मग गुणी भावाबद्दल तिला किती प्रेम वाटेल ! माझा भाऊ उदार, शहाणा, मातृभक्त आहे. लोकांचीं लांबून आलेलीं पत्रें माझा भाऊ सभेंत वाचून दाखवतो. तो कसा हंसतो, कसा गोड दिसतो. किती वर्णावें ?

काशींतले कागद	आले डब्यांतून
वाचले सभेंतून	भाईरायांनीं ॥

पूर्वीं कोणी काशीस जाई तेव्हां सर्व गांवाचा निरोप घेऊन जाई. सुखरूप परत आला तर सारें गांव सामोरें जाई. बहुधा बरीच मंडळी एकदम निघत. आणि मग नळकंड्यांतून पत्र आलें सांडणीस्वाराबरोबर किंवा कोणाबरोबर तर सारा गांव कुशलवार्ता व इतर बातमी ऐकायला जमा होई. तेथें पत्र कोण वाचून दाखवी ? माझा भाऊ. त्याचा तो मान. तो पुढारी, विद्वान्:

माझा आहे भाऊ	शहाणा मुरता
त्याच्या लोकांकाची वाता	चोंहीकडे ॥

असा हा माझा भाऊ आणखी कसा आहे ऐका :

हाताचा उदार	मनाचा खंबीर
गुणानें गंभीर	भाईराया ॥
गोड गोड बोले	हंसणें किती गोड
जगत्रीं नाही जोड	भाईरायाला ॥
कुणा ना दुखवील	हंसून हांसवील
सान्याना सुखवील	भाईराया ॥

भाऊ नुसता गोड बोलणारा, गोड हंसणारा नाही :

दांडपट्टा खेळे	करी तलवारीचे हात
घोडा नेत दौडवीत	भाईराया ॥

आपल्या बहिणीची अब्रू सांभाळावयासहि तो समर्थ आहे. अब्रू सांभाळण्याची गोष्ट निचाली कीं कांहींच्या डोळ्यांसमोर एकदम मुसल्मान येतील. परंतु आपल्या बहिणींनीं मुसल्मान भाऊ मानले होते. मुसल्मान तेवढे वाईट असें त्यांचें मत नव्हतें. वाईट लोक सर्वत्र आहेत :

मानीयला भाऊ	जातीचा मुसल्मान
दिवाळीची चोळी	त्याचा कागदीं सलाम ॥
मानीयला भाऊ	जातीचा मुसल्मान
दिवाळीची चोळी	घरीं आलासे घेऊन ॥
मानीयला भाऊ	जातीचा मुसल्मान
सखल्या भावाच्या परीस	त्याचें आहे ग इमान ॥
दरसाल येतो	बहिणीला आठवून
जातीचा मुसल्मान	प्रेमासाठीं ॥

बहिणीच्या प्रेमाचा अनुभव घेण्यासाठीं तो मुसल्मान आतुर असतो, अभीर असतो. तो या मानलेल्या बहिणीकडे येतो. परंतु इतर लोक हंसतात- तें पाहून त्या मानलेल्या बहिणीला वाईट वाटतें. ती म्हणते :

मानीयला भाऊ

जातीचा मुसल्मान

नका ग त्याला हंसूं

दुःखें जाईल त्याचा प्राण ॥

तो मानलेला मुसल्मान भाऊ आपल्या मानलेल्या बहिणीकडे येतो. लोकांना ते पहावत नाही. प्रश्न टवाळपणें करतात:

मानीयला भाऊ

काय तुला तो ग देतो

दिवाळीची चोळी

घेउनीयां घरा येतो ॥

परंतु शेवटीं ती मानलेली बहीण आपल्या मानलेल्या भावास दुःखानें म्हणते:

“ तुझा माझा भाऊपणा

जगजाहीर नसावा

लोभ अंतरीं असावा

भाईराया ॥

आपण गूज बोलूं

डाळिंबीसमान

तूं भाऊ मी बहीण

जडे नातें ॥

कशाला जगासमोर प्रेम मांडायचें ? तें मनांतच आपण ठेवूं. मुकेपणानें मनांतलें बोलूं. डाळिंबाचें फळ फोडलें तर आंत हजारों दाणे भरलेले असतात वरून किती सुकलेलें दिसतें, तसें आपलें प्रेम वरून बोलण्याचालण्यांत दिसणार नाही. परंतु हृदयांत आपण एकमेकांशीं गोड बोलूं.

जोंपर्यंत भाऊ आहे तोंपर्यंत बहिणीला आधार वाटतो. दिवाळी आली कीं चोळीवांगडी तो पाठवतो. श्रीमंत असेल तर चोळीला मोती लावून पाठवतो:

चोळी शिव रे शिष्या

मोती लाव शिवणीला

चोळी जाते बहिणीला

दूरदेशा ॥

अशी सुंदर चोळी यावी. परंतु कुंकवाची पुडी दिसत नाही. साकरचीं प्राणसें बोलें/लागतात “ काय बाई रीत तरी-”. परंतु कावरीबाबरी झालेली बहीण म्हणते:

“ चोळीयेची घडी
असें नाही पडली पुडी

कुंकवावीण घाडी
कोठें तरी ॥

पुडी पडली असेल. भावाची ती बाजू घेते. श्रीमंत भाऊ मोर्ती लावून चोळी पाठवतो. गरीब भावानें काय करावें ? गरीब भाऊ खण कोठून घेणार ? परंतु गरीब भाऊ डोक्याचा रुमाल फाडतो. त्याची चोळी करून घाडतो. बहिणीचें हृदय भरून घेतें. ती म्हणते:

भाऊ चोळी शिवी
धन्य तुझ्या इमानाची

शिवी अपुल्या रुमालाची
भाईराया ॥

अशा भावासाठी बहिण काय करणार नाही ?

माझे कीं आयुष्य
घाल शंभर पुरतीं
माझ्या आयुष्याचा
उरल्याची चोळी तुला

कमी करून मारुती
भाइ रायाला ॥
भाईराया तुला शेला
वयनीबाई ॥

बहिण आपल्या आयुष्याच्या शेत्यानें भावाला पांघुरवीत आहे. भाऊ आहे तोंपर्यंत चोळीबांगडीची चिंता नाही. शेजीला बहिण म्हणते:

शेजी चोळी ग फाटली
दुसरी पाठवीली

चिंता नाही ग वाटली
भाइरायांनीं ॥

असा संसार चालतो. बहिणीची एकच इच्छा शेवटीं असते कीं, सौभाग्य-पर्णी मरण यावें. त्या क्षणीं भावानेंहि यावें. अहेवपर्णी आलेलें मरण भाग्याचें. भावानें शेवटचें चोळीपातळ नेसवावें. जर चंद्र नसतां कृष्णपक्षांत मरण झालें तर मोक्ष नाही. भावानें चंद्रज्योती पाजवून प्रकाश करावा. भरल्या कपाळानें बहिण गेली. तिचें सोनें झालें. भावानें आनंद मानावा:

अहेवा मरण
भाऊ म्हणती सोनें झालें

सोमवारीं झालें
बहिणीचें ॥

अहेवा मरणाचा
चोळी पातळ कर सांठा
जीव जरी गेला
येइल सवही टाकून
जीव माझा गेला
सख्या लाव चंद्रज्योती

आहे मला वांटा
भाईराया ॥
कुडी ठेवावी झांकून
भाईराया ॥
जर काळोख्या रे रात्रीं
भाईराया ॥

अशा ह्या बहिणभावंडाच्या प्रेमाच्या ओंव्या आहेत. ह्या प्रेमाचे मी किती वर्णन करूं ! स्त्रियांचाच अभिप्राय ऐका:

भावाग बहिणीच्या
गंगेच्या पाण्यापरी
भावाग बहिणीचें
कळे एका हृदयातें
संसारीं कितीक
मोलाचीं माणिकमोतीं
जन्मून जन्मून
प्रेम ते चाखावें

प्रेमाला नाहीं सरी
पवित्रता ॥
गोड किती असें नातें
ज्याच्या त्याच्या ॥
असती नातीं गोतीं
बहिणभाऊ ॥
संसारांत यावें
बहिणभावाचें ॥

असो. ह्या ओंव्या वाचा व धन्य व्हा. नाशिकजेलमध्ये असतांना बहिण-भावंडाच्या प्रेमाच्या या ओंव्या मी म्हणून दाखवीत होतो. आणि प. खान्देशांतील सुप्रसिद्ध, कळकळीचे तरुण कार्यकर्ते माझे मित्र श्री. नवल भाऊ प्राटील यांचे डोळे भरून आले होते. ते मला म्हणाले “गुरुजी, माझ्या डोळ्यांतून क्वचितच पाणी येतें. परंतु आज माझ्या डोळ्यांतून तुम्ही पाणी आणलें. माझा रडूं न येण्याचा अहंकार आज दूर झाला.” मी म्हटलें “ही शक्ति माझी नव्हे. स्वतःचे अनुभव ज्या स्त्रियांनीं सहृदय भाषेत उत्कटपणे ओतून ठेवले, त्या स्त्रियांच्या अनुभवपूर्ण, अपूर्व वृजिवंत अशा ह्या ओंव्यांतील ती शक्ति आहे.”

दसन्यापासून	दिवाळी विसां दिशीं	
मज माघारा कधीं येशी	भाईराया	१
माझ्या दारावरन	रंगीत गाड्या गेल्या	
भावानीं बहिणी नेल्या	दिवाळीला	२
भाऊबाजेच्या रे दिवशीं	लोकांचे भाऊ येती	
वाट तुझी पाहूं किती	भाईराया	३
मुलें पुसताती	केव्हां मामा ग येईल	
काय उत्तर देईल	बहिण तुझी	४
मुलें पुसताती	येईना कां ग मामा	
गुंतला कांही कामा	माय बोले	५
कोणत्या कामांत	भाईराया गुंतलासी	
बहिणीची कासावीशी	होत आहे	६
शेजी मला पुसे	येऊन घडीघडी	
कधीं माहेराची गाडी	येणारसे	७
पूर ओसरले	नदीनाले शांत झाले	
अजुन कां न भाई आले	बहिणीसाठीं	८
नवरात्र गेलें	दसरा दूर गेला	
नेण्याला कां न आला	भाईराया	९
असेल आजारी	काय माझा भाऊ	
आयुष्य त्याला देऊ	देवराया	१०
दूरच्या देशांचा	शीतळ वारा आला	
सुखी मी आईकीला	भाऊराया	११
दूरच्या देशांचा	सुगंधी येतो वात	
असेल सुखांत	भाईराया	१२
लागेल घालावी	फार मोठी ओंवाळणी	
चिंता काय अशी मनीं	भाईराया	१३

पान फूल पुरे	पुरे अक्षता सुपारी	
नको शेला जरतारी	भाईराया	१४
नको धन नको मुद्रा	नको मोतियांचे हार	
दइ प्रेमाश्रूंची धार	भाईराया	१५
दादा बाळपर्णी	तुला चावा मी घेतला	
त्याचा काय राग आला	आज तुज	१६
दाणे भातुकर्लाचे	खाशी म्हणून बोलल्ये	
तेच काय मनीं धरिले	आज दादा	१७
अपराध पोटीं	प्रेम थोरांचें घालीत	
येई धांवत धांवत	भाईराया	१८
पाठच्या बहिणीवरी	भाऊ कसा रागावेल	
चंद्र आग का ओकेल	कांहीं केल्या	१९
पाठच्या बहिणीवरी	भाऊ का संतापेल	
कस्तूरी का सोडील	निज वास	२०
पाठच्या बहिणीवरी	भाऊ कसा हो रुसेल	
कर्धी सोने का कुसेल	कांहीं केल्या	२१
पाठच्या बहिणीवरी	भाऊ का रागावेल	
रंग का बदलेल	आकाशाचा	२२
पाठच्या बहिणीवरी	जरी रागावेल भाऊ	
तरी म्हणेल कोण राहूं	संसारांत	२३
सोड सारा राग	रुसवा टाक सारा	
पुस्रव्या माझ्या धारा	लोचर्नीच्या	२४
सोड सारा राग	तुला राग ना शोभत	
येई धांवत धांवत	भाईराया	२५
सोड सारा राग	रागाचें होषो ईसू	
डोळ्यांचे माझे असू	दादा पुस	२६

ताईच्या बाळांचे	येऊन घेई मुके	
खेळव कौतुकें	भाचेयांना	२७
येरे येरे मामा	बाळें बोलती अंगणी	
डोळ्यांना माझ्या पाणी	येतें बघ	२८
येईल आतां मामा	आणील आम्हां खाऊ	
मुलें सांगती मुलांना	रडें येतें मला भाऊ	२९
येरे येरे मामा	मुलें बोलती नाचत	
प्रेमें भरे माझें चित्त	कोणा सांगूं	३०
मागें त्यांनीं तुला	रागें कागद लिहिला	
त्याचा काय राग आला	भाईराया	३१
न्यावया आलास	नाहीं पाठविली त्यांनीं	
अढी काय त्याची मनीं	घरिलीस	३२
आपलेच ओंठ	दादा आपलेच दांत	
थोर सारें विसरत	मागील रे	३३
नको कांहीं मनीं ठेवूं	भाऊ येई लगबग	
मायबापांची ती बघ	आण तुला	३४
मायबाप मेल्यावरी	मग कोठलें माहेर	
काय खरे हे होणार	शब्द दादा	३५
शेवटील शब्द	आई तुला जे बोलली	
काम विस्मृती पडली	त्यांची दादा	३६
ताईला प्रेम देई	तिला रे तूच आतां	
माय बोले मरतां मरतां	दादा तुला	३७
ताईला प्रेम देई	तुला ती तिला तूच	
नको कधीं विसंबूस	माय बोले	३८
नको ताईला विसरूं	बाबा बोलले आठव	
मला गाडी तूं पाठव	भाऊबीजे	३९
खीजा. ... २		

कोणापुढें रडूं	कोणापार्शीं बोलूं	
कधीं येईल मायाळू	भाईराया	४०
येरे येरे भाऊ	किती झालें दडपण	
कधीं हृदय उघडीन	तुझ्यापुढें	४१
येरे येरे भाऊ	किती पहावी रे वाट	
पाण्याचा चाले पाट	डोळ्यांतून	४२
येरे येरे भाऊ	भेटिला वर्षे चार	
पाहूं नये अंत फार	बहिणीचा	४३
येरे येरे भाऊ	किती वरसं नाहीं भेटी	
कधीं पडशील दृष्टी	भाईराया	४४
जिवाच्या जिवलग	प्रेमाच्या सागरा	
सुखाच्या माहेरा	येई भाई	४५
जिवाच्या जीवना	अमृताच्या सिंधू	
येई गा तूं बंधु	उठाउठी	४६
पावलोपावलीं	किती करूं आठवण	
डोळे येतात भरून	भाईराया	४७
वान्या वान्या सांग	भाईरायाची खुशाली	
धार संतत लागली	माझ्या डोळां	४८
अरे वान्या वान्या	करिशी भिरीभिरी	
भावाच्या कानांवरी	हाक घाली	४९
अरे वान्या वान्या	धांवशी लांबलांब	
बहिणीचा निरोप सांग	भाईरायाला	५०
कां रे सकाळींच	कावळ्या का का करिशी	
काय न्याया येतो मशीं	भाईराया	५१
कावळ्या कावळ्या	लांब जाई रे उडून	
येई निरोप सांगून	भाईरायाला	५२

दाणे मी घालीतें	नित्य तुम्हां अंगणांत	
भावाची आणा मात	चिमण्यांनो	५३
नाहीं हांकलीलें	कर्धी अंगणामधून	
यावें निरोप सांगून	भाईरायाला	५४
डोळा फडफडे	घांस गळे तोंडातून	
काय येतसे दुरून	भाईराया	५५
उचकी लागली	मला सकाळपासून	
काय येतसे दुरून	भाईराया	५६
काय वयनीनें	भूल फार रे पाडली	
म्हणून नाहीं झाली	आठवण	५७
वाट मी पहात्यें	डाक रे मार्गाची	
सख्या तुझ्या रे पत्राची	दादाराया	५८
दुपारचें ऊन	घाटीडोंगर कोण घेतो	
बाहेणीसाठीं भाऊ येतो	भाऊबीजे	५९
दुपारचें ऊन	लागतें सणसण	
शेला घेतो पांघरूण	भाईराया	६०
दुपारचें ऊन	लागतें शेल्यांतून	
घोडी काढी बागेंतून	भाईराया	६१
सूर्यनारायणा	तापूं नको फार	
येतसे सुकुमार	भाईराया	६२
तांबडें पागोटें	उन्हानें भडक्या मारी	
सुरूच्या झाडाखालीं	भाईराया	६३
तांबडें पागोटें	सोडीतो बांधीतो	
चाल पुण्याची काढीतो	भाईराया	६४
कावळा का का करी	दहीभात मागे	
पाहुणा येतो सांगे	भाईराया	६५

कावळा कोकावे.	घराच्या आढ्यावरी	
पाहुणा येतो घरीं	भाईराया	६६
दिवस मावळला	केळीचे कोक्यांत	
मला माघारा सोप्यांत	भाईराया	६७
दिवस मावळला	कण्हेरी आड गेला	
मला माघारा काल आला	भाईराया	६८
आई आली आली	मामाची गाडी आली	
मुलांची हांक झाली	अंगणांत	६९
मामाची गाडी आली	बहीण आनंदली	
आनंदें वोसंडली	चित्तवृत्ती	७०
भावाला पाहून	बहीण गहींवरे	
डोळीयांचे झरे	वाहताती	७१
पूर ओसरतो	बहिणीच्या डोळियांचा	
बोलते गोड वाचा	बहीण भावा	७२
तुला आळवीत	बैसल्यें होत्यें दादा	
काय वयनीच्या नादा	गुंतलास	७३
तुला आठवीत	बैसल्यें दादा देख	
काय ऐकलीस हांक	भाईराया	७४
आहेस खुशाल	खुशाल वैनीबाई	
सांग सांग सारें भाई	भूकेलेली	७५
काय होतास आजारी	डोळे तुझे गेले खोल	
बोल रे सख्या बोल	भाईराया	७६
किती दिवसांनीं	भेटशी तूं रे मला	
अमृताचा रस	भाईराया चाखवीला	७७
प्रकृतीची दादा	नको करूं हेळसांड	
बहिणीशीं बोल	मनींचें दुःख सांड	७८

प्रवासाचा शीण	नाहीं ताई मी आजारी	
हलुवार चित्त भारी	ताई तुझे	७९
ताईला पाहून	पळाला सारा शीण	
भावाला बहीण	अमृताची	८०
पाहून बहीण	सारीं दुःखें दुरावती	
हृदयीं भरती	प्रेमपूर	८१
दिवाळीच्या सणा	दादा सासुरवाडी जावें	
भाऊबीजे भाई यावें	बहिणीकडे	८२
बहिणीची मुलें	भाऊ खेळवूं लागला	
जरी थकला भागला	प्रवासानें	८३
शेजारिणी बाई	उसने द्यावे गहूं	
पाहुणे आले भाऊ	फारां दिशीं	८४
शेजारिणी बाई	उसनें द्यावें लोणी	
भाऊ माझा ग पाहुणा	त्याला शिरा मेजवानी	८५
जिरेसाळी गहूं	खीरीला किती घेऊं	
जेवणार माझे भाऊ	पांचजण	८६
सोनसळे गहूं	रवा येतो दाणेदार	
फेण्यांचें जेवणार	भाईराया	८७
सोनसळे गहूं	त्यांत तुपाचें मोहन	
भाऊबीजेचें जेवण	भाईरायाला	८८
माझ्या घरीं पाहुणा	भाजीभाकरीचा	
जेवणार साखरेचा	भाईराया	८९
चंदनाचे पाट	मांडीले हारोहारीं	
आज आहे माझ्या घरीं	भाऊबीज	९०
भाऊबीज केल्ले	बहिणीनें काल	
भाईराया हिरवी शाल	पांघुरला	९१

भाऊबीज केली	बहिणीने रातोरतीं	
भाईरायें चंद्रज्योती	उजळीलया	९२
भाऊबीजेच्या रे दिवशीं	कां रे भाई रुसलासी	
तुझा शेला माझ्यापाशीं	आठवण	९३
सोन्याची सांखळी	देत्यें मी बजावून	
तूं भाऊ मी बहीण	भाईराया	९४
भाऊबीजेच्या दिवशीं	करीन कवतूक	
ओंवाळीन पालखींत	भाईराया	९५
भाऊबीज करूं	आपण दोघीतीघी	
शाल घेऊं मनाजोगी	भाईरायाला	९६
भाऊबीजेच्या दिवशीं	भाऊ बैसला न्हावून	
चल सखे ओंवाळून	ताईवाई	९७
भाऊबीजेच्या दिवशीं	ओंवाळीन तुला	
जरीचा खण मला	भाईराया	९८
भाऊबीजेच्या दिवशीं	ओवाळीत जातें	
ताटीं घाला मोत्यें	भाईराया	९९
हात भरला कांकणानें	कान भरला चाफानें	
केलें माहेर भावानें	बहिणीला	१००
माझ्या दारावरून	हरदासी मेळा गेला	
त्यांत मी ओळखीला	भाईराया	१०१
हजाराचा घोडा	बाजारांत उठे बसे	
बहिणीचें घर पुसे	भाईराया	१०२
माझ्या दारावरून	कोण गेला ग सुरंगी	
हार्तीं रुमाल पंचरंगी	भाईराया	१०३
अंबारीचा हत्ती	रस्त्यानें उठे बसे	
माझा भाईराया	बहिणीचें घर पुसे	१०४

मुंबई शहरांत	गल्लोगळीं चिरे	
त्यांतून सखा फिरे	भाईराया	१०५
भाऊबीजे कारणें	तुम्ही यावें भाई	
संगें आणा वैनीबाई	उषाताई	१०६
माझ्या दारावरून	टपालवाला येतो	
माझ्या ग भाईरायाचें	खुशालीचें पत्र देतो	१०७
निरोप धाडित्यें	निरोपासरशी चिट्ठी	
सत्वर यावें भेटी	भाईराया	१०८
दळण मी दळी	काढीतें रवापीठी	
धाडित्यें तुम्हां भेटी	भाईराया	१०९
निरोप धाडीत्यें	निरोपासरसें यावें	
भेटून मला जावें	भाईराया	११०
वाईट हा रस्ता	टाकी लावून फोडावा	
छकडा रंगित पाठवावा	भाईरायाला	१११
नदीच्या पलीकडे	कोणाचे शोले भाले	
मातृभक्त माझे आले	भाईराज	११२
चांदीच्या घंगाळांत	चंद्र सूर्य डोले	
सखा कचेरींत बोले	भाईराया	११३
काशींतले कागद	आले डब्यांतून	
वाचले सभेतून	भाईरायानें	११४
म्हज्जा आहे भाऊ	शहाणा सुरता	
त्याच्या लौकिकाची वार्ता	चोर्हीकडे	११५
मोठेमोठे डोळे	हरीण पाडसाचे	
तसे माझ्या राजसाचे	भाईरायाचे	११६
गोड गोड बोले	हंसणें किती गोड	
जगर्त्री नाही जोड	भाईरायाला	११७

देवाच्या दारीचे	कडुलिंब	१२८
अंगणांत उभा	जन म्हणे राजा	
मी म्हणे भाऊ माझा	आला भेटी	१२९
माझा भाईराया	कसा का असेना	
त्याच्यासाठी प्राणा	टाकीन मी	१३०
माझा भाईराया	मनीं मी आठवीन	
पोटांत सांठवीन	निरंतर	१३१
माझा भाईराया	ओव्यांत गायोन	
हृदयीं स्मरेन	रात्रंदीस	१३२
ध्यानीं मी पाहीन	स्वप्नीं मी पाहीन	
प्रेमाची मी बहीण	भाईरायाची	१३३
बहीणीला भाऊ	एक तरी ग असावा	
पावल्याचा खण	एका रात्रींचा विसांवा	१३४
आवड मला बहू	लुगडें नको घेऊं	
अंतर नको देऊं	भाईराया	१३५
माझे दारावरून	नको जाऊं मुक्यामुकी	
नको घेऊं साडीचोळी	मी रे शब्दाची हो मुकी	१३६
भाऊ चोळी शिवी	शिवी अपुल्या रुमालाची	
धन्य तुझ्या इमानाची	भाईराया	१३७
माझ्या आयुष्याचा	भाईराजा तुला शेला	
उरल्याची चोळी तुला	वयनबाई	१३८
माझ्या आयुष्याची	भाईराया तुला कंठी	

टीप— १ भावांना कडुलिंब म्हटलें आहे. कारण ते नवसाचे. नवसाच्या मुलाबर दष्ट पडूं नये म्हणून मुद्दाम त्याचें नांव भिक्या, भोंड्या असें ठेवतात. परंतु हे कडुलिंब देवाच्या दारचे म्हणजे अमृताहून आहेत.

उरल्याची तुला आंगठी	वैनीवाई	१३९
माझे कीं आयुष्य	कमी करून मारुती	
घाल शंभर पुरतीं	भाईरायाला	१४०
जीवाला देत्ये जीव	जीव देईन आपुला	
चाफा कशानें मुकला	भाईराया	१४१
पिकला अननस	हिरवी त्याची छाया	
बहिणीवर करी माया	भाईराया	१४२
पाऊसपाण्याचें	कोणी येईना जाईना	
माझा निरोप जाईना	भाईराजाला	१४३
ओळी ओळी घर	मोजीत मी गेल्ये	
एक घर विसरल्ये	भाईरायाचें	१४४
दूरदेशीं पेण	कोणी येईना जाईना	
माझा निरोप सांगेना	भाईरायाला	१४५
दूरदेशीं पेण	महिन्याची वाट	
कागदीं तुझी भेट	भाईराया	१४६
चोळी माझी ग फाटली	चिंता नाहीं ग वाटली	
दुसरी पाठवीली	भाईरायांनीं	१४७
चोळी माझी ग फाटली	फाटली फाट जाऊं	
घणाराचें मन पाहूं	भाईरायाचें	१४८
चोळीयेचो घडी	कुंकवावीण धाडी	
असें नाहीं पडली पुडी	कुठेंतरी	१४९

टीप— १ भावाकडची चोळी आली, परंतु आंत कुंकवाची पुडी नाहीं हें पाहून सासरचीं माणसें संतापतात, परंतु भावाची बाजू घेऊन बहिण म्हणते “असें नाहीं हो तो करायचा. बहिणीच्या कुंकवाची का त्याला काळजी नाहीं ? पडली असेल पुडी वाटेंत.”

चोळीयेची घडी	कुंकवाची पुडी	
निरोपावीण घाडी	भाईराया	१५०
शब्दांचे निरोप	बोलले संपताती	
मुके निरोप घाडीती	भाईगय	१५१
चोळीयेची घडी	कुंकवाची पुडी	
त्यांतून भाऊ घाडी	अंतरंग	१५२
चोळीयेची घडी	कुंकवाचा मासा	
चोळी जाते दूरदेशा	बहिणीला	१५३
चोळी शिव रे शिंप्या	चोळी शीव पाटावरी	
चोळी जाते घाटावरी	बहिणीला	१५४
चोळी शिव रे शिंप्या	मोती लाव शिवणीला	
चोळी जाते बहिणीला	दूरदेशा	१५५
एकापुढें एक	माझ्या माउलीबाईचे	
भाऊ चालती सोयीचे	चौवेजण	१५६
एकापुढें एक	चालती शिवूमिवूं	
नको पापिणी दृष्ट लावूं	भाईरायांना	१५७
माझ्या अंगणांत	चिमण्या पाणी पीती	
बहिणी तोंडें धुती	भाईरायाच्या	१५८
सरलें दळण	उरले पांच गृहं	
आम्ही बहिणी ओंव्या गाऊं	भावंडांना	१५९
माझ्या दारावरून	गाड्या ग धांवती	
वर रुमाल उडती	भाईरायांचे	१६०
दादाराया अप्पाराया	तुम्ही बसा एकीकडे	
दिवाळीचे बांकी तोडे	मला द्यावे	१६१
दादाराया अप्पाराया	तुम्ही बसा एके ओळी	
दिवाळीची साडी चोळी	मला द्यावी	१६२

दिवाळीचा सण	भाउबीज आनंदाची	
करूं सख्या गोविंदाची	भाईरायाची	१६३
बीजेच्या दिवशीं	माझ्या ताटामध्ये मोती	
ओवाळीन तुझा पति	वयनीचाई	१६४
शेजी ती पुसते	तुला भाऊ ग कितीक	
पृथ्वीचा चंद्र एक	भाईराज	१६५
शेजी ग पुसते	तुला भाऊ कोण कोण	
चंद्रसूर्य दोघे जण	भाईराज	१६६
पड रे पावसा	पिकूं दे दाणापाणी	
भाईरायाला बहीणी	आठवीती	१६७
पाऊस कीं पडे	मृगा आधीं रोहिणीचा	
भावाआधीं बहिणीचा	संवसार	१६८
माझ्या दारावरन गेला	माझ्या घरीं नाहीं आला	
काय अपमान झाला	भाईरायाचा	१६९
हांका मी मारीत्यें	उभी राहून गल्लीला	
मशीं अबोला घरीला	भाईरायानें	१७०
माझे दारावरून गेला	कोण गेला पगडीचा	
कळा माझ्या बुगडीचा	भाईराया	१७१
तांबडे पागोट्याचा	पदर लेंब्रे पाठीवरी	
कंठी शोभे छातीवरी	भाईरायाचे	१७२
सासुरवाडी गेला	सासू पाहें तोंडाकडे	
तुझ्या विड्याला रंग चढे	भाईराया	१७३
माझ्या दारावरन	मुलांचा मेळा गेला	
त्यांत मी ओळखीला	भाईराजा	१७४
माझ्या दारावरन	हळदीकुंकवाचा नंदी गेला	
खडा मारून उभा केला	भाईरायानीं	१७५

दसऱ्याचा खण	दिवाळीचा रास्ता	
ओंवाळीन तुड्या कंथा	वैनीबाई	१७६
मानीयला भाऊ	जातीचा मुसल्मान	
दिवाळीची चोळी	त्याचा कागदी सलाम	१७७
मानीयला भाऊ	जातीचा मुसल्मान	
दिवाळीची चोळी	घरीं आलासे घेऊन	१७८
मानीयला भाऊ	जातीचा मुसल्मान	
हस्तीदंती चुडे	मला आलासे घेऊन	१७९
मानीयला भाऊ	जातीचा मुसल्मान	
सख्ख्या भावा ग परीस	त्याचें आहे ग इमान	१८०
मानीयला भाऊ	जातीचा मुसल्मान	
नका ग त्याला हंसूं	दुःखें जाईल त्याचा प्राण	१८१
दरसाल येई	बहिणीला आठवून	
जातीचा मुसल्मान	प्रेमासाठीं	१८२
तुझा माझा भाऊपणा	जगजाहीर नसावा	
लोभ अंतरीं वसावा	भाईराया	१८३
आपण गूज बोलूं	डाळींबीसमान	
तूं भाऊ मी बहीण	जडे नातें	१८४
मानीयला भाऊ	तुला तो काय देतो	
दिवाळीची चोळी	घेऊनीयां घरीं येतो	१८५
माय तों माहेर	बाप तो येऊं जाऊं	
पुढें आणीतील भाऊ	लोकलाजे	१८६
माय तों माहेर	बाप तों माझी सत्ता	
नको बोलूं भाग्यवंता	भाईराया	१८७
गोन्ये भावजयी	नको करूं फुणफुण	
सांगेन तुझे गुण	भाईरायांना	१८८

गोन्ये भावजयी	नको बोलूं रागें फार	
आल्यें मी दिवस चार	माहेराला	१८९
वयनीबाई भावजयी	नको बोलूं येग जाग	
माझा पेटान्याचा नाग	भाईराया	१९०
वयनीबाई भावजयी	नको बोलूं इडीतिडी	
माझी पाटावाची घडी	भाईराया	१९१
वयनीबाई भावजयी	तुझा भांग ग सरसा	
माझा कल्याणी आरसा	भाईराया	१९२
भावजयांमध्ये	वयनीबाई गोरी	
कपाळीं शोभे चिरी	कुंकवाची	१९३
गोरी भावजय	गर्विष्ठ बोलाची	
मला गरज लालाची	भाईरायाची	१९४
वैनीबाई भावजयी	नको उभ्यानं कुंकू लावूं	
नवसाचा माझा भाऊ	किती सांगूं	१९५
भाऊ ग आपला	वैनीबाई ती लोकांची	
मनें राखावीं दोघांचीं	ताईबाई	१९६
दादाराया बाजारांत	वैनीबाई मारी हांका	
उंची खण घेऊं नका	वन्संत्राईना	१९७
गोन्ये भावजयी	किती उर्मट बोलणें	
मन दुखवीशी	भाईरायाचें कोंवळें	१९८
गोन्ये भावजयी	किती बोल अहंतेचे	
फूल कोमेजलें	भाईराय ममतेचे	१९९
गोन्ये भावजयी	किती बोल ग रागाचे	
फूल कोमेजलें	देवा शिवा शंकराचें	२००
गोन्ये भावजयी	नको बोलूं टाकामेकी	
हळुवार भाईराया	चंद्र कोमेजे एकाकी	२०१

भाऊ ग म्हणती	आल्या बहीणी भेटाया
भावजया ग म्हणती	आल्या नणंदा लुटाया २०२
भाऊ ग म्हणती	बहिणीला द्यावा पाट
भावजया ग म्हणती	धरा नणंदा अपुली वाट २०३
भाऊ ग म्हणती	बहिणीची घाल वेणी
भावजया ग म्हणती	उंदरानें नेली फणी २०४
भाऊ म्हणे ग बहिणी	बहिणी येई ग घरांत
भावजय रागें म्हणें	बऱ्या आहेत उंवर्यांत २०५
भाऊ ग म्हणती	बहिणीची भरा ओटी
भावजया ग म्हणती	उंदरानें नेली वाटी २०६
भाऊ ग म्हणती	बहिणीची भरा ओटी
भावजया ग म्हणती	गहूं जमिनीच्या पोटी २०७
भाऊ म्हणे चोळी शिवी	भावजय दे ना दौरा
नको हो वैनीबाई	चोळीचा तो काय तोरा २०८
भाऊ चोळी शिवी	भावजय डोळे मोडी
नको हो वैनीबाई	चोळीची ती काय गोडी २०९
पिकलेलें लिंबू	झाडाला तालेना
गर्व झालेली बोलेना	वैनीबाई २१०
माउलीची माया	काय करील भावजयी
पाण्यावीण जाईजुई	सुकतील २११
आईबापांच्या राज्यांत	खाल्या दुधावरच्या सायी
भावजयांच्या राज्यांत	ताक घेण्या सत्ता नाही २१२
अति प्रीत बहु	प्रीतीचीं दोषेजण
विडा रंगे कातावीण	भाईरायाचा २१३
कपाळीचें कुंकू	कारितें ढळढळा
तुला लक्ष्मीची कळा	वैनीबाई २१४

कपाळीचें कुंकू	घामानें भिजलें	
तुझें दैव ग चांगलें	वैनीबाई	२१५
वडील भावजय	आईच्या समान	
पित्याचा तुला मान	भाईराया	२१६
दसरा दिवाळी	वरसाचे दोन सण	
नको करूं माझ्यावीण	वैनीबाई	२१७
भाईरायाच्या शंजारीं	नये राहू ग वयनी	
कोंपतील साऱ्या मनीं	भावजया	२१८
वैनीबाई भावजयी	तुझी रात्र गे सोयरी	
कोंबडा परी वैरी	आरवला	२१९
आमच्या वैनीबाई	गंगाबाई कोठें गेल्या	
उन्हानें कोमेजल्या	जाईजुई	२२०
भावजयांमध्ये	वैनीबाई रंभा	
सोन्याचा तुळंबा	भाईराया	२२१
नाकींची ग नथ	खालीं बस ग पाहूं दे	
वज्रटीक ग लावूं दे	वैनीबाई	२२२
भाऊ माझे गोरे	आम्ही बाहिणी सांवळ्या	
मखमाली त्या पीवळ्या	भावजया	२२३
भावजयांमध्ये	वैनीबाई शांत	
भाऊ माझे सूर्यकांत	उगवले	२२४
चैत्रमासींच्या	रांगोळ्या प्रकाराच्या	
नणंदा झणकाऱ्याच्या	वन्सबाई	२२५
नणंदा वन्सबाई	आपुला मान घ्यावा	
आशीर्वाद मला द्यावा	चुडेयांचा	२२६
भावा ग परीस	भावजय फार भली	
कोणा अशीलची केली	वैनीबाई	२२७

भावा ग परीस	भावजय ग रतन	
सोन्याच्या कारणे	चिंधि करावी जतन	२२८
वळवाचा पाऊस	पडून ओसरला	
भावला झाल्या लेकी	मग बहीण विसरला	२२९
आम्ही चारी बहीणी	चार डोंगरांच्या आड	
माझ्या भाईराया	खुशालीचें पत्र धाड	२३०
आम्ही चौघी बहिणी	चारी गांवींच्या चिमण्या	
सख्या भाईराया	आम्ही घटकेच्या पाहुण्या	२३१
आम्ही तिघी बहिणी	आम्ही आपुल्या आईच्या	
कळ्या फुटती जाईच्या	बागेमध्ये	२३२
चांदांत चांदणी	मृगांत रोहिणी	
तशा तुझ्या रे बहिणी	भाईराया	२३३
अहेवा मरण	सोमवारीं आलें	
भाऊ म्हणती सोनें झालें	बहिणीचें	२३४
अहेवा मरणाचा	आहे मला वांटा	
चोळी पातळ कर सांठा	भाईराया	२३५
जीव जरी गेला	कुडी ठेवावी झांकून	
येईल सर्वही टाकून	भाईराया	२३६
जीव माझा गेला	जर काळोख्या रे रात्री	
सख्या लाव चंद्रज्योती	भाईराया	२३७
संसारिं असती	उदंड नातीं गोतीं	
निराळीं पडतीं	बहीणभाऊ	२३८
संसारिं कितीक	असती नातीं गोतीं	
मोलाचीं माणिकमोतीं	बहीणभाऊ	२३९
जन्मून जन्मून	संसारांत यावें	
प्रेम तें चाखावें	बहीणभावाचें	२४०
स्त्रीजी. . . . ३		

बहीण भावंडांचें प्रेम	निर्मळ अनुपम	
अमृताहुन उत्तम	संसारांत	२४१
भावा ग बहिणीच्या	प्रेमाला नाहीं सरी	
गंगेच्या पाण्यापरी	पवित्रता	२४२
भावा ग बहिणीच्या	प्रेमाला नाहीं तोड	
लाभेल ज्याला जोड	धन्यधन्य	२४३
भावा ग बहिणीचें	किती गोड असे नातें	
कळे एका हृदयातें	ज्याच्या त्याच्या	२४४
बहीण भावांच्या	प्रेमाला नाहीं सीमा	
द्यावी कोणती उपमा	जगत्रयीं	२४५
बहीणभावांचें	प्रेम तें शुद्धबुद्ध	
अपुरे होती शब्द	वर्णनाला	२४६

प्रकरण २ रे

मायलेंकरें- रसपरिचय

तान्हे वाळाच्या संवर्धोच्या शेंकडों ओंव्या आहेत. या ओंव्यांतून अपार वत्सलता आहे. या ओंव्यांतील काव्यशक्ति उच्च दर्जाची आहे. कांहीं कांहीं ओंव्या वाचून व्यास वाल्मीकि, कालीदास भवभूति, यांनींही माना डोलवाव्या. या प्रकरणांत मुलगा अगदीं लहान आहे तोंपासून तो शाळेंत जाऊं लागतो, त्याची मुंज वगैरे होते, तेथपर्यंतच्या ओंव्या दिल्या आहेत. शक्य तों ओंव्यांत क्रम आणण्याची खटपट केली आहे. परंतु अनेक ओंव्या पुढेंमागेंहि झाल्या आहेत. सर्व ओंव्यांचा क्रम सांभाळणें कठिण असतें. कारण या ओंव्या स्फुट आहेत. अनेक ठिकाणीं एकेक गोळा केलेल्या आहेत. स्त्रियांनींही निरनिराळ्या प्रसंगीं निरनिराळ्या स्थळीं काळीं त्या रचलेल्या आहेत. रचलेल्या म्हणण्यापेक्षां त्यांच्या तोंडून सहज हे मंगल बालवेद, या मधुर श्रुति बाहेर पडल्या. खरो-खरच या ओंव्यांत मला एक प्रकारची दिव्यता दिसून येते. त्यांतील माधुर्याला तर सीमाच नाही. या मजबरोबर. मी दाखवतों त्यांतील रमणीयता, चाखवतों मधुरता.

तान्हेबाळ जन्माला येणें म्हणजे केवढी मंगल गोष्ट. ईश्वराला मानव जातीची आशा आहे याची ती खूण. संसाराला सुंदरता देणारी, कोमलता देणारी ती वस्तु. माता म्हणते:

माझे तान्हे बाळ
अमृताचें फळ
तान्हिया रे बाळा
संसाराची पूर्ती
तान्हे हें जन्मलें
आनंदीं बुडालें

देवाचें मंगल
संसाराचें ॥
मंगलाच्या मूर्ति
तुझ्यामुळें ॥
भाग्य ग उदेलें
सारें जग ॥

मातेलाच तान्ह्या बाळाच्या जन्माचा आनंद आहे अमें नाही, तर सर्व जगाला त्याचा आनंद आहे. तान्हे बाळ जन्माला आलें. पाळणा बांधला. माहेराहून मामा पाळणा पाठवतो:

पालख पाळणा
मामानें धाडिला

मोत्यांनीं विणीला
तान्हे बाळा ॥

या पाळण्याला माऊली नटवते. त्याच्यावर खेळणीं बांधते. पाळण्यांत तिचें रत्न असतें:

पाळण्याच्या वरी
नक्षत्र लेंकरूं
पाळण्याच्या वरी
गोड रूप तान्हेयाचें

विचित्र पांखरूं
तान्हे बाळ ॥
खेळणें कागदाचें
राजसाचें ॥

पाळण्यांतल गोड नक्षत्रासारख्या मुलाला पाहून सर्वांना मोह पडतो. घेणारा जाणारा पाळण्यांत डोकावतो व झोंका देतो.

रंगीत पाळणा
येतां जाता मुली

बांधला बहालीं
हालवीती ॥

त्या पाळण्याचें मातेला कौतुक वाटतें. तो पाळणा तिच्या मुलाला वाढवीत असतो. त्या पाळण्याच्या त्या दोऱ्या तिला मोत्याचे सर वाटतात.

पाळण्याचे दोरे
शोभिवंत घर

जसे मोतियांचे सर
पाळण्यानें ॥

ज्या घरांत पाळणा नाही तें शून्य घर. दिव्यांत वात, शिंपण्यांत मोती,

झाडाला फूलफळ, तसें घराला मूळ. पाळण्यांत बाळाला निजवतांना आंथ-
रणसुद्धां किती छान केलेलें असतें:

आंथरुण केलें	पांघरुण शेला
निजवितें तुला	तान्हे बाळा ॥
आंथरुण केलें	जाईमोगन्याचें
सख्या गोजिन्याचें	अंग मऊ ॥
बाळासाठीं केली	चिमर्णाशी गादी
बाळाचें सारें आधीं	कवतूक ॥

अशा पाळण्यांत बाळ निजतें. एकटें तान्हे बाळ पाळण्यांत असतें. आई
कामधंदा करीत असते. बाळाला कोण सांभाळील, पाळण्याकडे कोण पाहील ?
आई म्हणते:

निज रे बाळका	आपुल्या पालखीं
तुला रक्षण जानकी	रघुनाथ ॥

पाळणा म्हणजे जणु देवाची मांडी. रामराया तुझे रक्षण करील. नीज हो
बाळ. सीतामाई तुला सांभाळील.

पहांटेची वेळ असावी. आई उठते. परंतु बाळ रडतें माता म्हणते “नको
रे उठूं सकाळीं, सासूबाई रागावतील. ही कामाची हो राजा वेळ. आईची
फजीती नको करूस: ”

सकाळच्या वेळीं	किती असे कामधंदा
नको रडूं रे गोविंदा	तान्हे बाळा ॥
निज रे राजसा	नको रडूं उजाडत
येतील ओरडत	सासूबाई ॥

बाळाला आईची दया येते. तो शौपल्यासारखें करतो. आई पाळण्यांत
डोकावते तों खुदकन् हंसतो लबाड:

मला वाटे बाळ	आहे पालखीं नीजलें
जाऊन बघतें	तोंच खुदकन् हांसलें ॥

उघडून डोळे
होते तान्हुलें खेळत

पाय घालून तोंडांत
पाळण्यांत ॥

असें हें गोरे गोमटें आईचें बाळ. त्याला माउली किती जपते. तिला वाटते याला दृष्ट झाली. दृष्टीच्या ओंव्या किती तरी आहेत: बाळ दिसते सुंदर. कां नाहीं दृष्ट पडणार !

तान्ह्या रे तान्हीका
तुझ्या रे श्रीमुखा
दृष्ट मी काढूं किती
गोरेपणा जपूं किती

बाळा रे माणीका
निंबलोण ॥
मीठमोहऱ्या काळी माती
तान्हेबाळाच्या ॥

बाळाचें गोरेपण—म्हणून दृष्ट पडते. हें गोरेपण कसें लपवायचें ? मुलाकडे कोणी टक लावून पाहूं लागलें कीं मातेच्या हृदयाचें पाणी पाणी होतें:

नका बाळाकडे
चित्ताला लागे धका

असे पाहूं टकामका
माउलीच्या ॥

बाप मुलाला घेऊन सभेमध्ये गेला. तेथल्या लोकांची दृष्ट लागली बाळाला:

माळ्याला ताकीद
तान्ह्याबाळा दृष्ट झाली

विसबंदाच्या रोपाची
सभेमधल्या लोकांची ॥

विसबंदीच्या पास्यानें दृष्ट काढतात. विसबंद म्हणजे मेंदी. दृष्टीचें विष बंद करणारा वेल. कोणी जर विचारलें उगीच कां शंका घेता दृष्ट पडली म्हणून, तर आई म्हणते हातांतल्या मनगट्या बघा सैल झाल्या:

कोणें दृष्ट केली
बिंदुलीं मनगट्या

तान्हेबाळा सोनटक्या
सैल झाल्या ॥

बाळाला सोनटका म्हटलें आहे. सोनटक्याचें फूल अति सुकुमार व सुवासिक असतें. तें क्षणांत कोमेजतें. काहीं काहीं दृष्टीच्या ओंव्या वाचा:

हात रे कुतऱ्या
तान्हे बाळाच्या काजळा

छूत रे मांजरा
दृष्ट पडे ॥

जळो जळो दृष्ट
बाळ माझें फुलावाणी

मीठाचें झालें पाणी
कोमेजलें ॥

तान्हेबाळाच्या रूपाचें वर्णन करतां करतां महाकाव्य जन्माला आलें आहे. वामन पंडितांची स्वभावोक्ति येथें फिकी पडेल. तें पांडित्य मातेच्या वात्स-
ल्यांतून उत्पन्न झालेल्या प्रतिभेपुढें काळवंडेल. मुलाला नवीन दांत आलेले
असावेत. त्याला उपमा डाळिंबाच्या दाण्यांची आहे. लाल हिरड्यांतून ते
लहान पांढरे दांत बाहेर येत असतात:

तान्हियाचे दांत
खेळविते कौतुकानें
तान्हियाचे दांत
हांसतां पडे खळी

जसे डाळिंबाचे दाणे
उघाताई ॥
जशी मोतियांची ओळी
गोड गाली ॥

परंतु या वर्णनापेक्षांहि ही खालील ओवी पहा:

पेरा झाला रानांतून
तसें हंसें माझें तान्हं

मोड काढी वरी मान
पाळण्यांत ॥

शेतांतून अंकुर नुकतेच वर येत असावेत, तसे बाळाचे नवीन चिमणे दांत
त्याच्या हंसण्यातून प्रगट होतात. किती सहृदय व समर्पक दृष्टान्त !

आणि मुलाच्या गालांचें वर्णन ऐका:

गोन्या गालांवर
गोड हंसशी गुलामा
रुप्याच्या वाटींत
तसे राजसाचे गाल

लाल शोभतो मुलामा
तान्हेबाळा ॥
ठेवावें लाल फूल
तान्हेयाचे ॥

किती सुंदर उत्प्रेक्षा ! तान्हे बाळाचें आणखी थोडें वर्णन वाचूं या:—

कुरळ्या केसांचा
लाडका आईचा
मोठें मोठे डोळे
गाल गोरे लालबुंद

विरळ दांतांचा
तान्हेबाळ ॥
भिवया लांबरुंद
राजसाचे ॥

तान्हिया रे बाळा
गोंडस तुझ्या मुठी

गोड तुझी हनुवटी
नाचवीशी

असें हें बाळ घरांत वाढत असतें. चंद्राच्या कोरेप्रमाणें वाढतें:
चंद्राची वाढे कला तसें बाळाचें बाळभें
लावण्या उणें नसें अणुमात्र ॥

आई त्याला वाढवीत असते. त्याला न्हाऊंमाखूं घालीत असते. ही एक अमर ओंठी वाचा:

माझे तान्हे बाळ
त्याचें पाणी जाई

हळदीनें न्हाई
शेवंतीला ॥

ध्वनि म्हणजे सूचकता हा काव्याचा आत्मा मानतात. ती सूचकता किती सुंदरतेनें वरील ओंठीत प्रकट झाली आहे ! शेवंतीला गोड पिवळीं फुलें कां येतात ? माझ्या तान्हेबाळाच्या न्हाणाचें पाणी तिला मिळतें म्हणून. त्याच्या अंगाची हळद पाण्याबरोबर जाते. त्यांतून हीं फुलें फुलतात. बाळाच्या सौंदर्याचें याहून कोणतें वर्णन अधिक असूं शकेल ? देवाच्या कृपाकटाक्षानें भाग्ये येतात. बाळाच्या न्हाणाच्या पाण्यानें शेवंती बहरतात.

मूल आधींच सुंदर असावें. त्यांत त्याला अलंकार घातले म्हणजे तर सौंदर्याला पूरच येतो:

तान्हिया रे बाळा
गळ्यांत बांधीजे
गळ्यांत हांसोळी
मूर्ति साजिरी गोजीरी

तुला काय साजे
वाघनख ॥
कमरे सांखळी
तान्हे बाळाची ॥

परंतु श्रीमंत माताच आपल्या लेकरांला असें सजवील. गरीब आईनें काय करावें ? गरीब आई काय म्हणते पहा:

श्रीमंतीचा डौल
सोनेरी चंद्रकोर

तुझा बाइ पुरे कर
माझे बाळ ॥

माझ्या ग बाळाला
कोंवळ्या लावण्या

नको हो दागिना
पूर आला ॥

सोनेरी चंद्रकोर, ती का आणवी सजवायची ? “ कोंवळें लावण्य ” हा शब्दप्रयोग किती रसमय आहे नाही ?

गरीब माता आपल्या अश्रूंच्या हारांनीं बाळाला सजवील, प्रेमानें रंगवील:

गरीब माउली
प्रेमानें रंगवील
आंसवांची माळा
गरीब माउलीचें

काय मुला लेववील
राजसाला ॥
गळां घालील बाळाचे
काय दुजें ॥

श्रीमंतांच्या बायका दागदागीने अंगावर घाटून जातील. गरीब आईनें काय करावें ?

सखिया लेणें लेती
आपण दाखवूं

आपुले हारदोरे
आपुलें बाळ गोरे ॥

ही ओवी ऐकून मी नाचलों. श्रीमंत भैत्रिणींनीं ते मोत्यांचे हार — ते दोरे — गळ्यांत बाधले. मजजवळ तसले सोनेरी दोरे नाहींत. असली श्रीमंती मला जगाला दाखवता नाहीं येणार. परंतु मजजवळ एक वस्तु आहे. एक अमोल अलंकार आहे. माझें हें गोरे गोमटें बाळ, हाच माझा दागिना. ही माझी संपत्ति. ही मी जगाला दाखवीन व स्वतःला धन्य मानीन.

तान्हे बाळ वाढतें, मोठें होतें. तें रांगूं लागतें, हिंडूं फिरूं लागतें:

रांगुनी खेळुनी
सोन्याचा ढाग दिसे

बाळ उंबऱ्यांत बसे
तान्हेबाळ ॥

उंबऱ्यांत बसलेलें मूल आईला सोन्याची रास वाटते. इंग्रजीत “ सिलास मार्नर ” म्हणून जगत्प्रसिद्ध कादंबरी आहे. तो सिलास एकटा असतो. एके दिवशीं पहाटेच्या वेळीं त्याच्या दारांत एक लहान मूल ठेवलेलें आढळून येतें. सिलास म्हणतो “ सोनें, माझें सोनें. ” हें सोनें निर्जाव नाही.

हांसतें खेळतें सोनें आहे. बाळ रांगूं फिरूं लागला म्हणजे आईला आनंद होतो व काळजीहि वाटते. त्याच्या गुढ्यांना खडे बोंचतील, रांगत कोठें दूर जाईल असें भय वाटतें:

अंगणीचे खडे
रांगतो गुढ्यानें
शेजारणीबाई
बाळ माझे ग रांगतें

मी ग लोटीतें नित्यानें
गोपूबाळ ॥
दाट घाली सडा
त्याला टुपेल हो खडा ॥

रांगणारा बाळ चालूं लागतो. त्याला पाय फुटतात, पंख फुटतात. तो तांदूळ उडवतो, फुलें कुसकुरतो, पाणी सांडतो, पोठ उडवतो. मातेला आव-
रतां आवरत नाहीं. शेजारीं जातो व खोड्या करतो. शेजी रागावते:

दळणाची पाटी
हिंडतें चोंहीकडे
शेजारिणी बाई
अचपळ माझा हिरा

ठेवूं मी कोणीकडे
तान्हेबाळ ॥
आटप मोगरा
गोपूबाळ ॥

एकादे वेळीं शेजी रागावते व शिव्या देते. मातेची तगमग होते. ती शेजीच्या पायां पडते:

पुरे कर शेजीबाई
आहेत तुझीं मुलें
चुकलें माझे बाळ
पुरे कर शेजीबाई

किती मी क्षमा मागूं
तुला मी काय सांगूं ॥
तुझ्या किती पायां लागूं
आपण प्रेमानें ग वागूं ॥

तुलाहि मुलें आहेत. तुझे मातृहृदय आहे. असें आई शेजीला म्हणते. याहून आणखी बुद्धिवाद कोणता ? शेजीनें तरीहि तोंडाचा पट्टा सुरूच ठेवला तर माता म्हणते:

शेजीनें वाहिली
पुष्पपूजा झाली

शिव्यांची लाखिली
बाळराजा ॥

शेजीनें दिली शिवी
आयुष्याची तुला ओंवी
शेजीनें दिली शिवी
कळी मी मानीली

लागली माझ्या जीवीं
तान्हेवाळा ॥
वेंचून घेतली
जाईजुईची ॥

शेजीच्या ओंव्या म्हणजे बाळाला “ शताउक्षी ” म्हणणारे आशीर्वादच आहेत असें थोर समाधान माता स्वतःचें करून घेते.

बाळाच्या कामांत मातेचा सारा वेळ जातो. त्याला आंगडें टोपडें शिवायचें, बाळकडूं घालायचें, त्याच्या टोपीला गोंडे लावायचे, त्याला न्हाऊंमाखूं घालायचें, काजळ तीट लावायची अशी या बालब्रह्माची सेवा करून माता मुक्त होते. ती सारें विसरते:

शेजी आली घरा
तुझ्या कामांत गुंतल्यें

बैस म्हणाया चुकल्यें
तान्हेवाळा ॥

बाळसुद्धां नाना हट्ट घेतो. त्याला नाना खेळणीं हवींत, सारें हवें. तो खेळणीं हरवतो. तीं शोधवीं लागतात. गायीच्या गोठ्यांत बाळाचीं खेळणीं पडतात. वांसरांजवळ तो खेळतो. तेथें खेळणीं विसरतो.

गायीच्या गोठ्यांत
तेथें तुझी चेंडूफळी

सर्पाची वेटाळी
गोपूवाळा ॥

आतां ती चेंडूफळी कशी आणायची ? परंतु बाळाच्या हट्टापुढें काय ?

आणली चेंडूफळी
सर्प मुले सर्पपण

सर्पाच्या जवळून
मातेसाठीं ॥

मुलाच्या प्रेमासाठीं माता आली. तिला का साप चावेल ! कधीं गोठ्यांत वाघ बसलेला असावा. तेथें मुलासाठीं मातेला जावें लागतें:

गायीच्या गोठ्यांत
शेष दणाणला

वाघ हंबरला
पाताळांत ॥

वाघाच्या डरकाळीनें पाताळांतला शेषहि घाबरला. माउलीला तें गायीचें

हंवरणेंच वाटतें. गायीच्या गोठ्यांतील वाघ तिला क्रूर वाटत नाही. बाळाच्या प्रेमानें रंगलेली तिची सारी सृष्टी.

हद्दी बाळानें नाना छंद घ्यावे. त्याची समजूत घालतां घालतां आईला पुरेसें होतें:

छंदकर बाळ

नको असा हट्ट घेऊं

छंदकर बाळ

चंद्रमा मागे हार्तीं

छंदाला काय देऊं

तान्हेबाळा ॥

छंद घेतलासे रात्रीं

खेळावया ॥

मुलगा खेळत असला म्हणजे मातेला आनंद असतो. परंतु तिन्हीसांजा झाल्या म्हणजे ती त्याला शोधूं लागते. त्याला ती हांका मारते. त्याच्या कमरेतल्या घागऱ्यांचा नाद ऐकते:

घागऱ्यां घुळघुळ

खेळतो प्राणसखा

घागऱ्यांचा नाद

खेळतो वृंदावर्ती

दणाणला सोपा

गोपूबाळ ॥

पडतो माझ्या कार्ती

गोपूबाळ ॥

माजघर दणाणून सोडणारा बाळ बाहेर जातो. आई हाकां मारून कानोसा घेते:

बाळ खेळूं जाई

घरीं माउलीये

वडासाउलीये

साद घाली ॥

गायी गोठ्यांत येऊन वांसरांना चाटतात. पक्षी घरच्यांत जाऊन पिलांना भेटतात. परंतु आईचा बाळ कोठें आहे:

किती हांका मारूं

चंद्र कोणाच्या वाड्यांत

उभी राहुनी दारांत

गोपूबाळ ॥

दिवे लागले. वरतीं देवाचा चंद्र उगवला. परंतु माता म्हणते माझा चंद्र कोठें आहे ? शेवटीं बाळ येतो. परंतु त्याला खेळणें पुरें वाटत नाही. आई म्हणते:

तिन्हीसांजा झाल्या
वाटे वेगळा तूं खेळ

गुरांवासरांची वेळ
गोपूबाळा ॥

खेळ्यांत सायंकाळीं पहावें. गुरांची गर्दी असते. रानांतून गायीगुरें परत येत असतात. म्हणून अजून खेळायचेंच असेल तर वाटेंत तरी खेळूं नको असें आई सांगत आहे.

तान्हेबाळाच्या ओंव्यांत सारी सृष्टि ओतलेली आहे. गाय व तिचें वासरूं; माय आणि तिचें लेंकरूं. गायीच्या ओंव्या किती गोड आहेत:

ये ग तूं ग गायी
तान्हेबाळाला म्हणून
गायी ग चरती
तान्हेबाळाला नीरसें
गायी ग चरती
दुधाच्या चारी धारा
गायीचा ग गोन्हा
वाडा शोभीवंत दिसे

चरून वरून
दूध पाजूं ॥
कोंवळीं कणीसें
दूध पाजूं ॥
कोंवळा ग चारा
वासरांना ॥
मांडी वाळूनीयां वसे
तान्हेबाळानें ॥

आई मुलाला भरवते तेव्हां गायी म्हशी, चिमण्या कावळे, फुलेंपानें सारें दाखवीत असते:

अंगणांत गाय
गोड घांस खाय
बघ रे चिमणी
म्हणते तुला जेव

दाखवीते माय
तान्हेबाळ ॥
करीते चींव चींव
तान्हेबाळा ॥

लहान मुलाबरोबर सारी सृष्टि बोलते, सारि सृष्टि खेळते. गांधीसेवासंवाचे थोर अध्यक्ष श्रीकिशोरलालभाई मश्रूवाला यांनी “ केळवणीना पाया ” शिक्षणाचा पाया म्हणून ग्रंथ लिहिला आहे. त्यांत त्यांनीं इसापनीति वगैरे गोष्टी सत्याच्या दृष्टीनें अव्हेरिऱ्या आहेत. ते म्हणतात “ कुत्रा का बोलतो, धार का बोलते ? ” होय. लहान मुलांजवळ चराचर बोलतें. ईसापच्या गोष्टींचा यांतच तर मोठे-

पणा आहे. माणूस मोठा झाला म्हणजे त्याला माणसाचीच भाषा फक्त थोडी फार समजते. त्याची दृष्टि मर्यादित होते. तसें मुलाचें नाहीं. सारें चैतन्य त्याच्याजवळ हंसतें बोलतें:

माझ्या अंगणांत

बाळाला खेळणीं

माझ्या अंगणांत

बाळाला हांका मारी

नाचते चिमणी

देवाजीचीं ॥

कावळा का का करी

खेळायाला ॥

रवीन्द्रनाथांच्या “ शिशु ” या काव्यांत देवानें आकाशांतील रंग, झाडावरचीं फुलेंफुलें हें सारें आपल्या या लेकरांसाठीं दिलें आहे अशी कल्पना आहे. ते म्हणतात “ आई आपल्या मुलाला रंगीत खेळणीं देते. तें पाहून आकाशांत सुंदर रंग कां हें आज मला समजलें. ” रवीन्द्रनाथांची ही कल्पना स्त्रियांनीं या औंव्यांत ओतली आहे. माता म्हणते “ हीं पाखरें म्हणजे देवाघरचीं बाळासाठीं पाठविलेलीं खेळणीं. ”

परंतु लहान बाळ केवळ कावळे चिमण्या वांसरें या निष्पाप प्राण्यांजवळच का खेळतो ? नाहीं. तो सापाजवळ सुद्धां खेळतो. विंचवाजवळ बसतो. लहान मुलाचा सर्वांवर विश्वास:

माझ्या अंगणांत

त्याच्या संगें खेळे

पांचफणी नाग डोले

तान्हे बाळ ॥

माता येऊन पाहाते तों पांचफणाच्या सापाजवळ हा बाळकृष्ण खेळत आहे. हजारों फणांचा नाग आला तरीहि त्याच्याशीं बाळ खेळेल.

अंगणांत कावळ्यांची गर्दी व्हावी, का का का का करित असावेत. आई त्यांना म्हणते “ कावळ्यांनो कशाला हांका मारतां ? आज बाळाला बरें नाहीं हो. ”

माझ्या अंगणांत

बाळाला माझ्या सर्दी

कावळ्यांची गर्दी

सांगा त्यांना ॥

घरीं मामा आलेला असतो. आई म्हणते “ मामा, भाच्याला खेळव, हिंडव. त्याला नाना फुलें दाखव पांखरें दाखव. ”

असा हा खेळकर बाळ कधी खोड्या करतो. त्याच्या हातून चूक होते. लोक नांवे ठेवतात म्हणून बाळ रडतो. आईचें हृदय गर्हिवरतें:

टोंचून बोलती	परके चटाचटा
बाळाच्या डोळ्यांना	पाणी येई पटापटा ॥
इवलासा गुन्हा	किती बाळाला बोलती
मेरु मोहरीचा करिती	लोक मेले ॥

तसेंच मातींत वगैरे मळून जर बाळ आलें तर सारे रागावतात. परंतु भूमातेच्या मांडीवर लोळून आलेलें बाळ आईला अधिकच गोड वाटतें:

मातीनें मढलें	मांडीये चढलें
मायेनें मानिलें	मोक्षसुख ॥

ही ओवी किती सहृदय आहे ! कालिदासाचा

“ धन्यास्तदंगरजसा मलिनी भवन्ति ॥

हा चरणहि येथें मागें पडतो. मुलाच्या अंगाला लागलेली माती पाहून माता काय म्हणते ऐका:

माती का लागली	माती ना तो रे बुका
चुंबीन तुझ्या मुखा	तान्हेबाळा ॥
माती का लागली	तिची झाली रे कस्तुरी
सोन्याच्या शरीरीं	तुझ्या बाळा ॥

तुझ्या अंगाला माती लागली कीं तिचा पवित्र पंढरपुरचा बुका होतो. तुझ्या अंगाला माती लागली कीं ती पृथ्वीमोल कस्तुरी होते. लहान मुलाचें याहून कौतुक जगाच्या वाङ्मयांत क्वचित्च कोठें केलेलें असेल ! ज्या मातांनीं हें अमर वाङ्मय अज्ञात राहून, जगासाठीं म्हणून नव्हे, बाजारांत मांडण्यासाठीं म्हणून नव्हे, तर स्वतःच्या आनंदासाठीं सहज निर्मिलें व घोघर दरवळून ठेवलें, त्यांना कोण भक्तिभावानें व निरहंकारपणें प्रणाम करणार नाहीं ?

लहान बाळ उठतो लौकर परंतु रात्री झोंपत नाही लौकर. सकाळीं सूर्य वर आला, पांखरें किलबिल करूं लागलीं, फुलें फुललीं कीं उठलाच राजा:

पांखरें उडती	फुलतात फुलें
उठतात मुलें	उजाडत ॥
सूर्य उगवला	कमळें फुललीं
बाळें उघडिली	निजदृष्टी ॥

आईला सकाळीं कामधंदा, म्हणून ती त्याला नीज नीज म्हणते:

झोंप रे अजून	कशाला उठशी
कोणी म्हणेल आळशी	म्हणूनी का ॥

परंतु रात्रीं मात्र लौकर झोंपत नाही:

झाली आतां रात्र	झोंप म्हणे आई
चंद्र कां वर येई	माउलीये ॥
झाली आतां रात्र	झोंप रे माझ्या तान्ह्या
नाचती चांदण्या	माउलीये ॥

चंद्र झोंपत नाही, चांदण्या चमचम करित आहेत, मग मीच कां झोंपावें अशी शंका हा लबाड घेतो. आईला अनेक प्रश्न विचारतो. संध्याकाळ झाली म्हणजे कोऱ्हे कुईकुई करूं लागतात. कोंकणात तर अगदीं घराजवळ ही कोऱ्हे-कुई ऐकूं येते. बाळ विचारतो आई, का ग हे कोऱ्हे ओरडतात ? ”

कोऱ्हे-कुईकुई	कां ग आई सांग मशीं
थंडी पडेल हो भारी	बाळ घ्यावा म्हणती कुशीं ॥

किती सहृदय उत्तर. “ आज थंडी पडेल, बाळाला कुशीत घ्या ” असें कोऱ्हे सांगत आहेत असें मातेला वाटते, बाळ विचारतो “ आई, हे हजारों काजवे झाडांवर कां ग लुकलुक करतात ! आईचे उत्तर वाचा व नाचा:

कां ग झाडांवर	आई काजवे नाचती
तुला ओंवाळती	झाडेंमाडें ॥

वनदेवता बाळाला जणुं हजारों नीरांजनें लावून ओंवाळीत आहे ! आणखी कल्पना पहा:

काजवे फुलले
पहाया श्रीमुख
वनदेवतांचे
बघाया माझें बाळ

फुलले लाखलाख
तान्हेबाळाचें ॥
काजवे जणुं डोळे
त्यांनीं रात्रीं उघडीले ॥

आकाशात हे तारे कां ग चमचम करतात ? या बाळाच्या प्रभाला आई उत्तर देते:

आकाशांत तारे
तुझीं राजा स्तोत्रें गातीं
आकाशांत तारे
संगीत गाणीं गातीं

काय आई म्हणताती
अखंडीत ॥
त्याचे आठ कां हालती
तुला बाळा

तारे थरथरत असतात, त्यावर त्यांचे ओठ हलत आहेत, ते गाणीं गात आहेत, तुझीं स्तोत्रें गात आहेत अशी ही मनोहर उत्प्रेक्षा केलेली आहे:

बाळाची ही एक शंका ऐका:

थुई थुई उडे
तुझ्यामुळे उचंबळे

कां ग कारंजें उसळे
तान्हेबाळा ॥

चंद्राला गहून समुद्र उचंबळतो. परंतु माझ्या बाळाचा मुखचंद्र पाहून दगडी कारंजीहि उचंबळली व सारखीं उडुं लागली !

बाळाचे प्रश्न कधीं कधीं निराळेच असतात. बायका नवऱ्यासाठीं गादी घालतील, परंतु स्वतःसाठीं साधेंच आंथरण करतात. बाळ विचारतो:

आई गादी कोणा
गादी तुझ्या जन्मदात्या
गादीवर आपण निजू
वेडा कुठला म्हणे आई

साधें अंथरण कोणा
साधें मला माझ्या तान्ह्या ॥
बाप्पाजी निजो खालीं
हळूच थापट मारी गालीं ॥

बाळ विचारतो “ आई, तूं मारीत नाहीस. बावा कां मारतात ! ”

स्त्रीजी....४

आई तू मुका घेशी
पुत्र होवो वाचस्पती
आई तू मायेची
लेकानें व्हावें थोर

बाबा कां बोलताती
म्हणूनीयां ॥
बाबा कां कठोर
म्हणूनीयां ॥

पित्याचा मोठेपणा मुलाच्या मनावर माता ठसवीत आहे. तिरूक्कुरल अथवा तामीळ वेद म्हणून एक प्रसिद्ध तामीळ ग्रंथ आहे. त्यांत म्हटलें आहे “ बापाची पुत्रासंबंधी इच्छा काय असते ? तूं कोणाचा मुलगा असें सभैत पंडितांनीं कौतुकानें मुलाला विचारारवें अशी असते. ”

मुलानें शहाणें व्हावें, विद्वान् व्हावें असें बापाला वाटतें. पित्याची इच्छा पूर्ण कर असें माता त्याला सांगत असते. पाहुणे वगैरे घरीं आले तर त्यांना श्लोक म्हणून दाखव, त्यांची शाबासकी मिळव असें ती सांगते:

पाहुणे घरीं आले
नको लाजूं होई धाट
पाहुणे घरीं आले
अर्शा करावी हो कृती

सांग त्यांना नांव नीट
तान्हेबाळा ॥
करितील तुझी स्तुति
तान्हेबाळा ॥

पाहुणे नाना प्रकारचे येतात. एकदां एक नवखे गृहस्थ घरीं आले. बाळ विचारतो:

कोण बागुलबोवा
काका आले तुझ्या भेटी

बैसला माये ओटी
तान्हेबाळा ॥

उत्तर—रामचरित नाटकांत वास्मीकींच्या आश्रमांत वसिष्ठ ऋषि आलेले असतात. तेव्हां एक लहान शिष्य मोठ्या मित्राला विचारतो “ कोण रे तो बाघोबा आला आहे. ” त्याची आठवण होते येथें. परंतु ही पुढील मजेची ओवी ऐका:

मोठ्या मोठ्या मिशा
होतसे घाबरगुंडी

भलीमोठी शेंडी
तान्हेबाळाची ॥

काय रे झालें बाळा
रुतती दाढीमिशा

कांहीं नाहीं घेती मुका
काकार्जीच्या ॥

आपला बाळ घरकौबडा व्हावा असें आईला वाटत नाहीं. त्यानें बाहेर जावें, खेळावें, धीट व्हावें, असें तिला वाटतें. परंतु बाळ काय बोलतो तें ऐका:

बाहेर बाळा जाई
कुसकुरती माझे डोळे
बाहेर तूं जाई
आई दुखते तंगडी
बाहेर तूं जाई
आई खेळूं मी तूं

लपंडाव खेळे
माउलीये ॥
खेळ खेळ रे लंगडी
खरोखर ॥
खेळ हमामा हुत्तू
घरामध्यें ॥

मुलाला शाळेंत घालतात, आईला सोडून तासनतास कोंडवाड्यांत बाळ जाणार. आणि त्या जुन्या काळच्या शाळा. “छडी वाजे छमछम, विद्य येई घमघम” हें त्या वेळचें शिक्षणशास्त्रातील महान् सूत्र. शाळेंतील पंतोजीचें हें मातृकृत वर्णन ऐका:

शाळेचा पंतोजी
सोडीतो बांधीतो
शाळेचा पंतोजी
मुलांची मुखश्री
शाळेचा पंतोजी
येती रडकुंडी
शाळेचा पंतोजी
केलासे कायम

काय शिकवितो
चंचीलागीं ॥
शिकवी अकरकीं
कोमेजली ॥
वाजवीतो छडी
सारीं मुलें ॥
मुलांना वाटे यम
कोंडवाडा ॥

मुलांचा विकास हा असा व्हायचा ! मुलाला शाळेंत पाठवतांना आईला वाईट वाटे, परंतु बापापुढें काय चालणार ?

शाळेसी जातांना
पाटीदप्तराचें झालें

रडें कशाचें रे आलें
ओझे आइ ॥

परंतु खरें ओझे पंतोजीच्या मारण्याचें असे. आई मग मुलाच्या बापाला म्हणते:

शाळेच्या पंतोजींना
नका मारूं हो दुपारीं
शाळेच्या पंतोजींना
सांगा नका देऊं खडा

देऊं करावी सुपारी
तान्हेबाळा ॥
देऊं करा धोतरजोडा
मानेवरी ॥

निदान दुपारच्या उन्हाच्या वेळेस तरी म्हणावें मारूं नका. तिरिमिरी यायची. मुलाला नीट चांगलें बारीक लिहायला पंतोजींनीं शिकवावें असें मातेला वाटतें. नाहींतर पत्रांतील श्री बारीक म्हणून जांवयीत्रोवा रडूं लागले तसें पुढें बाळाचें व्हावयाचें:

शाळेच्या पंतोजींना
बाळ लिहाया शिकू दे

देऊं करावी खारीक
नीट अक्षर बारीक ॥

पंतोजीच्या व आईच्या मारण्यांतील फरक पुढील ओर्वीत पहा कसा दाखवला आहे:

माउलीचा मार
माउली मायेची

नसे पंतोजीसारखा
असे पंतोजी पारखा ॥

जो प्रेम करतो, त्याला मारण्याचाहि हक्क पोंचतो. त्याचें मारणेंहि मधुर असतें, पवित्र असतें.

क्रोधो हि निर्मलधियां रमणीय एव

निर्मळ माणसांचा रागाहि गोड असतो. परंतु जगांत मारण्याचा हक्क सर्वांना पाहिजे असतो. प्रेम करण्याचा हक्क क्वचित्च कोणास हवा असतो: असो:

कर्धी कर्धी आई मुलावर फार रागावते. ती अबोला धरते. लहान बाळ कावरावावरा होतो. त्याला काय करावें कळत नाहीं. मग तो शेजीकडे जातो व विचारतो:

शेजी मला सांगा

रडत उभा राही

शेजी मला सांगा

जाऊन मांडीवर बसावें

शेजी मला सांगा

धरि जाऊन डोळ्यांला

परंतु शेवटचा शेजीचा उपदेश ऐका:

शेजीला पुसतो

दुखविशी तिच्या मना

शेजी मला सांगा

चरणीं तिच्या लाग

तुकाराममहाराजांनीं पाय धरण्याचा सार्वभौम उपाय सांगितला आहे.

तुका म्हणे कळ । पाय धरल्या न चळे बळ

लहान मुलाला आईचा लळा अधिक असतो. त्याला आई प्रेमळ वाटते, बाबा कठोर वाटतात. परंतु पित्याच्या वरकरणी कठोरपणांत मुलाचें हितच सांठवलेलें असतें. आईबापांची तुलना ज्यांत आहे, त्या ओंव्या किती मार्मिक आहेत:

बाप्पाजी चंदन

आईचा सुवास

बाप्पाजी भास्कर

बाळाला वाटे प्रेमा

किती गोड ओंव्या.

लहान मुलाला जर आई नसेल तर कोण घेणार त्याची काळजी ?

कोमळ रोपाला

नको का जननी

या पुढील ओंव्या वाचा व नाचा:

आई प्रेमें कशी घेऊं

दीनवाणा ॥

कसें आईला हंसवावें

एकाएकीं ॥

कस हंसवूं आईला

तान्हेबाळा ॥

माउली कां बोले ना

घडीघडी ॥

आईचा जावा राग

भक्तिभावे ॥

घांसलीया वास

आपोआप ॥

माउली चंद्रमा

माउलीचा ॥

काय नको पाणी

तान्हेबाळा ॥

माउली असावी
चौचीनें त्याला चारा
माउली असावी
आंग चाटायाला

रानींच्या पांखराला
भरवीते ॥
गोठ्याच्या वांसराला
पान्हावोनी ॥

आई मुलासाठी किती कष्ट काढते. तिचे उपकार कसे फिटणार ?

माउलीचे कष्ट
तळहाताचा पाळणा
बापाचे उपकार
आईचे उपकार

कुठें रे फेडूं देवा
नेत्रींचा केला दिवा ॥
फिटती काशी गेल्या
फिटती ना कांहीं केल्या ॥

कितीहि भाग्य जवळ असलें, परंतु जर बाळ जवळ नसेल तर मातेला तें विष आहे, वमनवत् आहे. मुलाशिवाय स्वर्गांत राहण्याऐवजीं मुलासंगें ती रस्त्याच्या कडेला उभी राहिल व त्यांत स्वर्ग मानील. मातेचे हे थोर उद्गार एका व मान लववा:

धन ग संपदा
माझ्या बाळाच्या ग संगें

आग लागो त्या वस्तेला
उभी राहीन रस्त्याला ॥

आणखी एक मधुरतम व सहृदय ओंवी पहा:

नदी वाहे झुळझुळ
जीव माझा तोळामासा

परी पाण्यावीण मासा
बाळावीण ॥

संसारांत भाग्यसरिता वहात असूनहि बाळ जवळ नसेल तर माता तडफडेल. पाण्यांत असूनहि माशानें तडफडावें तसें हे आहे. अहाहा ! अशा ओंव्या प्रसवणाऱ्या मातांना कोण प्रणाम करणार नाही, ही पवित्र प्रतिभा पाहून मान डोलवणार नाही व आपला सारा कवित्वाचा अभिमान सोडून देणार नाही !

आईचें वर्षण ज्या ओंव्यांत आहे, त्यांतील कोणत्या देऊं, कोणत्या दावूं ? त्या मुळांतच वाचा. रहावत नाही म्हणून दोमचार देतो:

माउलीचा मार
बाळाच्या कल्याणाच्या
समुद्राचें पाणी
चित्त तसें माउलीचें
किती ओंव्यामध्ये गाऊं
कोण प्रदक्षिणा घाली

असें हें मातृप्रेम बाळपर्णी अनुभवावें:

फुलामध्यें फूल
सुख भोगावें आईचें

त्यांत अमृताचा चारा
त्यांत कोटी कोटी धारा ॥
अहोरात्र नाचे
बाळासाठीं ॥
माउलीच्या मी प्रेमाला
आकाशाच्या ग सीमेल ॥

फूल हुंगावें जाईचें
बाळपर्णी ॥

परंतु ती सावत्र आई ! भेसूर कल्पना. सावत्र आईच्या दुष्टणाच्या किती गोष्टी. माता काय म्हणतात तें ऐका:

सख्ख्या ग आईची
सावत्र आईची
सावत्र आईची
कांटेच टुपतील

गोड लागे मारपीट
कडू साखरेची मूठ ॥
प्रीतीहि विषारी
जरी बामुळ मिठी मारी ॥

सावत्र आई म्हणजे बाळाला शाप. आईला सावत्र शब्द लावणें म्हणजे आई शब्दाचा अपमान आहे. सावत्र आई म्हणजे नागीण, पेटलेली खाई. इतक्यानेच नाही समाधान होत:

सावत्र माउली
तान्हेबाळाला जप तूं

माउली ती ना मृत्यु
देवराया

मातृप्रेमाचा प्रेमळ अनुभव घेत, पंतोजीजवळ शाळेंत व घरीं मायबापां-जवळ शिकत बाळ असा लहानाचा मोठा होत असतो. जरा मोठा होऊं लागला म्हणजे त्याला मधून मधून शेजारींपाजारीं दुसऱ्याकडे जेवायला वगैरे जावें लागतें. परंतु पंक्तींत मुलांची आबाळ होते. मुलांकडे कोणाचें लक्ष जात नाही. विचारों उपाशी राहतात. बाळ उपाशी घरीं येतो. तो भूक म्हणतो. मग आई विचारते:

जेवून आलास

आई तुझ्या हातच्या गे

आई आणखी प्रश्न विचारते, “ श्लोक म्हटलास का, पक्कान काय होतें ? ” परंतु उत्तर काय मिळतें पहा:

जेवून आलास

मला नाही आई ठावें

जेवून आलास

आई तुला आठवून

भूक इतुक्यांत कशी

घांसावीणें उपवाशी ॥

काय होते लाडू वडे

लक्ष होतें तुझ्याकडे ॥

श्लोक कोणता म्हटला

पूर डोळ्यांना लोटला ॥

या प्रश्नोत्तररूप ओंव्या वाचून कोणाचें हृदय भरून येणार नाही ! शेवटीं बाळ म्हणतो:

आई नको धाडू

बये तुझ्या ग हातची

कधीं दुसऱ्याच्या घरीं

गोड कोरडी भाकरी ॥

आतां मुलगा आठा वर्षांचा झाला. त्याची मुंज होते. मुहूर्त पाहतात, मुंजीचीं बोलावणीं जातात:

नदीपलीकडे

मुंजीचीं बोलावणीं

मला हौस मोठी

मुंज करा तान्हेयाची

मुंजीचा मुहूर्त

चंद्रबळ भाचेयाला

हिरव्याशालूच्या दोघीजणी

गोपूबाळाच्या ॥

सोन्याच्या जानव्याची

गोपूबाळाची ॥

मामा पुसतो जोश्याला

गोपूबाळाला ॥

मुंज झाल्यावर भिक्षावळ होते:

पहिली भिक्षावळ

तुझ्या आजोळीची

मामा मावशीची

गोपूबाळा ॥

मग तो ब्रह्मचारी भिक्षा मागतो.

एका हातीं दंड

भिक्षा मागे ब्रह्मचारी

दुजा हातीं शोळी

गोपूबाळ ॥

आणि भटजी संध्या शिकवायला येतो. पंतोजीचीच ती तऱ्हा:

गायत्रीचा मंत्र

भटजी पढवातो

बाळाला रडवीतो

दोन्ही वेळां ॥

कधी कधी बाळाची मुंज पांचवे वर्षांच करीत. कारण त्याचें लग्न लौकर करणाचा इच्छा:

पांचा वरसांचा

मुंजीचा काय घाई

वाटतें सून यावी

मायबाईला ॥

अशा ह्या लहान मुलाला ब्राह्मण संध्या तरी कशी शिकवणार ? भटजी त्याला कडेवर घेऊन संध्या शिकवतात:

पांचा वरुषांचा

मुंजा आहे लहान

कडे घेऊन ब्राह्मण

संध्या सांगे ॥

हळुहळु बाळाला संध्येची गोडी लागते:

माझ्या आंगणांत

चांदीची कावड

संध्येची आवड

तान्हेबाळा ॥

मुलाच्या लग्नाची तयारी होऊं लागते. शाळेंत जाऊन त्याचें अक्षर बघत:

मुली सांगूं येती

शाळेसी जाऊनी

तुझे अक्षर पाहुनी

गोपूबाळा ॥

अशीं लहानपर्णीच लग्नें होत. जिच्याजवळ लग्न लागायचें त्या मुलीचें वर्णन, लग्नाचे सोहळे, रीती, तें सारें पुढील प्रकरणां. या प्रकरणांत वात्सल्य-रस लुटा. मातृप्रेमाच्या सागरांत डुंबा व कृतार्थ व्हा.

मायलेंकरें : ओंव्या

माझे तान्हेबाळ

देवाचें मंगल

अमृताचें फळ

संसाराचें

१

देवाजीचें देणें

कोणतें सुंदर

तान्हेषाळ मांडीवर

माउलीचे

२

तान्हीया रे बाळा

मंगलाच्या मूर्ती

संसाराची पूर्ती

तुझ्यामूळें

३

तान्हें हें जन्मलें	भाग्य ग उदेलें	
आनंदीं बुडालें	सारें जग	४
पाळणा बांधीला	रंगीत सुंदर	
तान्हा सुकुमार	माउलीचा	५
पालख पाळणा	मोत्यांनीं विगीला	
मामानें धाडीला	तान्हेबाळा	६
रंगीत पाळणा	त्याला रेशमाची दोरी	
हालवीते गोरी	उषाताई	७
पाळण्याच्या वरी	विचित्र आंकडा	
गळां ताईत वांकडा	तान्हेयाच्या	८
पाळण्याच्या वरी	खेळणें कागदाचें	
गोड बोलणें बाळाचें	राजसाचें	९
पाळण्याच्यावरी	विचित्र पांखरूं	
नक्षत्र लेंकरूं	तान्हेबाळ	१०
पाळणा पालख	वर खेळणें मोराचें	
बाळ झोंपलें थोराचें	गोपूबाळ	११
पाळणा पात्यांचा	वर चेंडू ग मोत्यांचा	
आंत बाळ नवसाचा	झोंप घेइ	१२
पाळणा बांधीला	हत्तीणी दांताचा	
आंत बाळ नवसाचा	निद्रा करी	१३
पाळणा पालखा	वर रावे रत्नागिरी	
खेळ तुझे नानापरी	तान्हेबाळा	१४
पाळण्याग वरी	राव्यांचा गलबला	
आनंदाची झोंप तुला	तान्हेबाळा	१५
रंगीत पाळणा	त्याला रेशमाचा दोर	
हळुहळु झोंपा काढ	उषाताइ	१६

रंगीत पाळणा	येताजातांना हलवा	
कोठें गेली ती बोलवा	उषाताई	१७
पालख पाळणा	हलवीतो मामा	
नजि तूं परशरामा	पाळण्यांत	१८
पोपट पिंजऱ्यांत	म्हणूं लागे रामराम	
बाळ घेईल आराम	पाळण्यांत	१९
निजूं दे ग बाई	बाळाला क्षणभर	
घरांतील कामधंदा	आटपूं दे भगभर	२०
पाळणा पालख	येताजातांना हलवा	
माझ्या राघूला नीजवा	तान्हेबाळा	२१
न्हाउनी माखुनी	पालखीं घातलें	
शताउक्षी म्हणीतलें	तान्हेबाळा	२२
पाळण्याच्या दाऱ्या	वाजती कराकरा	
झोंप नाही चारी प्रहरा	गोपूबाळा	२३
पाळण्याचे दोर	जसे मोतियांचे सर	
शोभिवंत घर	पाळण्यानें	२४
रंगीत पाळणा	बांधीला बहालीं	
येतांजातां मुली	हालवाती	२५
आंथरुण केलें	पांघरुण शेला	
निजवीतें तुला	गोपूबाळा	२६
आंथरुण केलें	जाई मोगऱ्याचें	
बाळा गोजिऱ्याचें	अंग मऊ	२७
आंथरुण केलें	मऊ ऊबदार	
झोंप घे चारी प्रहर	तान्हेबाळा	२८
निद्रा आली बाळा	आधुले पालखीं	
श्रीरामाला जानकी	माळ घाली	२९

निद्रा आली बाळा	आपुले पालखीं	
आतां काम करूं सखी	जरा वेळ	३०
बाळासाठीं केली	चिमणीशी गादी	
बाळाचें सारें आधीं	कवतूक	३१
निजेला रे आले	बाळा तुझे डोळें	
भोरे विसांवले	पाळण्याचे	३२
नीज रे' बाळका	आपुल्या पालखीं	
तुला रक्षण जानकी	रघुनाथ	३३
अंगाई म्हणून	बाळाला नीजवी	
वर्तीत नीववी	दूधतूप	३४
सकाळच्या वेळीं	किती असे कामधंदा	
नको रडूं रे गोविंदा	तान्हेबाळा	३५
सकाळच्या वेळीं	झाडलोट कामधंदा	
नको घेऊं वेड्या छंदा	तान्हेबाळा	३६
सोड रे राजसा	सारवूं दे वैलचूल	
देईन तुला फूल	मोगन्याचें	३७
सोड रे राजसा	असा चिकटुन नको बसूं	
होईल माझे हंसूं	रामप्रहरीं	३८
सोड रे राजसा	नको रडूं उजाडत	
येतील ओरडत	सामूबाई	३९
देव वर आला	पडलीं किती उन्हे	
उठलें माझे तान्हे	झोंप झाली	४०
पांखरें उडती	फुलतात फुलें	
उठतात मुलें	उजाडत	४१
सूर्य उगवला	कमळें फुललीं	
तान्हेबाळें उघडीली	निज दृष्टी	४२

भानू उगवला	उगवला लालगोळा	
तान्हेबाळ जागा झाला	पाळण्यांत	४३
झोंप रे अजून	कशाला उठशी	
कोणी म्हणेल आळशी	म्हणून का	४४
झोंप रे अजून	करून गुरंगुटी	
असें म्हणून थोपटी	तान्हेबाळा	४५
मला वाटे बाळ	आहे पालखीं निजलें	
जाऊन बघतें	तोंच खुदकन् हांसलें	४६
उघडून डोळे	पाय घालून तोंडांत	
होतें तान्हुलें खेळत	पाळण्यांत	४७
पहांटेची वेळ	दूर कोंबडा आरवे	
तान्हुल्या झोंपीं जावें	लहान तूं	४८
पहांटेची वेळ	कूऊ करिती रहाट	
बाळा तूं पाळण्यांत	झोंप घेई	४९
पहांटेचो वेळ	कावळा का का करी	
निजावें तान्ह्या परी	पाळण्यांत	५०
पहांटेची वेळ	तुला नाही परी काम	
नीज रे आत्माराम	तान्हेबाळा	५१
पहांटेची वेळ	नीज रे बाळपर्णी	
ऊठ तूं मोठेपर्णी	तान्हेबाळा	५२
तान्हीया रे बाळा	तुला मशीचा रे टिळा	
कोणा पापिणी चांडाळा	दृष्ट केली	५३
तान्ह्या रे तान्हिका	बाळा रे माणिका	
तुझ्या रे श्रीमुखा	निंबळोण	५४
घडीघडी कोण	उतरी निंबळोण	
तान्ह्या बाळाची बहीण	उषाताई	५५

निंबलोन करुं	दोन्ही या ग मुठी भरुं	
बाळा बरोबरी	शेजीचा बाळ उभा करुं	५६
निंब ग लोण्याची	आयती कोणी केली	
तुझी मावशी रे आली	तान्हेबाळा	५७
तान्हेबाळ खेळे	ओसरीच्या कांठी	
जिउतीच्या हातीं	निंबलोन	५८
कोणें दृष्ट केली	तान्हेबाळा सोनटक्क्या	
बिंदुलीं मनगट्या	सल झाल्या	५९
कोणें दृष्ट केली	तान्हेबाळाला देखून	
लिंबू देत्यें मी फेंकून	दृष्टीवरी	६०
माळ्याच्या मळ्यांत	विषबंद वेळीं गेला	
दृष्टीसाठीं गोळा केला	तान्हेबाळाच्या	६१
माळ्याच्या मळ्यांत	विसबंद ग कोंवळा	
तान्हेबाळाच्या जावळा	दृष्ट पडे -	६२
माळ्याच्या मळ्यांत	पाचूबंदाचा एक वाफा	
दृष्ट होईल बापलेका	तिन्हीसांजा -	६३
माळ्याच्या मळ्यांत	सुगंध ये रोपारोपा	
दृष्ट झाली बापलेका	भाईराया -	६४
एकापुढें एक	चालती बापलेक -	
दृष्ट होईल मागें थोप	गोपूबाळा -	६५
माळ्याला ताकीद	विसबंदाच्या रोपाची	
तान्हेबाळा दृष्ट झाली	सभेमधल्या लोकांची	६६
हात रे कुतऱ्या	छूत रे मांजरा	
तान्हेबाळाच्या काजळा	दृष्ट पडे	६७
नका बाळाकडे	असे पाहूं टकामका	
चित्ताला लागे धका	मा उलीच्या	६८

दृष्ट उत्तरीली
 न्याहाळीत कोण होत्या
 एकापाठीमागें एक
 माझ्या ग राजसांना
 जळो जळो दृष्ट
 निंबलोणाची जलदी केली
 जळो जळो दृष्ट
 बाळ माझें फुलावाणी
 जळो जळो दृष्ट
 घडीघडी रडे
 पापिणीची दृष्ट
 माझा वडुलिव वाढो
 कोणें दृष्ट केली
 कोमेजलें तिन्हीसांजे
 कोणें दृष्ट केली
 करूं पाळणेया
 कोणें दृष्ट केली
 रडून भागला
 गोरीया गोरेपणा
 तुझी काळजी देवाला
 दृष्ट मी काढूं किती
 गोरेपणा जपूं किती
 तुला सांगीतलें
 दृष्ट पडेल जाऊं नको
 तान्हियाचे दांत
 हांसतां पडे खळी

मीठमोहऱ्या नी मेथ्या
 तान्हेबाळाला ६९
 येतील शिवूमिवू
 नको पापिणी दृष्ट लावूं ७०
 तुझ्या पाळण्यावरून गेली
 उघाताईनें ७१
 मिठाचें झालें पाणी
 कोमेजलें ७२
 मिठाचे झाले खडे
 तान्हेबाळ ७३
 चुलीमध्ये पडो
 तान्हेबाळ ७४
 पापिणी ग वांझे
 तान्हेबाळ ७५
 तान्हेबाळाच्या डोळिया
 आंथरुण ७६
 तान्हेबाळाच्या काजळा
 तान्हेबाळ ७७
 नको भिऊं तूं जीवाला
 माउलीये ७८
 मीठमोहऱ्या काळी माती
 तान्हेबाळाच्या ७९
 उभें गंध लावूं नको
 गोपूवाळा ८०
 जशी मोतीयांची ओळी
 गोड गाली ८१

तान्हियाचे दांत	जसे डाळिंबाचे दाणे	
हांसवीतें कौतुकानें	उषातांइ	८२
पेरा झाला रानांतून	मोड काढी वरी मान	
तसें हंसे माझे तान्हं	पाळण्यांत	८३
गोन्या गालांवर	मुलामा लाल लाल	
जणुं गुलाबाचें फूल	शोभिवंत	८४
रुप्याच्या वाटींत	ठेवावें लाल फूल	
तसे राजसाचे गाल	तान्हेयाचे	८५
गोन्या गालांवर	लाल शोभतो मुलामा	
गोड हंसशी गुलामा	तान्हेबाळा	८६
तान्हीया रे बाळा	गोड तुझी हनुवटी	
गोंडस तुझ्या मुठी	नाचवीशी	८७
कुरळ्या केसांचा	विरळ दातांचा	
लाडका आईचा	तान्हेबाळ	८८
चंद्राची वाढे कला	तसें बाळाचें बाळसें	
लावण्या उणें नसे	अणुमात्र	८९
कितीदां हांका मारूं	लेकाच्या जिन्नसा	
मोत्याच्या कणीसा	तान्हेबाळा	९०
माझे दोघे बाळ	पारावरी उभे	
चंद्रसूर्य दांघे	उगवले	९१
माझे दोघे बाळ	उभे पारावरी	
शेजीच्या दारावरी	उजेड पडे	९२
माझा बाळ गोरा	हळदीचा ओंडा	
शोभतें गोरे तोंडा	पिंपळपान	९३
माझा तान्हेबाळ	हळदीचा ओंडा	
पाठीवरतीं गोंडा	रेशिमाचा	९४

माझें तान्हेबाळ	हळदीनें न्हाई	
त्याचें पाणी जाई	शेवंतीला	९५
शेवंती फुलली	फुलली लाखलाख	
बाळाचें कौतुक	करावया	९६
शेवंती फुलली	फुलली सोन्यावाणी	
न्हाणाचें जातें पाणी	तान्हेबाळाचें	९७
निळें ग गगन	हिरवें ग रान	
आहे गोरें पान	तान्हेबाळ	९८
काळी ग यमुना	सांवळा ग कान्हा	
गोरा गोरा माझा तान्हा	गोपूबाळ	९९
काळा ग कालीया	काळा ग घननीळ	
सुंदर तान्हेबाळ	माउलीचें	१००
पिवळें ग लिंबू	पिवळी शेवंती	
अंगाची शोभे कांती	तान्हेबाळाच्या	१०१
पिवळें ग लिंबू	पिवळें वरण	
किती गोड ग वदन	तान्हेबाळाचें	१०२
अंगणांत उभा	कमळाचा जसा देठ	
तसा तुझा अंगलोट	तान्हेबाळा	१०३
अंगणांत उभा	कसा म्हणुं मी लोकांचा	
वांकडा ताईत गोपाचा	तान्हेबाळाचा	१०४
मोठेमोठे डोळे	भिवयालांबरुंद	
कपाळीं शोभे गंध	केशराचें	१०५
मोठेमोठे डोळे	भिवया चंद्रज्योती	
शहाणा म्हणुं किती	तान्हेबाळ	१०६
तान्हेया रे बाळा	तुला काय साजे	
गळ्यांत बांधिजे	वाघनख	१०७
स्त्रीजी.....५		

वाघाचें वाघनख	सोन्यानें मढवीलें	
गळां चढवीलें	तान्हेबाळाच्या	१०८
गळ्यांत हांसोळी	कमरे सांखळी	
मूर्ति साजिरी गोजीरी	तान्हेबाळाची	१०९
केलासे ताईत	गळ्यांत घालावा	
घालुनीयां न्यावा	तान्हेबाळ	११०
सोनारा रे शेटी	उघड अपुली पेटी	
कडींतोडे कंठी	करूं बाळा	१११
सोनारा रे शेटी	उघड अपुली पेटी	
रुसला कंठीसाठीं	तान्हेबाळ	११२
आले आले पटवेकरी	पटवाया काय देऊं	
टोपीला गोंडे लावूं	तान्हेबाळाच्या	११३
घातलीसे कुंची	गह्मनीच्या कापडाची	
मोत्यांच्या पिंपळपानाची	त्यांत शोभा	११४
घातलीसे कुंची	रेशमी जरतारी	
त्यांतुन येताती बाहेरी	कुरळे केंस	११५
पिंपळपानाचीं	मोतीं झालीं जुनीं	
तुला शोभती बाळपर्णी	तान्हेबाळा	११६
माझिया घरांत	मुलें लहानलहान	
टोपीला पिंपळपान	शोभा देई	११७
माझीया घरांत	लहानलहान मुलें	
टोपीला लावूं फुलें	गुलाबार्ची	११८
माझ्या अंगणांत	शिंपिणी जावाजावा	
टोपीला गोंडे लावा	तान्हेबाळाच्या	११९
मला हौस मोठी	करगोटा सव्वाशाचा	
पुत्र आहे नवसाचा	तान्हेबाळ	१२०

बापाचा लाडका	चुलत्याचा आत्माराम	
तुला जडित पिंपळपान	तान्हेबाळा	१२१
हार्ती कडीतोडे	कमरे करगोटा पेठ्यांचा	
मुलगा दिसतो मोठ्यांचा	गोपूबाळ	१२२
हार्ती कडीतोडे	कानांत भीकबाळी	
आतां माझ्या तान्हेबाळा	नको खेळूं सायंकाळीं	१२३
हार्ती कडीतोडे	कमरे करगोटा मोराचा	
पुत्र दिसतो थोराचा	गोपूबाळ	१२४
हार्ती कडीतोडे	गळ्यांत कंठीगोप	
सावकाराचा ग लेक	गोपूबाळ	१२५
हार्ती कडीतोडे	पावठणी उभा	
आजीबाई नातू तुझा	गोपूबाळ	१२६
तान्हिया रे बाळा	तुझ्या पार्यां वाळा	
तुझा डोळा काळा	काजळानें	१२७
बिंदुल्यांचा हात	ठेवी ताटापुढें	
जेवतो मामापुढें	गोपूबाळ	१२८
श्रीमंतीचा डौल	तुझा बाई पुरे कर	
सानेरी चंद्रकोर	तान्हेबाळ	१२९
नटव थटव	तुझें श्रीमंत लेंकरू	
मोहक वांसरू	बाळ माझें	१३०
माझें तान्हेबाळ	मला तें आवडे	
लोकांना नावडे	घडीभरी	१३१
माझ्या ग बाळाला	नको हो दागीना	
कोंवळ्या लावण्या	पूर आला	१३२
माझ्या राजसाला	नकोत दागिने	
शोभे अलंकारावीणें	तान्हेबाळ	१३३

कशानें नटवूं	कशानें भूषवूं	
कशानें शोभवूं	तान्हेबाळ	१३४
गरीब माउली	काय बाळा लेववील	
प्रेमानें पांघुरवील	तान्हेबाळ	१३५
गरीब माउली	काय बाळाला घालील	
प्रेमानें रंगवील	सर्वकाळ	१३६
गरीब माउली	कोठलें बाळलेणें	
बाळाला वाल्सल्यानें	वाढवील	१३७
आंसवांची माळा	गळां घालील बाळाचे	
गरीब माउलीचें	हेची धन	१३८
श्रीमंतांचीं मुलें	शेजारीं शृंगारलीं	
नाहीं तीं शोभलीं	बाळापरी	१३९
श्रीमंतांचीं मुलें	पडलीं निस्तेज	
पाहुनीयां तेज	तान्हेबाळाचें	१४०
नाचती हांसती	फुलें जशीं वेलीवर	
तशीं माझ्या मांडीवर	माझीं बाळें	१४१
सखीया लेणें लेती	आपले हारदोरे	
आपण दाखवूं	आपलें बाळ गोरें	१४२
तरुलता वेली	रानावनांत डोलती	
माझ्या घरांत शोभती	तान्हेबाळें	१४३
सरोवरामध्यें	जशीं फुलती कमळें	
तशीं शोभतात बाळें	घरामध्यें	१४४
समुद्राचे तळीं	मोतीं झळाळती	
तशीं घरांत शोभती	तान्हीबाळें	१४५
तारे चमचम	करिती आकाशांत	
बाळें नाचती घरांत	माउलीचीं	१४६

रांगुनी खेळुनी
 सोन्याचा ढीग दिसे
 अंगणींचे खडे
 माझें रांगे गुढग्यानें
 अंगणींचे खडे
 बाळ रांगे गुढघ्यानीं
 शेजारिणी बाई
 रांगतो संवगडा
 शेजीबाई तूं ग
 माझें बाळ ग रांगतें
 शेजारिणी बाई
 अचपळ माझी सई
 शेजारिणी बाई
 अनाडी बाळ माझा
 शेजारिणी बाई
 अनाडें तान्हेबाळ
 शेजारणी बाई
 अचपळ माझा हिरा
 शेजारिणी बाई
 रेती करिल मिसळण
 दळणाची पाटी
 हिंडतें चोंहीकडे
 शेजी आली घरा
 तुझ्या कामांत गुंतल्यें
 किती सांगीतलें
 लबाड झालें मोठें

बाळ उंबऱ्यांत बसे
 तान्हेबाळ १४७
 मी ग लोटीतें नित्यानें
 तान्हेबाळ १४८
 झाडित्यें निरियानीं
 उषाताईचें १४९
 दाट घाली सडा
 तान्हेबाळ १५०
 दाट दाट घाली सडा
 रुतेल हो त्याला खडा १५१
 आटप जाईजुई
 कळ्या तोडी १५२
 सडा टाक गे भिडूनी
 येतो रांगोळी मोडूनी १५३
 आंवर डाळी साळी
 नको देवूं शिवीगाळी १५४
 आटप मोगरा
 गोपूबाळ १५५
 आटप आपलें वाळवण
 तान्हेबाळ १५६
 ठेवूं मी कोणीकडे
 तान्हेबाळ १५७
 बैस म्हणाया चुकल्यें
 तान्हेबाळा १५८
 नको तूं जाऊं कोठें
 माझें बाळ १५९

माळ्याच्या मळ्यांत	नको जाऊं तूं राजसा	
माळीण अवदसा	शिव्या देई	१६०
शेजीनें दिली शिवी	लागली माझ्या जीवीं	
आयुष्याची तुला ओंवी	तान्हेबाळा	१६१
शेजीनें दिली शिवी	हृदया झाला भेद	
समजूं आशीर्वाद	तान्हेबाळा	१६२
शेजीनें रागानें	तान्हेबाळा शिव्या दिल्या	
पदरीं घेतल्या	जाईजुई	१६३
शेजी देते शिव्या	तान्हेबाळाला देखोनी	
जाईमोगन्याच्या कळ्या	ओटी घेत्यें मी वेंचोनी	१६४
शेजीनें दिली शिवी	जिची तिला पडो	
माझा कडुलिंब वाढो	गोपूबाळ	१६५
शेजीनें वाहिली	शिव्यांची लाखोली	
पुष्पपूजा झाली	बाळराजा	१६६
शेजीनें दिली शिवी	वेंचून घेतली	
कळी मी मानिली	शेवंतीची	१६७
शेजी आली घरा	तुम्ही बसा बसा बाई	
अन्याय केला काई	तान्हेबाळानें	१६८
शेजी आली घरा	पाट देऊं बसायाला	
अन्याय पुसायाला	तान्हेबाळाचे	१६९
शेजी आली घरा	धरीलें मनगटीं	
अन्याय घाल पोटीं	तान्हेबाळाचे	१७०
अहित तुझीं मुलें	तुला मी काय सांगूं	
पुरे कर ग शेजीबाई	कितीदां मी क्षमा मागूं	१७१
चुकलें माझे बाळ	तुझ्या किती पाया लागूं	
आतां माझे शेजीबाई	विसर ग प्रेमें वागूं	१७२

टोंचून बोलती	परके चटाचटा	
बाळाच्या डोळ्यांना	पाणी येई पटापटा	१७३
टोंचून बोलती	कोंवळें तुझे मन	
उगी रडून रडून	दमशील	१७४
इवलासा गुन्हा	किती बाळाला बोलती	
मेरू मोहरीचा करिती	लोक मेले	१७५
खेळशी खेळ गड्या	विटीदांडू रे मोगच्या	
तुझ्या दांडूला घागच्या	तान्हेबाळा	१७६
लहान लहान बाळ	खेळती आट्या पाट्या	
रंगीत तुझ्या गोट्या	तान्हेबाळा	१७७
लहान लहान मुलें	खेळती विटीदांडू	
रंगीत तुझा चेंडू	तान्हेबाळा	१७८
खेळशी खेळ गड्या	विटीदांडू पैलथडी	
भागले तुझे गडी	गोपूबाळा	१७९
अंगाई मंगाई	तांबुलें गंगाई	
तान्हेबाळानें दंगाई	मांडीयेली	१८०
लहान लहान मुलें	खेळती हुतूतू	
दमला परंतु	तान्हेबाळ	१८१
माझ्या अंगणांत	बांधिलासे शोका	
तेथें खेळवा बाळका	गोपूबाळा	१८२
माझ्या अंगणांत	घातला मांडव	
तान्हेबाळाला खेळव	साउलीत	१८३
माझे दोन्ही बाळ	दुपारीं कोठें गेले	
उन्हांनें कोमेजले	नागचाफे	१८४
कोकंब पिकले	पिकले लाल्याल	
खेळून तसे झाले	तान्हेबाळाचे ग गाल	१८५

उन्हाळ्याचें ऊन	ऊन लागतें पाठीला	
कंठी शोभते छातीला	तान्हेबाळाच्या	१८६
उन्हाळ्याचें ऊन	ऊन लागतें गालांला	
कंठी शोभते कंठाला	तान्हेबाळाच्या	१८७
दुपारचें ऊन	टाळू तुझी रे तापली	
उघड छत्री रे आपुली	तान्हेबाळा	१८८
करवंदी काळ्या झाल्या	लाल पांढळे हो काजू	
गेलें कोणत्या हो बाजू	तान्हेबाळ	१८९
रानींवनीं किती	भारावल्या बोरी	
आणीती रानमेवा	तान्हेबाळाला गोवारी	१९०
रानींचा तो मेवा	रानींच्या पांखरांना	
दुधाच्या चारी धारा	गायीच्या वांसरांना	१९१
बाळारे बागड	शिबीन आंगडं	
बिदीये उघडं	जाऊं नये	१९२
गायीच्या गोठ्यांत	सर्पाची वेटाळी	
तेथें तुझी चेंडूफळी	तान्हेबाळा	१९३
आणते चेंडूफळी	सर्पाच्या जवळून	
सर्प मुले सर्पपण	मातेसाठीं	१९४
गायीच्या गोठ्यांत	वाघ हंबरला	
शेष दणाणला	पाताळांत	१९५
गायीच्या गोठ्यांत	वाघ हंबरतो	
बाळ दचकतो	पाळण्यांत	१९६
तान्हेबाळ खेळे	विंचवाच्या संगें	
त्याचें विष भंगे	बाळापुढें	१९७
माझ्या अंगणांत	पांचफणी नाग डोले	
त्याच्या संगें खेळे	तान्हेबाळ	१९८

तान्हेबाळ खेळे	अंगण झालें थोडें	
लाविलीं फुलझाडें	काकारायांनीं	१९९
सोन्याचा विटीदांडू	भिंतीशीं उभा केला	
खेळणारा कोठें गेला	गोपूबाळ	२००
दुरून दिसतो	हालतो मालतो	
सखा नारिंग झेलतो	गोपूबाळ	२०१
मायेच्या पाठीवर	बाळ बैसलें जाऊन	
माय झाडीते वांकून	अंगणाला	२०२
छंदकर बाळ	छंदाला काय देऊं	
नको असा हट्ट घेऊं	तान्हेबाळा	२०३
छंदकर बाळ	छंदाला दित्या लाह्या	
खेळतो माझा राया	कौतुकानें	२०४
छंदकर बाळ	छंद घेतलासे रात्रीं	
चंद्रमा मागे हातीं	खेळावया	२०५
पाळण्याच्या दोन्या	धरून उभा राहे	
चंद्रमा दे ग माये	खेळावया	२०६
माझ्या अंगणांत	उडे बागडे कावळा	
जरी दिसतो बावळा	बाळा गोड	२०७
माझ्या अंगणांत	कावळा का का करी	
बाळाला हांका मारी	खेळावया	२०८
माझ्या अंगणांत	कावळ्यांची गर्दी	
बाळाला माझ्या सर्दी	सांगा त्यांना	२०९
माझ्या अंगणांत	नाचते चिमणी	
बाळाला खेळणीं	देवाजींचीं	२१०
माझ्या अंगणांत	चिमणी वेंची दाणे	
धांवून बाळकानें	उडवीली	२११

माझ्या अंगणांत चोंचीला धरूं बघतो	हिरवा पोपट बोलतो तान्हेबाळ २१२
माझ्या अंगणांत नाचतो प्रेमें डोले	साळुंकी मंजुळ बोले तान्हेबाळ २१३
चुलीच्या जवळी खेळती माझीं बाळें	मनी मांजरीचो पिलें त्यांच्या संगें २१४
कुस्कुरी मांजरी बाळ माझे हवें	परी ना बाळा चावे प्राणिमात्रा २१५
ओसरीच्या वरी तान्हा ग ओढतो	मोत्या भू भू भू मुंकतो त्याचे पाय २१६
माझ्या अंगणांत बाळाची वर्दळी	पिंवळ्या लाल ग कर्दळी चारी दिशां २१७
माझ्या अंगणांत नाहीं होणार आळशी	लाविल्या तुळशी तान्हेबाळ २१८
माझ्या अंगणांत गोविंद घाली खेपा	तुळशीचा वाफा मंजुळींना २१९
माझ्या अंगणांत खेळाया येती मुलें	शोभती दुर्वा फुलें बाळासंगें २२०
अंगणांत किती बाळाचा चाले खेळ	नाचती फुलवेल त्यांच्यासंगें २२१
माझ्या अंगणांत वांकुल्या दाखवीती	वानरें येती जाती तान्हेबाळा २२२
माझ्या अंगणांत रांगतसे मुई	कारजें थुईथुई तान्हेबाळ २२३
माझ्या अंगणांत बघून जातें रडें	कारजे नाचे उडे तान्हेयाचें २२४

माझ्या अंगणांत
 बाळकें धांवती
 घागऱ्या घुळुघुळु
 खेळतो प्राणसखा
 घागऱ्यांचा नाद
 खेळतो वृंदावर्नी
 माझें तान्हेबाळ
 हातावरी जांब
 माझें तान्हेबाळ
 हातावरी पुरी
 घरांत काम करूं
 दारीं खेळे रघुवीर
 तिन्हीसांजा झाल्या
 वाटे वेगळा तूं खेळ
 अंगणांत रावा
 मधुबाळा कमळाबाई
 पांखरें घरा गेलीं
 खेळून आलीं बाळें
 गायी घरीं आल्या
 बाळ नाहीं आला
 गायीच्या पान्द्यासाठीं
 खेळुनी बाळ येती
 तिन्हीसांजा झाल्या
 गायी चाटती गोठ्यांत
 तिन्हीसांजा झाल्या
 बाळा पाळण्यांत

वांसरें बागडती
 त्यांच्यासंगें २२५
 दणाणला सोपा
 तान्हेबाळ २२६
 पडतो माझ्या कार्नी
 तान्हेबाळ २२७
 खेळाया जाई लांब
 पिकलेला २२८
 खेळाया जाई दुरी
 साखर मागे २२९
 चित्त माझें नाही स्थीर
 तान्हेबाळ २३०
 गुरावांसरांची वेळ
 गोपूबाळ २३१
 परसावांत साळुबाई
 हांक मारी २३२
 बाहेर सांजावळें
 आईपाशीं २३३
 देव मावळला
 कैसा घरीं २३४
 वांसरें हंबरती
 तिन्हीसांजा २३५
 दिवें लागले घरांत
 वांसरांना २३६
 दिवें लागले घरांत
 आंदुळती २३७

किती हांका मारूं	उभी राहुनी दारांत	
चंद्र कोणाच्या वाड्यांत	तान्हेबाळ	२३८
बाळ खेळूं जाये	वडासाउलीये	
घरीं माउलीये	साद घाली	२३९
पारवा दारावरी	सारी रात्र निंद घाली	
माझें बाळ गाणें गाई	पाळण्यांत	२४०
माझ्या माडोवरी	पारवे घुमती	
बाळें ग रमती	घरामध्ये	२४१
गायीनीं भरला गोठा	म्हशींना झाली दाटी	
यशवंत तुझी काठी	तान्हेबाळा	२४२
गायी गोठीयांत	म्हशी वाडीयांत	
बाळ पाळण्यांत	दुध मागे	२४३
काळ्या ग गायीचें	दुध गोड लागे	
वाटीभर मागे	तान्हेबाळ	२४४
काळे ग गायीचें	दुध गोडाईचें	
बाळ बढाईचें	ताईबाईचें	२४५
ये ग तूं ग गायी	चरशील कोंडा	
तान्ह्याबाळाच्या ग तोंडा	दुधमांडा	२४६
ये ग तूं ग गायी	चरून वरून	
तान्ह्याबाळाला म्हणून	दुध पाजूं	२४७
गायी ग चरती	कोंवळीं कणीसैं	
तान्हेबाळाला नीरसैं	दूध पाजूं	२४८
गायी हंबरती	प्रेमाचा पान्हा फुटे	
गळ्याचें दावें सुटे	वांसरांच्या	२४९
गायीचा गोवारी	म्हशीचा खिलारी	
तान्हेबाळाचा कैवारी	गोकुळींचा	२५०

गायी ग चरती
 गंगेच्या पाण्या नेलीं
 गायी ग चरती
 दुधाच्या चारी धारा
 गायी ग चरती
 वाडा आहे हा श्रीमंती
 तान्हीया बाळाला
 कडू मी भराविलें
 तान्हीया बाळाला
 रागानें धाडीलें
 तान्हीया रे बाळा
 दारींचे घेवडे
 माझे तान्हे बाळ
 दारींचे घेवडे
 बाळा तुझी झोंप
 सारी रात्र गेली
 कां ग हें रडतें
 त्याला आधीं पाज
 तान्हेबाळ रडे
 त्याला आधीं घेई
 सोड सारें काम
 तान्हेबाळ ग आक्रंदे
 कळवळलें ग तान्हे
 मग करी कामकाज
 मारूं नको बाळा
 असें म्हणून घेतलें

वांसरें कोठें गेलीं
 तान्हेबाळानें २५१
 कोंवळा ग चारा
 वांसरांना २५२
 वांसरें हंबरती
 तान्हेबाळाचा २५३
 कोणी ग काय केलें
 मायफळ २५४
 कोणी ग काय केलें
 निजावया २५५
 पुरे कर आतां रडें
 जून झाले २५६
 मला तें आवडे
 जून झाले २५७
 कावळ्यानें नेली
 आंदुळतां २५८
 तान्हेबाळ आज
 सूनबाई २५९
 उगी ना मुर्छीं राही
 माऊलीये २६०
 सोड सारे धंदे
 पाळण्यांत २६१
 त्याला आधीं पाज
 सूनबाई २६२
 किती कळवळे
 आजीबाईनें २६३

झाली आतां रात्र	झोंप म्हणे आई	
चंद्र कां वर येई	माऊलीये	२६४
झाली आतां रात्र	झोंप रे चिमण्या तान्ह्या	
वर नाचती चांदण्या	माऊलीये	२६५
आई गादी ही कोणाला	साधें आंथरुण कोणा	
गादी तुझ्या जन्मदात्या	साधें मला माझ्या तान्ह्या	२६६
गादीवर आपण निजूं	बाप्पाजी निजो खालीं	
वेडा कुठला म्हणे आई	हळूच थापट मारी गालीं	२६७
कोल्हे-कुई कुई	आज कां तिन्हीसांजा	
थंडी पडेल हो भारी	जपा म्हणती बाळराजा	२६८
कोल्हे कुई कुई	आज कां सांगा मशीं	
थंडी पडेल हो भारी	बाळ घ्यावा म्हणती कुशी	२६९
कां ग हे काजवे	करिती लुकलुक	
पहाया श्रीमुख	तुझे बाळा	२७०
काजवे फुलले	फुलले लाख लाख	
पहाया श्रीमुख	तान्हेबाळाचें	२७१
कां ग झाडांवर	आई काजवे नाचती	
तुला ओंवाळिती	झाडें माडें	२७२
वनदेवतांचे	काजवे जणुं डोळे	
बघाया माझे बाळ	त्यांनीं रात्रीं उघडीले	२७३
वनदेवतांचे	काजवे डोळे झाले	
बाळा बघुन नाहीं तृप्ती	पुनः पुन्हां उघडले	२७४
आकाशांत तारे	काय आई म्हणताती	
तुझीं राजा स्तोत्रें गाती	अखंडीत	२७५
आकाशांत तारे	त्यांचे ओठ कां हालती	
संगीत गाणीं गाती	तान्हेबाळा	२७६

थुई थुई उडे
 तुइयामुळें उचंबळे
 तान्ह्या तुइया भार्ती
 आतां नको रे बोंडलें
 रुप्याची ही वाटी
 तुइया आजिनें धाडलें
 काल माइया ग बाळाचें
 आला होता मामाराया
 दह्यादुधीं भरल्या वाट्या
 छंदखोर बाळा ऊठ
 दह्यादुधीं भरल्या वाट्या
 छंदखोर हा जेवेना
 बापाचा लाडका
 चुलत्यापुढें जेवी
 बापाचा लाडका
 तवकीं दूधपेढे
 माइया अंगणांत
 जेवीला रघुनाथ
 लाडका ग लेक
 माइया राजसाचा
 वाटीये दूध तूप
 लहान बाळा हांका मारी
 लोकांचीं तीं मुलें
 तुइया ताटीं साखर फेण्या
 लोकांचीं तीं मुलें
 तुइया हातीं लाडू नित्य

कां ग कारंजें उसळे
 तान्हेबाळा २७७
 घालीन तोंडलें
 भात जेव २७८
 आणि चांदीचें बोंडलें
 तान्हेबाळा २७९
 शेजी केलें उष्टावण
 घांस भरवी आंगठीनं २८०
 वर साखरेची मूठ
 जेवावया २८१
 वर साखर मावेना
 गोपूबाळ २८२
 साखर तोंडीं लावी
 तान्हेबाळ २८३
 चुलत्याच्या कडे
 तान्हेबाळा २८४
 ठेवीला दहीभात
 तान्हेबाळ २८५
 भूक म्हणून नजिला
 तूप बत्तासा थीजला २८६
 निवत मी घालीं
 उषाताई २८७
 खाती ताक कण्या
 तान्हेबाळा २८८
 खाती ताकभात
 तान्हेबाळा २८९

तान्हे ग बाळाला	गोडसे जेवण	
दुधाला विरजण	साखरेचें	२९०
हार्तीं दूधभात	वर पेरतें साखर	
तुझे जेवण प्रकार	तान्हेबाळा	२९१
अंगणांत गाय	दाखवीते माय	
गोड घांस खाय	तान्हेबाळ	२९२
बघ रे चिमणी	करिते चींव चींव	
म्हणते तुला जेव	तान्हेबाळा	२९३
दाखवी पांखरें	चितक्या वाजवी	
माऊली जेववी	तान्हेबाळा	२९४
माझे तान्हेबाळ	मोठ्या ग मानाचें	
त्याच्या जेवणाचे	नाना रंग	२९५
आळवून किती	भरविते घांस	
माऊलीला त्रास	नाहीं त्याचा	२९६
तान्हेबाळ खेळे	आंगण ओसरी	
त्याला संगत दूसरी	ताईबाईची	२९७
पाऊस पडतो	मृगा आर्धी रोहीणीचा	
पाळणा हालतो	भावा आर्धी बहिणीचा	२९८
समोर पाळणा	हलग्याशीं ग हालतो	
बाळ बापाशीं खेळतो	आनंदानें	२९९
पिवळा पीतांबर	कांठीं कमळाचा	
कडे नातू घ्या जावळाचा	गोपूबाळ	३००
हंस रे राजसा	हंसशी किती गोड	
देई आनंदाची जोड	माऊलीला	३०१
मामाराया भाचा	कडे घेतसे हिऱ्याला	
हात घातला तुऱ्याला	तान्हेबाळानें	३०२

पुरे आतां रडें
 मामा देईल रुमाल
 पुरे आतां रडें
 मामा आलासे दुरून
 पुरे आतां रडें
 मामानें प्रेमें ध्यावें
 घे रे घे रे मामा
 त्याला वांसरें दाखव
 घे रे घे रे मामा
 त्याला दाखव मांडव
 घे रे घे रे मामा
 दाखव झाडांवर
 आवडत्या मामाराया
 गोडसा पापा घेई
 मामेया भाचेया
 वानर दाखव
 घे रे घे रे मामा
 हिरवा राघू तूं बोलव
 घे रे घे रे मामा
 कोण लळा पुरवी त्याचा
 मामानें घेतला
 उगी की राहींलें
 काय जादू केली
 हंसू कमें लागे
 मामा तो मातुल
 म्हणून कडेवरी
 स्त्रीजी.....६

डोळे झाले लाल लाल
 पुसावया ३०३
 आतां दाखव हंसून
 तुझ्यासाठी ३०४
 ठेवालि मामा नावें
 भाचेयाला ३०५
 जरा भाच्याला खेळव
 गोठ्यांतील ३०६
 तुझ्या भाच्याला हिंडव
 तोंडलीचा ३०७
 तुझा भाचा छंदकर
 पांखरांना ३०८
 आवडता भाचा घेई
 आनंदानें ३०९
 कौतुकें नाचव
 हुपूप करी ३१०
 छंदी भाच्याला डोलव
 पिंजऱ्यांत ३११
 आवडता तुझा भाचा
 तुझ्यावीण ३१२
 आश्चर्य हो झालें
 तान्हेबाळ ३१३
 मामा राया सांगे
 तान्हेबाळ ३१४
 आईची बरोबरी
 हांसे बाळ ३१५

एक जसा एक
 तसा हा तान्हेबाळ
 आई म्हणे बाळा
 खाती माये सारीं पोरे
 आई म्हणे बाळा
 पाणी सुटे माझ्या तोंडा
 आई म्हणे बाळा
 खाती ग सगळीं बाळें
 बसशी सारखा
 आवडे ना मशीं
 बाहेर तूं जाई
 कुसकरती माझे डोळे
 बाहेर तूं जाई
 डोळ्यांना आणी पाणी
 बाहेर तूं जाई
 आई खेळूं मी तूं
 बाहेर तूं जाई
 तुझ्या करितों सांगे कामा
 बाहेरी जाई रे
 दुखते तंगडी
 घराचा घरकोंबडा
 बाहेर खेळ जा
 चुलीचा चुलकोंबडा
 नांवे तुला ठेवतील
 ऊठ नको बसूं
 आई तुझ्या बरोबर

कृष्णनाथ देवकीचा
 आहे हो माऊलीचा ३१६
 नको रे खाऊं बोरें
 बाळ म्हणे ३१७
 नको खाऊं रे चिंचा गड्या
 माऊलीये ३१८
 नको खाऊं रे आवळे
 माऊलीये ३१९
 तान्हेबाळा चुलीपारीं
 खरोखरी ३२०
 लपंडाव खेळ खेळे
 माऊलीये ३२१
 जरा खेळे छापपोपर्णीं
 तान्हेबाळ ३२२
 खेळ हमामा हुतूतू
 घरामध्ये ३२३
 खेळ हुतूतू हमामा
 माऊलीये ३२४
 खेळ रे लंगडी
 माऊलीये ३२५
 होऊं नये बाळा
 मुलांमध्ये ३२६
 कोणाला आवडेल
 तान्हेबाळा ३२७
 खेळ जा बाहेर
 खेळेन मी ३२८

काम ग करून
 माझें तान्हे बाळ
 रांगत खेळत
 माझ्या ग राजसाला
 खेळूनी ग आला
 माझा सोनुला दमला
 मातीनें मढलें
 मायेनें मानीलें
 लोळलें मातीत
 मायेच्या मनांत
 माती का लागली
 चुंबीन तुझ्या मुखा
 माती का लागली
 कलंक चंद्राला
 माती का लागली
 सोन्याच्या शरीरीं
 माती का लागली
 घेतोल प्रेम पापा
 लोकांची तीं मुलें
 माझी सोन्याची लगड
 शाळेसी जातांना
 पाटी दप्तराचें झालें
 शाळेसी जातांना
 भय माउली वाटलें
 शाळेसी जातांना
 केव्हां तुला मी भेटेन

पाठ घेईन बसायाला
 मांडीवरी विसाव्याला ३२९
 बाळ आलें विसाव्याला
 मांडी देत्यें बसायाला ३३०
 धुळीनें माखला
 तान्हेबाळ ३३१
 मांडीये चढलें
 मोक्षसुख ३३२
 घुसलें मांडींत
 प्रेम दाटे ३३३
 माती ना तो रे बुका
 तान्हेबाळा ३३४
 लागूं दे शोभे तुला
 तान्हेबाळा ३३५
 तिची झाली रे कस्तुरी
 तान्हेबाळाच्या ३३६
 लागूं दे रे बाप्पा
 बाप्पाराया ३३७
 जसे भिंतीचे दगड
 तान्हेबाळ ३३८
 रडें कशाचें रे आलें
 ओझें आई ३३९
 कां रे राया रडूं आलें
 पंतोजीचें ३४०
 डोळे येती कां भरून
 माऊलीये ३४१

शाळेच्या पंतोजींना
 नका मारूं छडीकाठी
 शाळेच्या पंतोजींना
 नका मारूं हो दुपारीं
 शाळेच्या पंतोजींना
 बाळ शिकूं दे लिहाया
 शाळेच्या पंतोजींना
 सांगा नका देऊं खडा
 शाळेच्या पंतोजींना
 मारूं नका सुकुमार
 शाळेचा पंतोजी
 जीव घाबरे मुलांचा
 शाळेचा पंतोजी
 मुलें कांपती थरारा
 शाळेचा पंतोजी
 मुलांना वाटे व्याघ्र
 शाळेचा पंतोजी
 मुलांना येई रडें
 शाळेचा पंतोजी
 मुलें जाती कंटाळून
 शाळेचा पंतोजी
 मुलांचा जीव गेला
 शाळेचा पंतोजी
 सुकतात मुखें
 शाळेचा पंतोजी
 मुलांची मुखश्री

देऊं करा ताटवाटी
 तान्हेबाळा ३४२
 देऊं करावी सुपारी
 तान्हेबाळा ३४३
 देऊं करावी खारीक
 आतां अक्षर बारीक ३४४
 देऊं करा धोतर जोडा
 मानेवरी ३४५
 देऊं करावी घागर
 तान्हेबाळ ३४६
 उग्र हो मुद्रेचा
 क्षणोक्षणीं ३४७
 त्याचा केवढा दरारा
 थंडीवीण ३४८
 मुद्रा त्याची उग्र
 खरोखरी ३४९
 शिकवीतो पाढे
 ओक्साबोकशी ३५०
 शिकवी एक दोन
 ओरडून ३५१
 पढवी बेकंबेला
 म्हणतां म्हणतां ३५२
 शिकवीतो लेखें
 बाळराजांचीं ३५३
 शिकवी अकरकीं
 कोमेजली ३५४

शाळ्हेचा पंतोजी
 सारखा चाखवी
 शाळ्हेचा पंतोजी
 येती रडकुंडा
 शाळ्हेचा पंतोजी
 मुलें रडवीतो
 शाळ्हेचा पंतोजी
 कोमेजती फुलें
 शाळ्हेचा पंतोजी
 कळ्या का फुलतील
 शाळ्हेचा पंतोजी
 सोडीतो बांधीतो
 शाळ्हेचा पंतोजी
 सोडीतो बांधीतो
 शाळ्हेचा पंतोजी
 गार्थीना गोवारी
 पंतोजी पंतोजी
 घरीं ना तो दडो
 पंतोजी रे बाप्पा
 ओंगणावीण चाक
 शाळ्हेचा पंतोजी
 केलासे कायम
 जा रे बाळा शाळ्हे
 पुरे तुझी चटवट
 आई नको शाळा
 मुर्छी ना पाठव

मुलां पवचा शिकवी
 महिमा छडीचा ३५५
 वाजवीतो छडी
 तान्हीं बाळें ३५६
 छडी वाजवीतो
 घडी घडी ३५७
 रडवीतो मुलें
 देवाघरचीं ३५८
 छडी का शिकवील
 पाण्यावीण ३५९
 काय शिकवीतो
 रुमालाला ३६०
 काय शिकवीतो
 चंचीलार्गी ३६१
 मुलांचा हांकारी
 जसा रानीं ३६२
 शाळा बाळाला आवडो
 तुमच्या धाके ३६३
 नसावा भारी धाक
 मोडतसे ३६४
 मुलां वाटे यम
 कोंडवाडा ३६५
 घरीं नको कटकट
 सांगतें मी ३६६
 मला घरींच शिकव
 शाळ्हे माजी ३६७

अडाणी माऊली
 पाठवीते रानावना
 अडाणी माऊली
 रिकामा काय घडा
 पंतोजी मारती
 आई तूं किती गोड
 हट्ट नको घेऊं
 विद्येला मिळवी
 हट्ट नको घेऊं
 खिरीची तुला वाटी
 हट्ट नको घेऊं
 विद्येला मान फार
 हट्ट नको घेऊं
 माय रडेल तुझ्यासाठीं
 हार्ती कडीं तोडे
 सखा पंडित शाळे गेला
 नागिणी सर्पिणी
 सखा येतो शाळेंतूनी
 आई तूं खाऊ देशी
 बाळा तुझ्या बऱ्यासाठीं
 आई तूं मुके घेशी
 पुत्र होवो वाचस्मती
 आई तूं मायेची
 लेकानें व्हावें थोर
 काय रे झालें बाळा
 बाप्पाजी गुरगुरले

कसा शिकवील तान्हा
 तान्हेबाळ ३६८
 कसा देईल ती घडा
 उपयोगी ३६९
 हाताला येती फोड
 ममताळू ३७०
 बाळा शाळेला तूं जाई
 तेंची धन ३७१
 लिहाया घेई पाटी
 तान्हेबाळा ३७२
 अक्षरें शिक चार
 सभेमध्ये ३७३
 बाबा मारतील काठी
 तान्हेबाळा ३७४
 कमरेला हिरवा शेला
 गोपूबाळ ३७५
 वाट दे मधुनी
 गोपूबाळ ३७६
 बाबा कां मारताती
 माय बोले ३७७
 बाबा कां बोलताती
 म्हणुनीयां ३७८
 बाबा कां कठोर
 म्हणुनीयां ३७९
 कोणी रे मारीलें
 अंगावर ३८०

बाप्पाजी भास्कर
 बाळाला वाटे प्रेमा
 बाप्पाजी नारळ
 बाळाला वाटे ओस
 बाप्पाजी चंदन
 आईचा सुवास
 माता जरी मारी
 जाईल सुकून
 कोमळ रोपाला
 नको का जननी
 माता जरी मारी
 दुःख कोणाला सांगावें
 माता जरी लोटी
 स्नेहसूत्रावीण हार
 माता धरी दूर
 त्याची होईल आवाळ
 आई तूं हवीस
 असा अभागी ग कोण
 आई तूं हवीस
 सांग कोण कंटाळेल
 आई तूं हवीस
 असा कोण ग करंटा
 माउली असावी
 चोंचीनें त्यांना चारा
 माउली असावी
 अंग चाटायाला

माऊली चंद्रमा
 माऊलीचा ३८१
 माउली द्राक्षघोस
 आईत्रीण ३८२
 घांसलीया वास
 आपोआप ३८३
 तान्हेयाला कोण
 तान्हेबाळ ३८४
 काय नको पाणी
 तान्हेबाळा ३८५
 बाळानें कोठें जावें
 तान्हेयानें ३८६
 बाळ निराधार
 कोण गुंफी ३८७
 तरी कोण घेई बाळ
 घरींदारीं ३८८
 हवीस जन्मोजन्मीं
 नको म्हणेल सुधा-उर्मी ३८९
 हवीस जन्मवेरी
 अमृताच्या ग सागरीं ३९०
 कशी पुरेशी होशील
 माउलीला कंटाळेल ३९१
 रानींच्या पांखरांना
 भरवीते ३९२
 गोठ्याच्या वांसराला
 पान्हावोनी ३९३

माउली असावी	पिलापांखरांना	
मुलावांसरांना	संसारांत	३९४
फुलामध्ये फूल	फूल हुंगावे जाईचें	
सुख भोगावें आईचें	बाळपणीं	३९५
फुलामध्ये फूल	फूल हुंगावें चाफ्याचें	
सुख भोगावें बापाचें	बाळपणीं	३९६
फुलामध्ये फूल	फूल शोभते कमळाचें	
आईच्या प्रेमाचें	माप नाहीं	३९७
गार्याचा कीं डुबा	गोठणीये उभा	
माउलीच्या लोभा	मति नाहीं	३९८
माउलीचे कष्ट	कुठें रे फेडूं देवा	
तळहाताचा पाळणा	नेत्रींचा केला दिवा	३९९
बापाचे उपकार	फिटती काशी गेल्या	
माउलीचे उपकार	फिटती ना कांहीं केल्या	४००
माउलीची माया	शेजी करायाला गेली	
गुळाची ग गोडी	साखरेला नाहीं आली	४०१
माउलीची माया	नाहीं येत आणीकाला	
कोंवळ्या माणीकाला	रंग बहू	४०२
धन ग संपदा	आग लागो त्या वस्तेला	
माझ्या बाळाच्या ग संगें	उभी राहीन रस्त्याला	४०३
धन ग संपदा	नाहीं मला ती लागत	
तुझ्या जीवाचें अगत्य	तान्हेबाळा	४०४
नदी वाहे झुळझुळ	परी पाण्यावीण मासा	
जीव माझा तोळा मासा	बाळावीण	४०५
जेथें तान्हेबाळ	तेथें माऊलीचा स्वर्ग	
तान्हेबाळावीण	कडू वीख सुखभोग	४०६

देवाच्या देवळांत	उभी मी जागत्यें	
आयुष्य मागत्यें	तान्हेबाळाला	४०७
देवाच्या देवळांत	करितें मी धांवा	
पुत्र माझा व्हावा	शतावंत	४०८
तुळशीच्या पाशीं	सांजवात मी लावीतें	
आयुष्य मागतें	तान्हेबाळा	४०९
अतिथाला अन्न	गायीला देत्यं चारा	
आयुष्य लेंकराला	देवें द्यावें	४१०
माउली रागावले	रागांत लोभ तीचा	
असे गाळा ग पोटींचा	तान्हेबाळ	४११
माउलीचा मार	त्यांत अमृताचा चारा	
बाळाच्या कल्याणाच्या	त्यांत कोटी कोटी धारा	४१२
माउलीचा मार	नसे पंतोजीसारखा	
माउली मायेची	असे पंतोजी पारखा	४१३
समुद्राचे पाणी	अहोरात्र उचंबळे	
माउली तळमळे	बाळासाठीं	४१४
समुद्राचें पाणी	अहोरात्र नाचे	
तसें चित्त माउलीचें	बाळासाठीं	४१५
समुद्र उचंबळे	होता चंद्राचें दर्शन	
माउली ग हेलावते	होतां पुत्राचें स्मरण	४१६
किती ओव्यांमध्ये गाऊं	मी ग माउलीचें ऋण	
हे ग कोणा मोजवती	वाळवंटांतील कण	४१७
किती ओव्यांमध्ये गाऊं	माउलीच्या मी गुणांला	
याग सागराच्या लाटा	मोजवतील कुणाला	४१८
किनी ओव्यांमध्ये गाऊं	माउलीच्या मी प्रेमाला	
कोण प्रदक्षिणा घाली	आकाशाच्या ग सीमेला	४१९

माउलीची माया	कुणा ग वर्णवेल	
प्रत्यक्ष भागेल	ब्रह्मदेव	४२०
माउलीची माया	कुणा ग वर्णवेल	
पाताळींचाहि थकेल	सहस्रफणी	४२१
अंधारांत दिवा	प्राणाला जशी हवा	
मातृप्रेमा हवा	तान्हेबाळा	४२२
आंधळ्याला दृष्टी	पांगळ्याला काठी पाय	
तशी असावी हो माय	तान्हेबाळा	४२३
पाऊस शेताला	माशाला तें पाणी	
तशी असावी जननी	तान्हेबाळा	४२४
वांसराला गाय	पाडसा हरिणी	
तशी असावी जननी	तान्हेबाळा	४२५
मुकेल्याला अन्न	तहानेल्याला पाणी	
तान्हेबाळाला जननी	तैशापरी	४२६
डोंगराचें पाणी	नद्यांना पोसायाला	
माउलीचें तसें सारें	तान्हेबाळ वाढायाला	४२७
देवा रे ईश्वरा	एक गोष्ट आईकावी	
आई सावत्र नसावी	तान्हेबाळा	४२८
सावत्र आईची	प्रीतीहि कडू वीग्व	
दृष्टींत बाण तीख	भरलेले	४२९
सावत्र आईची	प्रीतीहि विषारी	
कांटेच बांचतील	जरी बामुळ मिठी मारी	४३०
सावत्र ती आई	तान्हेबाळाची ग सासू	
आणील डोळ्यां आमूं	घडीघडी	४३१
सावत्र माउली	माउली ती ना मृत्यू	
तान्हेबाळाला जप तूं	प्रमुराया	४३२

सावत्र आईची	साऊली न पडावी	
नागिणीची भेट	कर्धी सुद्धां न घडावी	४३३
सावत्र आईस	छळील तान्हेबाळ	
होईल त्याची काळ	अवदसा	४३४
सावत्र आईस	संसारींचा शाप	
देईल सदा ताप	तान्हेबाळा	४३५
पेटलेली आग	पेटलेली खाइ	
तशी सावत्र ती आई	खाष्टनष्ट	४३६
सख्या ग आईची	गोड लागे मारपीट	
सावत्र आईची	कडू साखरेची मूठ	४३७
सावत्र आईला	आई तरी कशी म्हणूं	
आईच्या नांवाला	आपण त्यानें अवगणुं	४३८
माउली माउली	माउली कामधेनू	
माउली गोड वेणू	गोविंदाची	४३९
माउली माउली	माउली चिंतामर्णा	
बाळाचे जें जें मनीं	पुरवीते	४४०
माउली माउली	कल्पवृक्षाची साउली	
तान्हेबाळालागीं दिली	देवाजीनें	४४१
माउली माउली	देवा म्हणती साधुसंत	
माउलीचा अंत	कोण गाई	४४२
माउलीची सेवा	कोण आणीक करील	
सागराच्या पुढे	कसे थिल्लर राहील	४४३
देवाच्या मायेची	माउली मूर्ती झाली	
बाळासाठीं ग रंगली	भवपार्शी	४४४
तान्हेबाळासाठीं	माउली ओंव्या म्हणे	
या ग माउलीच्यासाठीं	कोण करील कवनें	४४५

आई आइ अशी
 मिळाली स्तुति सारी
 माता रागावली
 कंठ झालासे सद्गद
 शेजीला पुसतो
 दुखवीशी तिच्या मना
 शेजीला पुसतो
 गोष्ट नाही तू ऐकिली
 शेजी मला सांग
 रडत उभा राही
 शेजी मला सांग
 जा न मांडीवर बसावें
 शेजी मला सांग
 धरीं जाऊन डोळ्यांला
 शेजी मला सांग
 जाऊन धरीं पाय
 शेजी मला सांग
 चरणीं तिच्या लाग
 जेवून आलास
 आई तुझ्या हातच्या गे
 जेवून आलास
 माउली तुझ्यावीण
 जेवून आलास
 मला नाही आई ठावें
 जेऊन आलास
 आई तुला आठवून

तान्हेबाळ हांक मारी
 माउलीये ४४६
 बोले न एक शब्द
 गोपूबाळाचा ४४७
 माउली कां बोलेना
 घडीघडी ४४८
 शेजी माय कां रुसली
 माउलीची ४४९
 आई प्रेमें कशी घेई
 दीनवाणा ४५०
 कसें आईला हंसवावें
 एकाएकीं ४५१
 कसें हंसवूं माउलीला
 तान्हेबाळा ४५२
 सुखवूं कशी माय
 दोन्ही हातीं ४५३
 आईचा जावा राग
 भक्तिभावें ४५४
 भूक इतुक्यांत कशी
 घांसावीणें उपवाशी ४५५
 पंगत होती मोठी
 घांस जाईना गे पोटीं ४५६
 काय होते लाडू वडे
 लक्ष होतें तुझ्याकडे ४५७
 श्लोक कोणता म्हटला
 पूर डोळ्याला लोटला ४५८

आई नको धाडूं
 माझें ग पोट भरे
 आई नको धाडूं
 बये तुझ्या ग हातची
 आई नको धाडूं
 विचारीना तेथें कोणी
 जाईच्या फुलांसाठीं
 देवपूजा खोळंबली
 जाईचा मंडप
 ऐक राजा रे गोविंदा
 फुलें वेंचूनीयां
 पूजेसाठीं झालीं
 हट्ट नको घेऊं
 तूं रे राजा सुकुमार
 हट्ट नको घेऊं
 जाशील सुकून
 हट्ट नको घेऊं
 होई नीट सुलक्षण
 हट्ट नको घेऊं
 खाऊ देईन दोन्ही मुठी
 पाहुणे घरीं आले
 नको लाजूं होई धीट
 पाहुणे घरीं आले
 घेंतील कौतुकानं
 पाहुणे घरीं आले
 थोपटतील तुझी पाठ

कुठें मल्ल जेवायाला
 तुझ्या पाहून मुखाला ४५९
 कधीं परक्याचे घरीं
 गोड कोरडी भाकरी ४६०
 कधीं मला मोठ्यांकडे
 मग येतं मला रडें ४६१
 बाळें फांदी ओळंबिली
 बाप्पार्जीची ४६२
 नको मोडूं फांद्या
 तान्हेबाळा ४६३
 तान्हेबाळानें आणीलीं
 बाप्पार्जीना ४६४
 सूर्यनाथ डोक्यावर
 सुकशील ४६५
 आहे दुपारचें ऊन
 तान्हेबाळा ४६६
 शुभं करोतीला म्हण
 तान्हेबाळा ४६७
 येईन मी उठाउठी
 भरूनियां ४६८
 सांग त्यांना नांव नीट
 तान्हेबाळा ४६९
 श्लोक दाखवी म्हणून
 तुला मांडी ४७०
 स्तोत्र म्हण तोंडपाठ
 तान्हेबाळा ४७१

पाहुणे घरीं आले	घरीं जरा नीट वाग	
काम करायाला लाग	माउलीचें	४७२
पाहुणे घरीं आले	नको ठेऊं देऊं नांव	
हीच बाळा एक हांव	माउलीची	४७३
पाहुणे घरीं आले	करितील तुझी स्तुति	
अशी करावी हो कृती	तान्हेबाळा	४७४
पाहुणे आलेले	गेले निघून हो काल	
आवडलें माझें बाळ	पाहुण्यांना	४७५
पाहुणे आलेले	गेले निरोप घेऊन	
खाऊ हातांत देऊन	तान्हेबाळाला	४७६
पाहुणे आलेले	गेले हो काल रात्रीं	
रुपया दिला हार्ती	तान्हेबाळाच्या	४७७
कोण बागुलबोवा	बैसला माये ओटी	
काकाजी आले भेटी	तान्हेबाळा	४७८
मोठ्या मोठ्या मिशा	भली मोठी शेंडी	
होतसे घाबरगुंडी	तान्हेबाळाची	४७९
काय रे झालें बाळा	कांहीं नाहीं घेती मुका	
रुतती दाढी मिशा	काकाजींच्या	४८०
हट्ट नको घेऊं	त्रास नको देऊं	
नीट वाग पाहूं	तान्हेबाळा	४८१
सारखी किरकीर	नको करूं राजा	
फर्जीतवाडा माझा	होई बाळा	४८२
टोंचून बोलतील	हळवें माझें मन	
छळूं नको रे रडून	माउलीला	४८३
मला हौस मोठी	सोन्याच्या जानव्याची	
मुंज करा तान्हेयाची	गोपूबाळाची	४८४

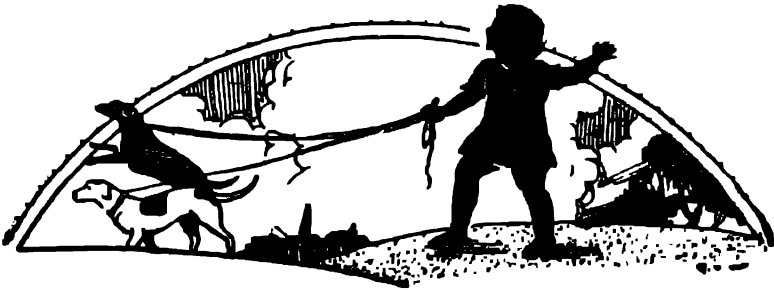
पांचा वरसांचा
 वाटतें सून यावी
 मुंजीचा मुहूर्त
 चंद्रबळ भाचेयाला
 मुंजीचा मुहूर्त
 चंद्रबळ तुझ्या राशी
 उखळी मुसळ
 गोपूबाळाचे मुंजीला
 भिंती सारवल्या
 तुझ्या मुंजीचीं आमंत्रणें
 नदीपलीकडे
 मुंजीचीं बोलावणीं
 भिंती सारवून
 तुझ्या मुंजीचें सामान
 सोनाराच्या आळी
 माझ्या ग बाळाच्या
 मुंजा ग मुलाला
 ओंवीते चंद्रावळी
 मुंजीचें लग्नीन
 परके दारीं वागे
 पिवळ्या पाटावाची
 मातृभोजना तूं बैस
 मातृभोजनाला
 मातृभोजनाला बैस
 पहिली भिक्षावळ
 शतायुषी होवो बाळ

मुंजीची काय घाई
 मायबाईला ४८५
 मामा पुसतो जोश्याला
 गोपूबाळाला ४८६
 दशमी एकादशी
 गोपूबाळा ४८७
 पोहे कांडायाला
 आणीयेलां ४८८
 वर काढिलां केरेंमोरें
 तान्हेबाळा ४८९
 हिरव्या शालूच्या दोघीजणी
 तान्हेबाळाच्या ४९०
 वर काढावें ताम्हन
 तान्हेबाळा ४९१
 कशाची ठोकाठोकी
 मुंजीची ताटवाटी ४९२
 मोत्यांच्या मुंडावळी
 उषाताई ४९३
 बापलेका लागे
 मायबाई ४९४
 घडी उकलीतें नेस
 उषाताई ४९५
 पाट मांडाले चौवीस
 उषाताई ४९६
 आई घालते नारळ
 माउलीचा ४९७

पहिली भिक्षावळ	मामा मावशीची	
तुझ्या आजोळींची	गोपूत्राळा	४९८
पहिली भिक्षावळ	माय घालीते बत्तासा	
विजयी होई कसा	तान्हेबाळा	४९९
एके हाती दंड	दुजा हातीं झोळी	
भिक्षा मागे ब्रह्मचारी	गोपूत्राळ	५००
पिवळा पीतांवर	कांठोकाठीं ठसे	
संध्येच्या वेळीं नेसे	तान्हेबाळ	५०१
गायत्रीचा मंत्र	भटजी पढवीतो	
बाळाला रडवीतो	दोन्हीवेळां	५०२
पांचा वरुषांचा	मुंजा आहे लहान	
कडे घेऊन ब्राह्मण	संध्या सांगे	५०३
पांचा वरुषांचा	मुंजा उभा केला	
गायत्री मंत्र दिला	ब्राह्मणानें	५०४
माझ्या अंगणांत	चांदीची कावड	
तुला संध्येची आवड	तान्हेबाळा	५०५
वाढतसे लेक	बापासंगें हिंडे फिरे	
बापलेक जसे हिरे	झळाळती	५०६
एकापुढें एक	चालती बापलेक	
समुद्राला आलें पीक	मोर्तीयाचें	५०७
वाघाचें ग पिल्लूं	वाघासंगें ग रानांत	
बापासंगें बसे	तान्हेबाळ दिवाणांत	५०८
माशाचें ग पिल्लूं	माशासंगें ग पाण्यांत	
बापासंगें बसे	तान्हेबाळ दिवाणांत	५०९
मुली सांगूं येती	शाळेसी जाऊनी	
तुझें अक्षर पाहुनी	तान्हेबाळा	५१०

मुलतील कोणी
 काणी पाहताती गुण
 रूपगुण दोन्ही
 नाहीं कांहीं कमी केलें
 एक रे कगवें
 बाळाच्या असो माथा
 रूपगुण आहे
 माझ्या रे तान्हेबाळा

रूप बाळाचें पाहून
 तान्हेबाळाचे ५११
 देवानें बाळा दीले
 देवाजीनें ५१२
 त्रिभुवननाथा
 तुझा हात ५१३
 पुरतें देवा दे आयुष्य
 तुझ्या मागतें पायांस ५१४

प्रकरण ३ रे

मुलगी : रसपरिचय

तान्हेबाळाचें वर्णन आपण पाहिलें. आतां तान्हेबाळीचें जरा पाहूं. या प्रकरणांत मुलीचें लग्न होऊन ती प्रथम सासरीं जायाला निघाली तेथपर्यंतच्या ओंव्या दिल्या आहेत. आईकडची जीवनयात्रा संपवून आपल्या नवीन संसारास सुरुवात करावयास ती जाते तेथपर्यंतच्या ओंव्या येथें आहेत. आपल्याकडे मुलगापेक्षां मुलगीचें माहात्म्य कमी मानतात. मुलगा झाला की, महोत्सव मानतात. मुलगी झाली तर जरा कष्टी होतात. या ओंव्यांत आरंभीच सांगितलें आहे की, मुलगी झाली म्हणून हे माते कष्टी नको होऊं:

कन्या झाली म्हणुन

नको करूं हेळसांड

गोपूबाळाच्या शेजारीं

उषाताईचा पाट मांड ॥

सासुबाई बहुधा सुनेला सांगत आहेत. मुलीचा पाट बापाजवळच मांड. मुलीची हेळसांड नको करूं. मुलगी झाली म्हणून काय झालें? कन्यादानाचें पुण्य घडेल:

कन्या झाली म्हणुन

नको घालूं खालीं मान

घडेल कन्यादान

काकारायांना ॥

कन्यादानाचें महत्त्व पुढील ओंवींत किती सुंदर रीतीने सांगितलें आहे पहा:

कन्यादान करुनी

कन्या एकीकडे

पृथ्वीदान घडे

काकारायांना ॥

पृथ्वीदान दिल्याचें पुण्य कन्यादानांत आहे. पृथ्वी असेल तर फळेंफुलें होतील, धनधान्य वाढेल. स्त्री असेल तरच संसार, नाहीतर स्मशानच आहे.

अशा या कन्येचें माहात्म्य कमी नये मानूं. मुलगा हिरा असेल तर मुलगी हिरकणी आहे:

लेका ग परीस

लेक ती काय उणी

हिरा नव्हे हिरकणी

उषाताई ॥

या मुलीचें मोठें सुंदर वर्णन केलेलें आहे. पार्यी पैजण घातलेली ती मैना आहे, ती मखमल आहे, ती चंद्रज्योत आहे, किती तिला उपमा. तिला परोपरीचे खेळ आणून देतात:

शिंपली कुरकुलीं

बुरुडाला सांगणार

मैना माझी खेळणार

उषाताई ॥

बुरुडाला लहानलहान सुपल्या तिच्यासाठीं करायला सांगतात. असें तिचें कौतुक हेत असतें. तिला दागदागिने करतात:

सोनाराच्या शाळे

ठिणगुल्या उडती

बिंदुल्या घडती

उषाताईला ॥

सोनार फुंकणीनें फूं फूं करित आहेत, ठिणग्या उडत आहेत, असें हें हुबेहूब चित्र उभें केलें आहे:

मुलगी वाढूं लागते. तिचें रूपलावण्य खुदूं लागतें. तिचे काळेभोर केश, त्यांची सुंदर वेणी दिसते. वेणीचें वर्णन ऐका:

पांचा पेडी वेणी

मला वाटे काळा साप

पदराखालीं झांक

उषाताई ॥

लांब लांब केश

वेणी येते मोगन्याची

फणी आणा घागन्यांची

उषाताईला ॥

मुलीच्या सौंदर्यावर दृष्ट पडेल अशी भीति वाढूं लागते:

मोकळे केश ग

सोडून तूं ना जाई

दृष्ट होईल तुला बाई

उषाताई ॥

केसांत घालण्यासाठी बाप्पजी गोंडे करतात. मुलीचें असें कोडकौतुक होत असतें. पाठच्या बहिणी असाव्यात. त्यांचें प्रेम दाखविलें आहे:

कांचेची बांगडी कशी भरूं मी एकटी
आहे बहिण धाकुटी माझी घरीं ॥

मोठ्या बहिणीला एकटाला नको आहे चांगली बांगडी. केसाप्रमाणें इतरहि वर्णन आहे:

पिकलें तोंडेंल तसे तुझे लाल ओठ
भरे ना माझें पोट पाहुनीयां ॥

अशी सुंदर मुलगी आहे. तरीहि तिला गोंदतात. देवानें दिलेल्या सौंदर्यांत मानवी भर घालतात:

तुझ्या गालांवरि कुणी ग गोंदलं
फूल कुणी ग टोंचलें गुलाबाचें ॥

गुलाबासारखे सुंदर कोंवळे गाल, ते टोंचण्याचें कोणी केलें धाडस असा हा प्रश्न आहे.

असें म्हणतात कीं, बापाला मुलगी आवडते व आईला मुलगा आवडतो. परंतु लाडकी मुलगी उद्यां सासरीं जायची असते. बाप तीव्र वेदनेनें म्हणतो:

बाप म्हणे लेकी लाडकी होऊं नको
जाशील परघरीं वेडी माया लावूं नको ॥

किती कष्ट उद्गार ! मुलगी शेवटीं दुसऱ्याची. घरीं सून येईल तीच आपली. आपली मुलगी दुसऱ्याची व दुसऱ्याची ती आपली:

बाप म्हणे लेकी तूं ग धर्माची पायरी
सून सत्तेची सोयरी वयनीबाई ॥

मुलगी वाढूं लागते व आईबापांच्या आनंदाबरोबर चिंताहि मनांत वाढूं लागते:

मुलगी वाढते जशी चंद्रम्याची कोर
बापाला पडे घोर अंतरंगी ॥

आणि अशा बऱ्याच मुली असल्या म्हणजे मग किती चिंता असेल !
परंतु मुली बापाला म्हणतात:

बाप्पाजी हो बाप्पा
जमा चिमणुल्यांचा थापा
लेकी फार म्हणूं नका
उडुन जाई ॥

किती सहृदय व कृष्ण ओंठी. चिमण्या क्षणभर अंगणांत खेळतील, निघून
जातील. बापहि मग शेजीला म्हणतो:

सगळ्या झाल्या लेकी
बाप ग म्हणतो
शेजी म्हणे झाल्या झाल्या
दाही दिशा चिमण्या गेल्या ॥

परंतु चिमण्या सासरीं पाठवायला किती चिंता ! लग्न जमवणें हिंदुस्थानांत
किती कठीण. बाप म्हणतो:

बाप म्हणे लेकी
लावण्यरूप तूझें
बाप म्हणे लेकी
तुझ्या नशीबाला
लेकी गुळाचे घागरी
घालूं कोणाचे पदरी ॥
माझे साखरेचें पोतें
जामीन कोण होतें ॥

बापाला मुन्गी गुळाची घागर, साखरेचें पोतें असें वाटतें. परंतु असें
हें रत्न कोणाच्या पदरीं घालायचें ?

मुलीला पाहायला येऊं लागतात. पूर्वी लहानपणीं लग्नें होत. जरीचे परकर
घालूं वगैरे बोलणीं होतात. येणारे घरदार पाहतात. मुलीचा बाप म्हणतो:

नवरी पाहूं आले
मुलगी सुरतेचें मोतीं
काय पाहतां कुडभिती
उघाताई ॥

आमचें घर नका पाहूं. कुडाच्या भितीचें साधें घर. परंतु साध्या शिंपल्यांत
मोती असतें. माझी मुलगी म्हणजे साधें माती नसून गोलबंद पाणीदार सुर-
तेचें मोती आहे. तसेंच नवरा मुलगा पाहायला गेल्यावर मुलीच्या बापाला
चार सज्जन म्हणतात:

नवरा पाहूं गेले
मुलगी घाधी रतनाला
काय पाहतां वतनाला
उघाताई ॥

घरदार, वतनवाडी काय पाहतां ! मुलगा चांगला असला म्हणजे झालें:

स्थळ पाहतांना

नका बघूं घरदार

जोडा बघा मनोहर

उषाताईला ॥

असें जरी असलें तरी आईची इच्छा मुलगी चांगल्या घरांत पडावी,
दागदागिने अंगावर पडावे, गडीमाणसें कामाला असावीत अशी असते:

शेरभर सोनें

गोठाभर गायी

तेथें आमुची उषाताई

देऊं करा ॥

ज्याच्या घरीं हत्ती घोडे

ज्याच्या घरीं कुळंबिणी

तेथें देऊं हिरकणी

उषाताई ॥

नवरी मुलगी कशी आहे एका:

नवरी पाहूं आले

सोपा चढून अंगर्णी

नवरी शुक्राची चांदणी

उषाताई ॥

नवरी पाहूं आले

काय पाहतां नवरीस

माझी लाडकी ही लेकर

सोनें जणुं मोहरीस ॥

नवरी पाहूं आले

सोपा चढून माडी गेले

नवरी पाहून दंग झाले

उषाताई ॥

मुलगी पाहून झाल्यावर शेवटीं हुंड्याच्या गोष्टी निघतातच:

मुलीच्या रे बापा

हुंडा द्या पांच गाड्या

शालूच्या पायघड्या

पाहिजेत ॥

पंतु एक श्रुतिस्मृतिशास्त्रज्ञ गृहस्थ म्हणतो:

गृहस्थ व्याहीया

हुंडा दे पांच गायी

लेकुरवाळा व्याही

मामाराया ॥

पांच गायीच नवरदेवाला द्या. मोठें घर आहे. मुल्लेवाळें आहेत. दुध-
दुभतें होईल:

लम ठरतें. तयारी होऊं लागते. घरांत दळण पापड होऊं लागतें:

जातें घडघडे
पापडाचें दळी

दळण दळतांना ओंव्या म्हणतात:

वाटेवरलें घर
लगीनघर साजे

उडीदाच्या डाळी
अक्काबाई ॥

ओंवियांनीं गर्जे
बाप्पार्जांचें ॥

लग्नासाठीं तेलफळाचे, रुखवताचे लाडू तयार करावयाचे असतात. हे लाडू कोणी वळावे ? ज्यांना सासूसासरे आहेत, अशा भरलेल्या घरातील बायकांनी लाडूला हात लावावे:

सासूसासऱ्यांची
हात लागूं दे लाडवा
सासूसासऱ्यांच्या
नवरा आहे देवगणी

येऊं द्या मांडवा
शांताताईचा ॥
बोलावा पांचजणी
गोपूबाळ ॥

लग्नाला मांडव घालायचा त्याचें वर्णन सुंदर आहे. एका ओवीत मुक्ते-
श्वराप्रमाणें विशाल प्रातिभेचें वर्णन आहे:

मांडव घातला
लेकी कन्यादान तुझं

अहेर देतात घेतात. नवरी मुलगी असते लहान. ती विचारी थकून जाते:

अक्षतांनीं जड झाला
अहेर देतां घेतां

पृथिवीचा मेज
उषाताई ॥

उषाताई तुम्हा माथा
दमलीस ॥

पुढें नवरा मुलगा निघतो. हत्तीवर अंबारीत तो असतो. सर्वत्र उजेड पडतो. नवरदेवाची प्रभा फांकते:

नवरा मुलगा
बोन्ही बिंदी उजेड पडे

लग्नाच्या सोहळ्याचें वर्णन मोठें सुरेख आहे. मैत्रीणी सांगतात:

जत गाजत
उठ सरख घाल माळ

हत्तीवर चढे
चक्रचक्रट ॥

आलें गृहस्थाचें बाळ
उषाताई ॥

लहानशी नवरी, ती थरथरत असते. परंतु पाठीशीं मामा असतोः
 लगनाच्या वेळे नवरी कांपे दंडामुजा
 पाठीशीं मामा तुझा उषाताई ॥
 लगीनाच्या वेळे नवरी कांपते दंडांत
 साखर घालावी तोंडांत उषाताईच्या ॥

वधूवरें परस्परसं माळ घाऱ्तात. मग होम, सप्तपदी वगैरे प्रकार. लहानगी
 मुलगी दमून जाते. ती रडवेली होतेः

मंत्र उच्चारिती चाललासे होम
 डोळ्यां जातो धूम उषाताईच्या ॥
 कोंवळीं सांबळी जशी शेवंतीची कळी
 दमली भागली उषाताई ॥

नवऱ्या मुलीला दागदागिन्यांनीं नटवतात. जणुं लहानशीं बाहुलीः
 नार्की मोठी नथ तोंडा पडली साउली
 चित्रशाळेची बाहुली उषाताई ॥

लहानऱ्या मुलीचें तें लहानऱें नाक. परंतु त्यांत मोठी नथ घालतात. सारें
 तोंड झांकून जाते. कोंवळें नाक दुखतेंः

करवंदी मोत्यांची नथ लाखाच्या मोलाची
 आहे कोंवळ्या नाकाची उषाताई ॥

कांहीं कांहीं वर्णनें मोठीं काव्यमय आहेतः

पिवळी नागीण चंदनवेलीला
 तसा पट्टा कमरेला उषाताईच्या ॥
 दागिन्यांनीं वांके जशी लवली ग केळ
 नाजूक फूलवेल उषाताई ॥

पंक्तींत नगरी नवऱ्याच्या पानांत बसते. एकमेकांस घांस देतात. जणुं
 पाहिली तोंडओळख, ओखाणा घेऊन घांस देतात. तें वर्णन पहा कसें गोड आहेः

घेऊन ओखाणा
हळूच वर बघे
नंतर वरात निघते:

झोंपाळ्याच्या वरातीला
प्रेमाचें गीत गावूं

वरात येते. नवीन नांव ठेवलें जातें. माहेर तुटलें, सासर जोडलें :

माउलीच्या डोळ्यां
नांव बदलीलें
माहेर तूटलें
नांव नवीन ठेवलें

नवरी घांस देई
पुन्हां मान खालीं होई॥

मात्याचे घोस लावूं
उषाताईला ॥

घळकन पाणी आलें
उषाताईचें ॥
सासर जोडीलें
उषाताईला ॥

आतां सासरीं जायचें. केवढा करुण प्रसंग. या सर्व ओंव्या कारुण्यानें
थवथवलेल्या आहेत. वाचतांना डोळे डबडबतात:

काळी कपिला गाय
मला मायेनें टाकीली
नऊ मास होत्यें
आतां मी परघरीं

अपुल्या कळपाला चुकली
परदारीं ॥
मायबायेच्या उदरीं
लोक झाल्यें ॥

या ओंव्या हृदयाला घरें पाडतात, डोळ्याला क्षरे फोडतात, भाऊ सम-
जावतो, बहिणीच्या पदरीं पेढे बांधतो. बाप म्हणतो शहाणी आहेस रडूं नकोस.
परंतु आईला राहवत नाही:

सासऱ्या जातांना
तन्हे कधीं ग भेटशी

माय धरीते पोटाशीं
उषाताई ॥

सासरच्या मंडळीस आई म्हणते:

पदरीं घातला
भरून येतो डोळा

पोटचा मी हो गोळा
माय म्हणे ॥

शेवटीं गाडी निघते. नवरी मुलगी मागें पहात असते:

सासरीं जातांना
जीव गुंते आईकडे

भाऊ दुरून खुणावीत असतो:

सासरीं जातांना
ये हो म्हणे बहिणीला
सासरीं जातांना
जातांना उषाताईला

बघते मागेंपुढें
उषाताईचा ॥

गाडी लागे चढणीला
भाईराया ॥
डोंगर आले आड
मागें पाहून येती कड ॥

आईबापांना कसें कसें होतें, मुलीपेक्षां आतां मुलीच्या सौभाग्याची काळजी वाटूं लागते. मुलगीचा पति सुखी असणें म्हणजे मुलगी सुखी असणें. मातेचे हे परमोदार उद्गार ऐका:

माझें हें आयुष्य
घाल सखीच्या चुडेया

बापाला उद्देशून लोक म्हणतात:

लेकीच्या रे बापा
काळजाचा घडा

उणें करी रे गणया
उषाताईच्या ॥

धन्य धन्य तुझी छाती
देतोस परक्या हातीं

बापहि विरघळतो:

बाळ म्हणे लेकी
जाशी परघरा

साखरेचा घडा
जीव होई थोडाथोडा ॥

भाडीं दिमत नाही, बैलाच्या घंटांचा आवाजोहे हवेवर विरून जातो:

गाडी आड गेली
माहेरच्या मंडळीच्या
गाडी आड गेली
परतती मायबाप

दिसेना नयनांला
पाणी लोटलें डोळ्याला ॥
ऐकूं ना येई कांहीं
परते रडत भाई ॥

लोक आईबापांना शांत करतात, आईबापच हौसेनें लग्न करतात. परंतु मुलगी सासरीं जायला निघाली कीं, तेच कष्टी होतात:

संसारिं सुखांत
लगीन थाटानें करिती

आहे दुःख मिसळलें
परि डोळ्यां पाणी आलें ॥

सारांश काय तर:

सुखामध्ये दुःख
असें संसारिं कौतुक

दुःखामध्ये सुख
देवाजीचें ॥

अशा रीतीनें मुलगी सासरीं जाते. संसार पुढें सुरू होतो. संसारांतील ते बरेवाईट हजारों अनुभव पुढील प्रकरणीं:

मुलगी : ओंव्या

पुत्र झाला म्हणुन
पुत्र नाही कन्या झाली
कन्या झाली म्हणुन
गोपूबाळाच्या शेजारीं
कन्या झाली म्हणुन
घडेल कन्यादान
लेका ग परीस
हिरा नऱ्हे हिरकणी
लाडकी झाली लेक
बापाशेजारीं पाट मांडा
लाडकी झाली लेक
चंद्रमा आकाशींचा
साठ्यांच्या दुकानीं
बापाची लाडकी
साठ्यांच्या दुकानीं
बहीण भावाच्या तोळाची

साखर वाटली
शांताबाईला १
नको करूं हेळसांड
उषाताईचा पाट मांड २
नको घालूं खालीं मान
काकारायांना ३
लेक ती काय उणी
उषाताई ४
घांस जाइना तिच्या तोंडा
उषाताईचा
लाड करूं मी कशाची
मागतसे ६
देखिली फडकी
उषाताई ७
उंच गझन मोलाची
उषाताई ८

कापड-दुकानीं	देखीली लाल साडी	
बापाची झोंप मोडी	उषाताई	९
अंबा मोहरला	मोहरला पानोपानीं	
बापाच्या कडे तान्हो	उषाताई	१०
लाडकी ग लेक	लाड मागते बापाला	
माझी उषाताई	मोती मागते कापाला	११
माझ्या अंगणांत	शेजीचे पांच दाजी	
पार्यो पैजण मैना माझी	उषाताई	१२
माझ्या अंगणांत	शेजीचे पांच लाल	
त्यांत माझी मखमल	उषाताई	१३
माझ्या अंगणांत	शेजीचे पांच पुत्र	
त्यांत माझी चंद्रज्योत	उषाताई	१४
माझ्या अंगणांत	शेजीबाईची माणकें	
उषाबाई ग सारख	एक नाहीं	१५
माझ्या अंगणांत	सांडली दूधफेणी	
जेवली उषाताई	शोभे शुक्राची चांदणी	१६
माझ्या अंगणांत	ठेवीली तूपपोळी	
जेवीली चांफेकळी	उषाताई	१७
लांब लांब केस	मला वाटे काळा साप	
अंग गोरें गोरें झाक	उषाताईचें	१८
माझ्या ग अंगाला	शोभती काळे केस	
काळोल्या रात्रींत	शोभे चंद्रमा सुरेख	१९
लांब लांब केस	तुझ्या केसाची पडली छाया	
देत्यें चौरंग बैस न्हाया	उषाताई	२०
लांब लांब केस	वेणी येते मोगन्याची	
फणी आणा घागन्यांची	उषाताईला	२१

लांब लांब केस	आईने वाढवीले	
बापाने गोंडे केले	उषाताईला	२२
मोठेमोठे केस	मुठीत मावती ना	
लिंबावांचून न्हाईना	उषाताई	२३
मोकळे केस ग	सोडून तूं ना जाई	
दृष्ट होईल तुला बाई	उषाताई	२४
गोंडीयाची वेगी	पाठीवरी लोळे	
भावंडात खेळे	उषाताई	२५
पांचा पेडी वेणी	मला वाटे काळा साप	
पदराखाली झांक	उषाताई	२६
घागऱ्या घुंगुर	दणाणे माझी आळी	
खेळून आली चांफेकळी	उषाताई	२७
सोराच्या शळे	ठिणगुल्या उडती	
बिंदुल्या घडती	उषाताईला	२८
उषाताई खेळे	तुळशीच्या मार्गे	
केवड्याला ऊन लागे	गोपूबाळाला	२९
माते माते म्हणून	मातेच्या पाठी लागे	
कुड्यांना मोती मागे	उषाताई	३०
माझ्या दारावरन	कोण गेली परकराची	
हार्ती आंगठी हिऱ्याची	उषाताई	३१
झोपाळ्यावर बसूं	हिरव्या साड्या नेसूं	
सारख्या बहिणी दिसूं	उषाताई	३२
कांचेची बांगडी	कशी भरूं मी एकटी	
आहे बहीण धाकुटी	माझ्या घरीं	३३
कांचेची बांगडी	कशी भरूं मी हातांत	
आहे हो घरांत	लहान बहीण	३४

दोघी ग बहीणी
 परकर ते हालती
 नदीच्या पलीकडे
 पैजण वाळ्यांची
 लाडक्या लेकीचें
 पायीं पैजण सुंदर
 लाडकी ग लेक
 ऊठऊठ आतां
 बाहुलीं बुडकुलीं
 खेळणार कोठें गेली
 शिंपलीं कुरकुलीं
 मना माझी खेळणार
 तुझ्या गालांवरि
 फूल कोणी ग टोंचलें
 पिकलें तोंडलें
 भरे ना माझे पोट
 बापाची लाडकी
 हांसत दारीं आली
 मुलगी वाढते
 बापाला पडे घोर
 मुलगी वाढते
 घोर लागतो जिवास
 मुलगी वाढते
 चिंता संतत रडवी
 बाप म्हणे लेकी
 लाषण्यरूप तूझे

जोडीजोडीनें चालती
 रेशमाचे ३५
 हिरव्या परकराची कोण
 माझी धाकुटी बहीण ३६
 नांव ठुमक बीजली
 ओसरीला कीं नीजली ३७
 लेक उपाशी निजली
 साखर तुपांत थिजली ३८
 भिंतीशीं उर्भा केलीं
 उषाताई ३९
 बुरुडाला सांगणार
 उषाताई ४०
 सांग कोणी ग गोंदलं
 गुलावाचें ४१
 तसे तुझे बाळे ओठ
 पाहुनीया ४२
 बाप म्हणे कोठें गेली
 उषाताई ४३
 जशी चंद्रम्याची कोर
 अंतरंगीं ४४
 दिवसेंदिवस
 बाप्पार्जीच्या ४५
 मनीं चिंताही वाढवी
 मायबापां ४६
 लेकी गुळाचे घागरी
 घालूं कोणाचे पदरीं ४७

बाप म्हणे लेकी
 तुझ्या नशिबाला
 बाप म्हणे लेकी
 जाशील परघरीं
 बाप म्हणे लेकी
 सून सत्तेची सोयरी
 लेकीचें जन्मणें
 ज्याची त्यानें नेली बया
 बाप्पाजी हो बाप्पा
 जसा चिमणुल्यांचा थापा
 सगळ्या झाल्या लेकी
 बाप ग म्हणतो
 बाळपट्टी खण
 परकराजोगी लेक
 बाळपट्टी खण
 परकराजोगी सून
 मुलगी पाहूं आले
 जरीचे परकर
 मुलीला पाहूं आले
 नानाफडणीसांचे
 मुलीला पाहूं आले
 मग मुलगी पहा
 मुलगी पाहूं आले
 बिंदीपट्टा अलंकार
 नवरी पाहूं आले
 मुलगी सुरतेचें मोती

माझे साखरेचें पोतें
 जामीन कोण होतें ४८
 लाडकी होऊं नको
 वेडी माया लावूं नको ४९
 तूं ग धर्माची पायरी
 वैनीबाई ५०
 जसा पानांचा पानमळा
 शोषला ग तुझा गळा ५१
 लेकी फार म्हणूं नका
 उडुनी गेला ५२
 शजी म्हणे झाल्या झाल्या
 दाही दिशां चिमण्या गेल्या ५३
 रुपयाला एक
 आक्काबाईची ५४
 रुपयाला दोन
 आक्काबाईला ५५
 पुण्याचे पुणेकर
 घालूं केले ५६
 पुण्याचे बाईचे
 कारकून ५७
 आधीं करा चहा
 उषाताई ५८
 पुण्याचे पुणेकर
 घालूं केले ५९
 काय पाहतां कूडंभिती
 उषाताई ६०

नवरी पाहूं आले
 नवरी शुक्राची चांदणी
 नवरी पाहूं आले
 नवरी पाहुन दंग झाले
 नवरी पाहूं आले
 माझी लाडकी ही लेकर
 उषाताई ग नवरी
 जिची सून होईल तीनें
 उषाताई ग नवरी
 हिऱ्याला जडवावी
 नवरा पाहूं गेले
 मुलगी द्यावी रतनाला
 मुलगा पाहूं येती
 मुलगा आहे वतनदार
 मुलगा पाहूं येती
 लेकी तशा सुन ।
 नवरा पाहूं गेले
 नवरा मुलगा नवसाचा
 स्थळ पाहताना
 जोडा बघा मनोहर
 स्थळ पाहतांना
 एक पहावें निदान
 स्थळ पाहतांना
 मुलगी दिल्यावर
 शेरभर सोनें
 तेथें आमची उषाताई

सोपा चढून अंगणी
 उषाताई ६१
 सोपा चढून माडी गेले
 उषाताईला ६२
 काय पाहतां नवरीस
 सोनें जणुं मोहरीस ६३
 पुतळीचें जणुं सोनें
 पुण्य केलें ६४
 कोणा भाग्यवंता द्यावी
 हिरकणी ६५
 काय पाहतां वतनाला
 उषाताई ६६
 काय पाहतां घरदार
 गोपूबाळ ६७
 आकाबाई तुझ्या गुणा
 वागवीशी ६८
 हुंडा द्यावा पांचशाचा
 गोपूबाळ ६९
 नका बघूं घरदार
 उषाताईला ७०
 नका पाहूं धनबीन
 कुंकवाला ७१
 पहा गणगोत्र कूळ
 काढूं नये कूळविळ ७२
 गोठभर गायी
 देऊं करा ७३

ज्याच्या घरीं हत्ती घोडे
 तेथें देऊं ग लाडकी
 ज्याच्या घरीं हत्ती घोडे
 तेथें देऊं हिरकणी
 मुलीच्या रे बापा
 घालूं तुमच्या हरणीला
 मुलीच्या रे बापा
 शालूच्या पायघड्या
 लगनाच्या बोली
 नंवरा हुंड्याचा माझ्या घरीं
 गृहस्थ व्याहीया
 लेकरवाळा व्याही
 गृहस्थ गृहस्थ
 माझ्या बाप्पार्जीच्या
 भिंती सारवून
 तुझ्या लग्नाचे पापड
 भिंती सारवून
 तुझ्या लग्नाचे फराळ
 भिंती सारवून
 तुझ्या लग्नाचे सोयीरे
 भिंती सारवून
 तुझ्या लग्नाची स्रटपट
 भिंती सारवून
 तुझ्या लग्नाची वरात
 लगीन ठरलं
 जरीचे मिळती खण
 स्त्रीजी.....८

ज्याच्या घरीं ग पालखी
 उषाताई ७४
 ज्याच्या घरीं कुळंबिणी
 उषाताई ७५
 नकों भिऊं करणीला
 गोटतोडे ७६
 हुंडा धा पांच गाड्या
 पाहिजेत ७७
 बोलती पारावरी
 गोपूझाळ ७८
 हुंडा दे पांच गायी
 मामाराया ७९
 विचार करीती बाजारीं
 हुंडा शेल्याच्या पदरीं ८०
 वर काढावी सुखड
 उषाताई ८१
 वर काढीले नारळ
 उषाताई ८२
 वर काढूं केरेंमोरें
 जमताती ८३
 वर काढावा पोपट
 उषाताई ८४
 वर काढावी परात
 उषाताई ८५
 करीती केळवण
 उषाताईडा ८६

करा केळवण	आहे मुहूर्त समीप	
आला घाईचा निरोप	मामारायांचा	८७
करूं केळवण	लाडक्या भाचीला	
मनांत आनंदला	मामाराया	८८
ओल्या हळदीचें	वाळवण दारीं	
केळवण घरीं	उषाताईला	८९
ओल्या हळदीचें	वाळवण घाला	
केळवण तुला	उषाताई	९०
दिवसा दळूं कांडूं	रात्रीं पापडाचें	
लगन तांतडीचें	उषाताईचें	९१
दिवसा दळूं कांडूं	रात्रीं पापडपीठी	
घाडूं लग्नाचिठी	अप्पारायांना	९२
जातें घडघडे	उडदाच्या डाळी	
पापडाचें दळी	अक्काबाई	९३
वाटेवरलें घर	ओंवीयानीं गर्जे	
लगीनघर साजे	बाप्पाजींचें	९४
हळद कुटीतां	मुसळें घुमती	
तुला बाशिर्गे शोभती	गोपूबाळा	९५
सासू-सासऱ्यांची	येऊं द्या मांडवा	
हात लागूं दे लाडवा	शांताताईचा	९६
सासू-सासऱ्यांच्या	बोलवा पांचजणी	
नवरा आहे देबगणी	गोपूबाळ	९७
लगन उतरलें	उतरलें तळ्याकांठीं	
नवरी जडावाची पेटी	उषाताई	९८
लगन उतरलें	आंबराईच्या पिंपळाखालीं	
नवरी पिषळ्या छत्राखालीं	उषाताई	९९

मांडव घातला	पृथिवीचा मेज	
लेकी कन्याशन तूझं	उषाताई	१००
मांडवाला मेढी	घालाच्या ठंगण्या	
बहिणी चिमण्या	उषाताईच्या	१०१
मांडवाला मेढी	सरशा सूत्रधारी	
चुलता कारभारी	उषाताईचा	१०२
घातला मंडप	त्याला लावीयलें छत्र	
नवरी शोभते घरांत	उषाताई	१०३
घातला मंडप	हंड्या झुंबरे लावती	
तेथें झालरी सोडीती	रेशमाच्या	१०४
मंडपाला खांब	शंभर लावीले	
लाल कापडें मढवीले	रातोरात	१०५
मांडव घातला	ओल्ये कीं हिरांचा	
वैनीचाईच्या दीरांचा	पराक्रम	१०६
मांडव घातला	ओल्ये पोफळीचा	
व्याही केळा कोंकणीचा	मामारायांनीं	१०७
मांडव घातला	ओल्ये ओलेस्त्यांनीं	
उषाताईच्या चुलत्यांनीं	परी केल्या	१०८
मांडवाला मेढी	घालाच्या दूसऱ्या	
बहिणी रुसल्या	गोपूबाळाच्या	१०९
खांद्यावर कुन्हाडी	कुठें जाता हो वन्हाडी	
मांडवाला मेढी	चंदनाच्या	११०
घाणा भरीयेला	विडा ठेवीयेला	
आधीं नमीयेला	गणराज	१११
घाणा भरीयेला	खंडीच्या भाताचा	
आमुच्या गोताचा	गणराय	११२

आधीं मूळ धाडा	दूरी दूरीचीये	
आम्हां कुळीचीये	जोगेश्वरीला	११३
आधीं मूळ धाडा	घुंगुराची गाडी	
शालजोडीचे व्हाडी	गणराय	११४
आधीं मूळ धाडा	चिपळूण गांवा	
परशुराम देवा	आमंत्रण	११५
नागवेली बांड	आगरी तुझा वेल	
कार्य मांडलें घरीं चल	भाईरायांच्या	११६
अहेर कीं आला	शेला शालू खंबायात	
चल सखी मंडपांत	उषाताई	११७
अहेर कीं आला	माहेरींचा शेला	
शेल्यावरी शेला	मोतीयांचा	११८
अहेर कीं आला	माहेरींची चोळी	
चोळीवरी जाळी	मोतीयांची	११९
अहेर कीं आला	माहेरींची शाल	
शालीवरी लाल	पीतांबर	१२०
अहेर कीं आला	माहेरींची धटी	
धटीवर मुठी	मोतीयांच्या	१२१
अक्षतांनीं जड झाला	उषाताई तुझा माथा	
अहेर देतां घेतां	दमलीस	१२२
माडीखालीं माडी	माडीखालीं तळघर	
तेथें तुझा गौरीहर	उषाताई	१२३
अष्टपुत्री कांचोळी	आजोळींची नेस	
गौरीहरीं बैस	उषाताई	१२४
हौसदार मोठे	कमळाबाईचे चुलते	
गौरीहरीं ग फुलते	नागचाफे	१२५

आणीलें रुखवत
 उघडून पाहूं दोघी
 आणीलें रुखवत
 वडील मानाची येऊं द्या
 आणीलें रुखवत
 नवन्येमुलीचें गोत मोठें
 वाजत गाजत
 भोंवतीं मैत्र येत
 आलें रुखवत
 घोडा आहे उभा दारा
 सजलेला घोडा
 एकच घोष झाला
 नवरा मुलगा
 करवलीला चूडा भरा
 नवरा मुलगा
 दोन्ही बिदी उजेड पडे
 चौघडे कडाडनी
 चालला हो वर
 शिंगें वाजवीती
 मुहूर्त तिन्हीसांजा
 वरापाठीमागें
 अप्सरा स्वर्गातुनी
 निघाल्या बायका
 पैठण्या पीतांबर
 धन्यधन्य वाटे
 आनंद न समाये

मुलीची आई उभी
 ताईबाई १२६
 मंडर्पो राहूं द्या
 ताईबाई १२७
 बत्तीस ताटांचें
 उषाताईचें १२८
 आलें रुखवत
 गोपूबाळाचे १२९
 आतां उठा घाई करा
 शृंगारलेला १३०
 वर वर बसवीला
 वाजंत्र्याचा १३१
 हत्तीवर उभा करा
 कमळाताईला १३२
 हत्तीवर चढे
 चकचकाट १३३
 उडतात बार
 उषाताईचा १३४
 कुणी वाजवीती झांजा
 गोरजाचा १३५
 मानारुया वन्हाडणी
 उतरल्या १३६
 अपुला करून शृंगार
 झळकती १३७
 मनांत वरुमाये
 हृदयांत १३८

घोडा सजलेला
 बसला वर हिरा
 घोडा सजलेला
 वराच्या पार्यां जोडा
 उषाताईचा नवरा
 भाईराया दिवटीशीं
 उषाताईचा नवरा
 भरूं हें पाटीये
 वाजत गाजत
 दारांत ओवाळीलें
 तोरणाच्या दारा
 चीर मागते दुसरें
 तोरणाच्या दारा
 वरुमाय न्हाली
 बांशिगाची कळी
 नवरा मुलगा शहाणा
 बांशिगाची कळी
 नवरा मुलगा नेणता
 पिवळें नेसली
 मुलाची वरुमाय
 नवऱ्या मुलाची
 नेसली सूर्यपान
 चला जाऊं पाहूं
 कंठी देतो जांबयाला
 मधुपर्कीं एक
 तो तुझा नवरा

घोड्याला शोभे तुरा
 गोपूत्राळ १३९
 त्याच्यापार्यां चांदी तोडा
 शोभतसे १४०
 आला रे घाटीशीं
 तेल घाली १४१
 आला हो घाटीये
 तेलफळ १४२
 बाळ गृहस्थाचें आलें
 वधूमायें १४३
 कशाचें रुसणें
 आक्कावाई १४४
 चिखल कां झाली
 वयनीवाई १४५
 लागते तोरणा
 गोपूत्राळ १४६
 लागली अनन्ता
 गोपूत्राळ १४७
 पिवळे तिचे पाय
 शांतावाई १४८
 करवली कोण
 शांताताई १४९
 मधुपक मोहळ्याला
 भाईराया १५०
 बैसलासे हिरा
 उषाताई १५१

मधुपर्कीं एक
 तो तुझा लक्ष्मीपती
 वाजत गाजत
 माळ घेऊन आहे उभी
 वाजत गाजत
 ऊठ सखे माळ घाल
 वाजत गाजत
 हार्तीं धरून त्याला नेलें
 वाजंत्रीं वाजती
 वस्त्र देतो जांवयाला
 लगनाच्या वेळे
 होतसे कन्यादान
 नेस ग अक्कावाई
 कन्यादान ग लेकीचें
 पांचा ग पेडी वेणी
 कन्यादाना उभी केली
 कन्यादान करुनी
 हार्तीं आहे झारी
 कन्यादान करुनी
 चुलता बोले उषाताई
 कन्यादान करुनी
 पृथ्वीदान घडे
 कन्यादाना वेळे
 बापें पाचारीली
 मंडप भरला
 लगीन होतें थारें

बैसलेसे मोती
 उषाताई १५२
 येऊं दे उभ्या बिंदी
 उषाताई १५३
 आलें गृहस्थाचें बाळ
 उषाताई १५४
 बाळ गृहस्थाचें आलें
 बाप्पाजीनीं १५५
 चला जाऊं पहायाला
 अप्पाराया १५६
 भट करिती सावधान
 उषाताईचें १५७
 हिरवें पाचूचें
 उषाताईचें १५८
 मामानीं उकलीली
 उषाताई १५९
 पुण्य आहे भारी
 बाप्पार्जीच्या १६०
 बाप बोले पांच गाथी
 अर्थे राज्य १६१
 कन्या एकीकडे
 काकारायांना १६२
 कन्या उषारिली
 उषाताई १६३
 जमले छोटे मोठे
 उषाताईचें १६४

मंडप भरला
 लगीन होतें थारें
 भिक्षुकांची दाटी
 लगीनाची वेळ झाली
 गोरज मुहूर्त
 उच्चारिती मंत्र
 मंगल अष्टकें
 होतसे शुभ वृष्टी
 लगनाच्या वेळे
 मामा सरदार बोलवा
 लगनाच्या वेळे
 पाठीशीं मामा तुझा
 लगनाच्या वेळे
 साखर घालावी तोंडांत
 लगनाच्या वेळे
 मामा येऊं दे धीर धरा
 वाजंत्री वाजती
 उषाताई कोणा राजा
 रुपयांची वाटी
 तुझ्या वराला दक्षिणा
 वाजवा वाजवा
 घालती गळां माळ
 कडाका उडाला
 गर्दी उडे मांडवांत
 ताशे तडाडती
 सोहळा होतो धोर

लागे पागोट्या पागोटें
 उषाताईचें १६५
 मांडवांत झाली
 उषाताईच्या १६६
 मुहूर्त पवित्र
 ब्रह्मवृंद १६७
 भटभिक्षुक म्हणती
 अक्षतांची १६८
 अंतरपाटाला दोरवा
 उषाताईचा १६९
 नवरी कांप दंडाभुजा
 उषाताई १७०
 नवरी कांपते दंडांत
 उषाताईच्या १७१
 नवरी कांपे थरथरा
 उषाताईचा १७२
 फुलतीं फूलबाजा
 माळ घाली १७३
 बोहल्याच्या कोना
 उषाताई १७४
 वाजवा झाली वेळ
 बधूवर १७५
 घोष जातो अंबरांत
 बाप्पार्जीच्या १७६
 उडती किंती धार
 लगीनाचा १७७

सनया सुस्वर
 शिंगे जोराने फुंकती
 पानसुपारीचीं
 तवके चांदोचीं
 आणित्ती साखरा
 गर्दीत घुसून
 मंत्र उच्चारित्ती
 डोळ्यां जातो धूम
 मंत्र उच्चारित्ती
 होतसे भारी श्रम
 कोंवळी सांवळी
 दमली भागली
 कोंवळी कोंवळी
 घामाधूम भारी झाली
 आणीले दागीने
 शोभेल चौगुण
 आधींच सोन्याची
 अत्यंत शोभली
 हार्ती गोटतोडे
 गळां शोभे चंद्रहार
 नाकीं मोठी नथ
 चित्रशाळेचा बाहुली
 ठुशापेट्यांखालीं
 दिल्या घरीं राज्य कर
 ठुशापेट्यांखालीं
 दिल्या घरीं सुखें अस

धिमधिम चौघडे वाजती
 शिंगाळे १७८
 अत्तरफुलांचीं
 झळाळती १७९
 तवकीं भरभरून
 वांटतात १८०
 चाललासे होम
 उषाताईच्या १८१
 चाललासे होम
 उषाताईला १८२
 जशी शेवंतीची कळी
 उषाताई १८३
 सुंदर सांवळी
 उषाताई १८४
 तवकीं भरून
 उषाताई १८५
 आणि सोन्यानें मढली
 उषाताई १८६
 भाळीं त्रिंदी बीजवर
 उषाताईच्या १८७
 तोंडा पडली साउली
 उषाताई १८८
 कंठ्याचे बारा सर
 उषाताई १८९
 तन्मणीला बारा घोंस
 उषाताई १९०

पिवळी नागीण
 तसा पट्टा कमरेला
 गांडस सुकुमार
 जड तोड्यांनीं वांकले
 तोडीच्या वाकींनीं
 फांकते तेजःप्रभा
 पांच पेडी वेणी
 मुद राखडी सांभाळ
 करवंदी मोत्यांची
 कोंवळ्या नाकाची
 नक्षत्रीं आकाश
 भूषणीं शोभेल
 फुलांच्या गुच्छांनीं
 तशी नवरी लवेल
 वाजत गाजत
 अंगाला लाविती
 नवऱ्यापरीस
 हळद लावा थोडी
 नवऱ्यापरीस
 आणा फुलांची हो जाळी
 दागिन्यांनीं वांके
 नाजूक फुलवेल
 नवऱ्यापरीस
 सोन्याचे तिला गोट
 मूनमुख पाहतां
 शालूखालीं झांका मून

चंदन वेलीला
 उषाताईच्या १९१
 हात चिमणे कोंवळे
 उषाताईचे १९२
 शोभती दोन्ही मुजा
 उष ताईची १९३
 वेणीला पन्हळ
 उषाताई १९४
 नथ लाखाच्या मोलाची
 उषाताई १९५
 फुलांनीं फूलवेल
 उषाताई १९६
 वांकतो कोंवळा वेल
 दागिन्यांनीं १९७
 हळदीला नेती
 वधूवरांच्या १९८
 नवरी आहे गोरी
 उषाताईला १९९
 नवरी आहे काळी
 उषाताईला २००
 जशी लवली ग केळ
 उषाताई २०१
 नवरी उजळत
 शोभतात २०२
 मांडवीं आले ऊन
 उषाताई २०३

सूनमुख पाहतां
 कडे घ्यावी सून
 सूनमुख पाहतां
 उभी छाया हो करून
 विंहिणीविहिणींच्या
 गुलाल तुझ्या तार्ती
 चाल माझ्या वैनीबाई
 व्याही तुला ग दुरून
 पायघड्या घालिती
 पायघड्यांचा मान घ्यावा
 पायघड्या घालिती
 पायघड्यांचा मान तुम्हां
 एका छत्रीखालीं
 नणंदा भावजया
 वाजंत्री वाजती
 बैसल्या हो पंगती
 हातांतील घांस
 सूनैला आणिती
 बघतात सारे
 नवरी लखलख
 घेऊन ओखाणा
 हळूच वर बघे
 घेऊन ओखाणा
 घांस पटकन् तोंडीं घेई
 प्रीतीच्या जांबयाला
 बाळे सारें तुझ्यासाठीं

मांडवी आलें ऊन
 आक्काबाई २०४
 मांडवीं आलें ऊन
 आक्काबाई २०५
 रस्त्यापिदी झाल्या भेटी
 वैनीबाई २०६
 पायघड्यांवरून
 हात जोडी २०७
 परटीणी जावाजावा
 आक्काबाई २०८
 परटीणी सासवासून
 वैनीबाई २०९
 दोन वरुमाया
 विहिणी झाल्या २१०
 सनया आलापती
 जेवावया २११
 कां हो हातांत रहाती
 मांडवांत २१२
 बघती टकमक
 उषाताई २१३
 नवरी घांस देई
 पुन्हां मान खालीं होई २१४
 नवरीला घांस देई
 उषाताई २१५
 देऊं करा ताटवाटी
 उष ताई २१६

चोळी शिव रे शिंप्या
 चोळी जाते वरतीत
 कसले हे बार
 आतां वरात निघते
 झोपाळ्याच्या वरातील
 प्रेमाचें गात गाऊं
 नळे चंद्रच्योती
 अंबारींत शोभती
 नळे चंद्रच्योती
 वरातीसाठीं निघा
 नवरानवरी
 फुलें उधळित
 हत्तीच्या सोडेवरी
 वर बैसली सांवळी
 नक्षत्रांसारखे
 झाल ओंघाळिती
 हत्तीच्या सोडेवरी
 वर शांभे बाळ
 माहेर तूटलें
 नांव नवीन ठेविलें
 माउलीच्या डोळां
 नांव हो बदलिलें
 सासूसासऱ्यांच्या
 आशीर्वादा मिळवीती
 जवळ घेउनी
 घालतात तोंडीं

मोती लाव परतीत
 उषाताईच्या २१७
 कशाचें वाजतें
 उषाताईची २१८
 मोत्यांचे घोस लावूं
 उषाताईला २१९
 शेंकडों लाविती
 वधूवर २२०
 त्यांची फांकतसे प्रभा
 लागवें २२१
 बैसलीं पालखींत
 हौसेसाठीं २२२
 शोभें मोतीयांची जाळी
 उषाताई २२३
 हे ग दीप झळाळति
 वधूवरां २२४
 मोतीयांची झाल
 भाग्यवंत २२५
 सासर जोडलें
 उषाताई २२६
 घळकन पाणी आलें
 उषाताईचें २२७
 वधूवरें पायां पडती
 घडीलांच्या २२८
 बैसवीती मांडी
 साखरेळा २२९

पाठीराखी कोण
 सांभाळील अष्टौप्रहर
 नको नको रडू
 आंसवें नको काढूं
 नको नको रडूं
 प्रेमें तुला समजावील
 नको नको रडूं
 डोळ्यां नको पाणी आणूं
 काळी कपिला गाय
 मला मायेनें टाकीली
 काळी कपिला गाय
 आंदण मला घावें
 नऊ मास होत्यें
 आतां मी परघरीं
 नऊ मास होत्यें
 चिरेबंदी कोटांत
 नऊ मास होत्यें
 उणें उत्तर बोलूं कशी
 नऊ मास होत्यें
 कन्येचा जन्म खोटा
 सासरीं जातांना
 सखा भाईराया
 सासरीं जातांना
 सासरीं जाते तान्दी
 सासरीं जातांना
 डोळे झाले लालबुंद

जाईल बरोबर
 उषाताईला २३०
 पाठराखीण ला धाडूं
 उषाताई २३१
 पाठराखीण येईल
 उषाताई २३२
 सत्वर तुला आणूं
 उषाताई २३३
 अपुत्या कळपा चुकली
 परदारीं २३४
 रेशमी तिला दावें
 बाप्पाराया २३५
 मायबायच्या उदरीं
 लोक झाल्यें २३६
 मायबाईच्या पोटांत
 वारी केली २३७
 माऊलीच्या डाव्या कुशी
 मायबाईला २३८
 कळकीच्या बेटा
 मागीतला २३९
 डोळ्यांना येतें पाणी
 पुसुन टाकीतां शेल्यानीं २४०
 डोळ्यांना येतें पाणी
 उषाताई २४१
 करीते फुंदफुंद
 उषाताईचे २४२

सासरी जातांना
 बाप म्हणे शहाणी
 सासरीं निघाली
 शब्दही भावाच्याने
 सासरीं जातांना
 पदरीं बांधी पेढे
 सासरीं जातांना
 महिन्याची बोली सांगा
 सासरीं जातांना
 जीव गुंते आईकडे
 सासऱ्या जातांना
 तान्हे कधीं ग भेटशी
 सासरीं जातांना
 शेल्यानें डोळे पुशी
 सासरीं जातांना
 हांका मारीते आईला
 सासरीं जातांना
 ये हो म्हणे बहीणीला
 सासरीं जातांना
 जातांना उषाताईला
 सासरीं जातांना
 आई म्हणे लेक शहाणी
 घातली पदरीं
 करा देखरेख
 पदरीं घातला
 भरून येतो डोऱ्या

डोळ्यांना येते पाणी
 लेक माझी २४३
 पहिल्या पहिल्यानें
 बोलवेना २४४
 उषाताई रडे
 भाईराया २४५
 डोळ्यांना आल्या गंगा
 बाप्पाराया २४६
 बघते मागेपुढे
 उषाताईचा २४७
 माय धरीते पोटाशीं
 उषाताई २४८
 उषाताई मुसमुशी
 भाईराया २४९
 गाडी लागली जाईला
 उषाताई २५०
 गाडी लग्ने चढणीला
 भाईराया २५१
 डोंगर आले आड
 मागे पाहुन येती कड २५२
 डोळ्यांना नाही पाणी
 उषाताई २५३
 पोटची मी लेक
 माय म्हणे २५४
 पोटचा मी हो गोळा
 माय म्हणे २५५

पोटच्या मुलीपरी
 काय फार सांगूं
 मायेच्या डोळ्यांना
 कन्येच्या पाठीवरून
 बाप म्हणे लेकी
 जाशी परघरा
 लेकीच्या रे बापा
 काळजाचा घडा
 लेकीच्या रे बापा
 काळजाचा घडा
 लेकीच्या बापाचें
 लेक देऊनीयां
 आयुष्य चिंतीतें
 सखे तुझ्या मंगळसूत्रा
 आयुष्य चिंतीतें
 सखे तुझ्या कुंकवास
 आयुष्य मी चिंती
 सखी तुम्हां दोघांजणां
 आयुष्य मी चिंती
 सा उलीचें सुख तुला
 माझे हें आयुष्य
 घाल सखीच्या चुड्यां
 होऊन लगीन
 संसाराची यात्रा
 होऊन लगीन
 होई कावरीबावरी

करा माझ्या हो तान्हीला
 माय म्हणे हो तुम्हांला २५६
 सुटल्या शतधारा
 फिरवी कांपन्या हाताला २५७
 साखरेचा घडा
 जीव होई थोडथोडा २५८
 धन्य धन्य तुझी छाती
 देतोस परक्या हार्ती २५९
 धन्य धन्य तुझे मन
 करिशी परक्या आधीन २६०
 धन्य धन्य हो धारिष्ठ
 केला जांवयी वरिष्ठ २६१
 परक्याच्या पुत्रा
 उषाताई २६२
 परक्या मुलास
 उषाताई २६३
 परके ब्राह्मणा
 उषाताई २६४
 लेकी आधी जांवयाला
 उषाताई २६५
 उणें करी रे गणया
 उषाताईच्या २६६
 कन्या सासरीं निघाली
 निराळी सुरू झाली २६७
 निघाली पतिघरीं
 उषाताई २६८

बापानें दिल्या लेकी
 ब्रह्मघानें गांठी दिल्या
 निघालासे गाडी
 सखीचें मंगलमूत्र
 निघालीसे गाडी
 माझ्या तान्ह्या ग बाळीचा
 गाडी आड गेली
 माहेरच्या मंडळीच्या
 गाडी आड गेली
 त्याचा एके पडसाद
 गाडी आड गेली
 आतां भाईराया
 गाडी दूर गेली
 परतती मायबाप
 लोक बोलताती
 लेक दिली भाग्यवंता
 लोक बोलताती
 लेक लाडकी तुमची
 लोक समजावीती
 परी आंतून मनांत
 संसारी सुखांत
 लगीन थाटानें करिती
 सुखामध्ये दुःख
 असें संसारी कौतुक
 गणया रे देवा
 आहे सारे रे मंगल

जन्माच्या सांठवल्या
 जन्मवेरी २६९
 संसारा सुरवात
 मंगल करो २७०
 होवो संसार सुखाचा
 उषाताईचा २७१
 दिसेना नयनाला
 पाणी लोटलें डोळ्यांला २७२
 घंटेचा येई नाद
 भाईगाया २७३
 येतो खडखड आवाज
 घरीं जायाला रे नीघ २७४
 ऐकूं ना येई कांहीं
 परते रडत भाई २७५
 नका करूं कांहीं चिंता
 बाप्पाजीनीं २७६
 नका अतां रडूं
 आतां भाग्यावर चढू २७७
 मायबाप झाले शांत
 कड येती २७८
 आहे दुःख मिसळलें
 परि डोळ्यां पाणी आलें २७९
 दुःखामध्ये सुख
 देवाजीचें २८०
 कर सखीचें चांगलं
 तुझे हातीं २८१

प्रकरण ४ थें.

सुरवदुःखाचे अनुभव - रसपरिचय

मागील प्रकरणांत आपण मुलीचें लग्न लागून ती प्रथम सासरीं जाते तोंपर्यंतचा प्रकार पाहिला. आतां या प्रकरणांत संसारांतील सारे बरेवाईट अनुभव ओंवांतात ओतलेले तुमच्यापुढें ठेवले आहेत. सासुरवास हा शब्दच किती भयंकर आहे. परंतु कितीही सासुरवास असला तरी सासरीं रहावयाचें. माहेरीं फार तर दोन दिवस. स्त्रिया सांगतात:

सासरीं सासुरवास
सत्तेचा परी घास

माहेरीं माहेरवास
सासऱ्यास ॥

लग्न लावून एकदां सासरीं मुळगीं गेली म्हणजे मग माहेरी कोणती सत्ता! कधीं एखादें लुगडें, खण फार तर मिळावचा. वटसावित्रीच्या त्या अमर गाण्यांत सावित्री यमदेवाला म्हणते:

मापिलेंच देईं माता
माझा उमोप दाता

मापिलेंच देईं पिता
देईं रे आतां ॥

आईं मोजकें देईल, बाप मोजकें देईल, परंतु पति हा मोजमाप न करता देणारा आहे. अशा या पतिदेवाकडे पाहूनच सारे सासरचे इतरहाल नववधू विसरते. सासरच्या वर्णनांत स्त्रियांनीं किती सुंदर उपमा दिल्या आहेत. सासरचे बोल म्हणजे कार्याचे वेल, रेशमाच्या गांठी, बळचणीचा घेतां जातां लागणारा वांसा, सडसड घेणारे पाण्याचे शितोडे, मिरच्यांचे वा निवडुंगाचे काटेरी खीजी....९

घोस, विषाचे पेले - कोणती द्यावी उपमा ? परंतु असे हे सासरचे हाल मुलगी कां सोसते ? सारीं कट्टु बोलणीं मुकाट्यानें कां सहन करते ! आपल्या आई-बापांच्या नांवाला कमीपणा येऊं नये म्हणून:

सासरचे बोल
तुझ्यासाठीं गोड केले
सासूचा सामुरवास
लेक थोराची बोलेंना
सासरचे बोल
शीलवंताच्या मुली सोस

कडू विषाचे ग प्याले
मायबाई ॥
रडवीतो पदोपदीं
कोणाशीं परी कधीं ॥
जसे निवडुंगाचे घोस
उषाताई ॥

सासरीं माहेराचा भाऊ आलेला असावा. त्याच्या कानावर घरांतले बोल येतात. आपल्या बहिणीला कसें टोंचून बोलतात हे तो चोरून ऐकतो. त्याचे डोळे भरून येतात:

सासरचे बोल
नेत्र येतात भरोनी

भाऊ ऐकतो चोरोनी
भाईरायाचे ॥

लग्नापूर्वीं वडिलांनीं नीट पाहिले असतें तर, परंतु वडिलांनीं फार काळजी घेतली नाहीं:

बापें दिल्या लेकी
मायेला चिंता मोठी

आपण बसले सुखें ओटी
वागण्याची ॥

बाप ओटीवर पानसुपारी खात बसला तरी मुलीला कसें वागवतील याची आईला काळजी; आणि मुलगीहि सासरच्या हाळांत कशी वागते तीहि काळजी. परंतु मुलगी आईबापांस निश्चित करते:

चंदनासारखी
लेक तुमची म्हणवीन

देह मी झिजवीन
बाप्पाजी हो ॥

चंदन आपला सुगंध पसरतें, त्याप्रमाणें सासरच्या हाळांनीं झिजून माझ्या

चारित्र्याचा सुगंध पसरेल. सासरीं गेलेली लहान. मुलगी. तिला भूक लागते. तिचें वाढण्याचें वय, परंतु कोणाजवळ बोलणार ? ती पोट आंवळून बांधते.

भूक लागे माझ्या पोट

परवंटा देत्ये गांठी

तुमच्या नांवासाठीं

बाप्पाजी हो ॥

सासरीं सारींच बोलणार. सामुसासरे, दीरनगंदा सर्वांचाच बोलण्याचा अधिकार. पहांटेपासून प्रहरभर रात्र होईपर्यंत राबराब राबावें. भारतीय स्त्रिया काय म्हणतात ऐका:

सासूरवाशिणी

तूं ग वाड्यांतला बैल

कर्धी रिकामी होशील

उषाताई ॥

स्त्रियांचा हा जन्म

नको घालूं सख्या हरी

रात्र ना दिवस

परक्याची ताबेशारी ॥

नाचण्यांचा कोंडा

नाहीं कशाच्या काजाकामा

मुलगीचा जन्म रामा

देऊं नये ॥

आपण किती म्हटलें कीं, आम्हीं स्त्रियांना देवतांप्रमाणें वागवतो, तरी स्त्रियांचा अभिप्राय तोच खरा. या भारतांत स्त्रियांचा जन्म नको असें आपण म्हणायला लावले. याची लाज भारतीय पुरुषांना वाटली पाहिजे, सासरच्या मंडळींस वाटली पाहिजे.

सकाळीं उठून सडासारवणाचें काम असतें. केवा तुळशीला नमस्कार असतो:

सकाळीं उठून

सडा घालूं गोमूत्राचा

माझ्या ग कथाचा

वाडा आहे पत्रित्राचा ॥

माझ्या पतीचा वाडा पवित्र आहे. सर्वत्र स्वच्छता ठेविली पाहिजे. शिवाय आमच्या घरावरून देवळाचा रस्ता जातो. सकाळीं लोक देवदर्शनास नातील, रस्ता स्वच्छ ठेवला पाहिजे:

सकाळीं उठून

काम करित्ये घाईघाई

माझ्या ग दारावरून

मंदिराची वाट जाई ॥

सकाळीं भगवान् सूर्यनारायण अंगणांत येऊन उभे राहतात. त्यांना का गलिच्छ अंगणांत उभे करावयाचे? सूर्याच्या किरणाचे स्वच्छ अंगण स्वागत करील. किती सुरेख कल्पना व पवित्र भावना:

सकाळीं उठून

दाराशीं उभे राहती

काम सडा सारवण

देव सूर्यनारायण ॥

दळण काडण, दुरून पाणी आणणे, मसाला कुटणे सारीं कामे ती करते. तिला कंटाळा नाही. आईच्या तालमेंत ती तयार झालेली:

दळण सडण

माझ्या मायेनें वळण

नित्य माझे ग खेळणं

लावीयलें ॥

सासरीं कसें वागावे तें आईनें शिकविलेलें असतें. आई गुरु:

मला शिकवीलें

परक्याच्या साउलीनें

मी ग शिकलेली

काम आपुलें करावें

माय त्या माउलीनें

जाऊं नये ॥

बयाबाईच्या शाळेंला

सदा वेळच्या वेळेंला ॥

साऱ्याच ठिकाणीं सासुरवास असतो असें नाही. काहीं साऱ्या आयांसारख्या असतात:

घराची घरस्थिति

लेकी सुना त्या सारख्या

काय पाहशी परक्या

माझ्या घरीं ॥

अशी प्रेमळ सासू सुनेचे लाड करते. बांगड्या भरणारे कासार आले तर बांगड्या भरविते, पटवेकरी आले तर सुनेचे बाजूबंद पटविते:

आले आले पटवेकरी

बाजूबंदा गोंडे लावूं

आले हो वैराळ

चूडा भर नागमोडी

पटवाया काय देऊं

सूनबाईच्या ॥

बसूं घालावी घोंगडी

सूनबाई ॥

सासू सूनबाईला नटवते. सूनहि सजते. परंतु कुणी म्हणतें:

किती तूं नटशील
रूप सुंदर कुठें जातें

एवढें नटून काय होतें
उषाताई ॥

सूनवाईलाहि ते समजतें. मुख्य अलंकार म्हणजे शेवटीं स्वतःचें सौभाग्य
हें ती आंढळवते:

सासूबाई तुम्ही
कपाळींचें कुंकू

एक हो बरें केलें
रत्न माझ्या हातीं दिजें ॥

पतीला आनंद व्हावा म्हणून ती झटते. सारें दुःख गिळून पतीसमोर
हंसते. पति मुखी असला म्हणजे पत्नीला सारें मिळालें:

सासूचा सासुरवास
कथाशीं हांसते
होवा माझे कांहीं
माझ्या कुंकूवाला

सारा मनांत गिळीते
उषाताई ॥
नाहीं मला त्याचें दुःख
मिळूं दे ग परी सुख ॥

कपाळींचें कुंकू हें पत्नीचें भाग्य, हें तिचें सारें बळ. ती एकच मागणें
देवादिकांजवळ, वडील माणसांजवळ मागते कीं माझे चुडे अभंग ठेवा:

माझे हे कीं चुडे
तेतिस कोटी देवार्जीचे
देशील रे देवा
मी मागतें रोकडें

बत्तीस बंदांचे
आशीर्वाद ॥
देशील तें थोडें
हळदीकुंकू ॥

ही पुढील ओवी वाचा:
चुडेयांच्या बळें
लंकेच्या रावणाला

न भीं कवणाला
देईन जाप ॥

माझे सौभाग्य आहे तोंवर कोणाचें भय ! लंकेचा रावण आला तरी
त्यालाहि उत्तर देईन व गप्प बसवीन.

सून मोठी होते, ती वयांत येते. न्हाण गर्भाधान होतें. देवाजवळ ती पुत्र
मागते:

देवाच्या देवळांत
मागते तान्हे बाळ

नंदीला घाली माळ
उषाताई ॥

पुढें तिला दिवस जातात पूर्वीचा तो काळ. पति कोठें तरी चोरून
विचारतो कीं किती महिने झाले:

पहिल्यानें गर्भार
तुला महिने झाले किती

कंथ पुशीनो आडभिंती
उषाताई ॥

पहिल्यानें गर्भार. तिला प्रसन्न ठेवावी, तिची इच्छा पुरवावी कारण
बाळंतपणाचा नवीन अनुभव यावयाचा असतो. तिचे सारे डोहाळे पुरवले
जातात:

तीनशें साठ पाट
तुझ्या डोहाळ जेवणाला
तोंडावर तेज दिसूं लागतें:

काढीले कारणाला
उषाताई ॥

गरभार नारी
हिरवी चोळी दंडावरी

गर्भच्छाया तोंडावरी
उषाताईच्या ॥

त्या पहिलटकरणीला चिंता वाटते. अनुभवी बाया म्हणतात:

पहिल्यानें गर्भार
उद्यां होशील पुत्रवंत

कां ग नारी चिंताक्रांत
उषाताई ॥

असा धीर दिला जातो. शेवटीं मुलगा होतो.

पळी पंचपात्री
पुत्र झाला यजमाना

कोठें जातोस ब्राह्मणा
दादारयांना ॥

असा ऋग ससार रंगू लागतो. सासूवाईना धन्य धन्य वाटूं लागतें. घर
गोकुळासारखें दिसतें. आपल्या कर्त्यासंवरत्या मुलाचें माता कौतुक करते:

माझे घर मोठें
हार्ती रुपयांची घाटी
मोठे मोठे लोक

पन्नास येती जाती
माझ्या बाळाच्या ॥
उठून उभे राहती

लोडार्शी जागा देती
मोठे मोठे लोक
एका शब्दें सोडवीले

माझ्या बाळा ॥
सरकारें अडवीले
माझ्या बाळें ॥

तो नोकरी करीत असला तर साहेबांची त्याच्यावर मर्जी आहे वगैरे ती सांगते.
तो खोताचा, जमीनदाराचा मुलगा असेल तर खंड मोजून घेतो:

बारा बैल वहाती
चार गांवाची ग खोती
आवाज मोठा आला
खोतीचा गल्ला आला

एवढा कोण शेती
माझ्या बाळाची ॥
मोठा गाडा घडघडला
माझ्या बाळाचा ॥

मुलगा सावकारी करतो. सावकारांचें वर्णन एका:

पशानें पायली
कंठी छातीला भिडली
हार्तीच्या आंगठ्या
राशी मोहरांच्या मोजील्य
पाटील पट्टी करी
हिरवी शाल खोतीणीला

सवाईची झाली दिढी
माझे बाळाच्या ॥
कशानें झीजल्या
माझ्या बाळें ॥
येतील सचणीला
आकाबाईला ॥

असा हा खोता सावकारांचा थाट आहे.

घरांत मूलबाळ, धनधान्य, आणखी काय पाहिजे ? पतिपत्नीना मग स्वर्ग
दोन बोटे राहतो. त्यांचे प्रेमरंग रंगतात:

भ्रतार पुसतो
मागें उभी हंसतमुखी
भाईराया घोड्यावर
तेथून खुणा करी
तांबडें पागोट
राणीला खुणावीतो

कोठें गेली प्रियसखी
उषाताई ॥
वयनी माडीवरी
विड्यासार्ठी ॥
बांधीतें सोडीतो
गोपूबाळ ॥

एखादे वेळेस नवरा रागावला तर राग शांत कसा करावा तिला ठाऊक अपतें:

भ्रताराचा राग
हंसूनी शांत केला

दुधासारखा उत्तू गेला
उषाताईने ॥

किती सुंदर दृष्टांत ! पतीजवळ ती आपली हास सांगते, काळी चंद्रकळा घ्या म्हणते, दागिने घ्या म्हणते:

काळी चंद्रकळा
म्हणाल आली रंभा
दागिना मागत्ये
कोण माझी हास फेडी

शोभे माझ्या गोऱ्या अंगा
स्वर्गातून ॥
म्हणून म्हणतां वेडी
तुम्हांवीण ॥

परंतु कोणता दागिना खरोखर तिला पाहिजे आहे ? सोन्यारुप्याचा हिऱ्यामोत्याचा का ? नाही:

दागिना मागत्ये
पत्नी प्रेमाची मुकली

कथा नाही म्हणुं नका
नको तिला पैसा रुका ॥

प्रेमाचा दागिना ती मागत आहे.

पाहिशी सून म्हणजे लक्ष्मी. जणुं तिच्या रूपानें प्रत्यक्ष लक्ष्मीच घरीं आली. भाग्यदेवता घरीं आली. तिचें वर्णन फार सुंदर आहे. लक्ष्मी ही चंचल, परंतु माझ्या बाळाच्या घरीं आता ती विश्रांति घेणार. पांगळी लक्ष्मी माझ्या बाळाच्या घरीं आली, आतां जाईल कशी !

लक्ष्मी चंचळ
तुझ्या घरा मानवली
लक्ष्मी को आली
बाळाजवळ बोली केली

घर शोधतां भागली
गोपूबाळा ॥
पांगळ्या पायांची
कधीं नाहीं मी जायाची ॥

लक्ष्मी उगीच नाही आली. बाळ शेतांत काम करतो, गोफण घेऊन पाखरें हांकलतो. तिनें “ अरे शेती करणाऱ्या ” अशी बाळाला हांक मारली:

लक्ष्मीबाई आली शेताचा बांध चढे
 हातीं गोफण पायां पडे गोपूबाळ ॥
 लक्ष्मी कीं आली शेताच्या बांधावरी
 “ शेत्या ” म्हणून हांका मारी माझ्या बाळा ॥

भाग्यदेवता कोणाचा हात धरवा म्हणून बाजारांत हिंडत होती. परंतु
 माझा बाळच तिला आवडला:

लक्ष्मी चंचळ हिंडते बाजार
 धरिते पदर गोपूबाळाचा ॥

असें हे धनधान्यसंग्रह घर. आल्यागेल्याचाहि नीट पाहुणचार तेथें होतो.
 कृपणपणा नाही. सूनबाई अतिथअभ्यागताचें मनापासून करते. कुळाची
 कीर्ति वाढविते:

वाटेवरलें घर आल्या गेल्या गूळपाणी
 वाडिलांची सून शहाणी उषाताई ॥
 वाटेवरलें घर आल्यागेल्याचें माहेर
 मिळे मीठ ग भाकर सर्व लोकां ॥

अशा सूनबाईला कोठें ठेवूं कोठें न ठेवूं असें सासऱ्याला होतें. किती
 काम करतेस तूं असे म्हणतो:

लक्ष्मी लक्ष्मी हांका मारीतो सासरा
 तुझ्या कामाचा पसारा वैनीबाई ॥
 मामंजी म्हणती धन्य ग सूनबाई
 कुळाला कळा येई तुझ्यामुळें ॥

सासुसासरे, सासरचीं सर्व माणसें चांगलीं मिळालीं, म्हणून सून म्हणते:
 काय मी पुण्य केलें बहीणीसारखी नणंद
 कमळीं गोविंद पूजायेला ॥
 काय मी पुण्य केलें भावासारखा हो दीर
 कमळीं रघुवीर पूजायेला ॥

पुण्य पदरीं असल्याशिवाय थोडेंच हें भाग्य मिळणार ? कृतज्ञतेनें
सूनवाई सामूसामन्यांस म्हणते:

मामंजी सासूबाई तुम्ही तुळशीचीं झाडे
आम्ही तुमच्या उजेडें राज्य करूं ॥

तुमची पुण्य परपरा, तिच्या प्रकाशांत आम्ही पावलें टाकूं.

पूर्वी लहानपणीं लग्नें होत. पतीचं धाकटं भाऊ भावासारखेच वाटत.
कांहीं हवे असलें तर दिरांजवळ सांगावयाचें. वैनीबाई भावोजींस म्हणते:

भावोजी हो दिरा माझ्या मनीचें जाणावें
माझ्या वेणीतलें आणावें गंगावन ॥
भावोजी हो दिरा माझ्या मनीचें एक करा
दारीं बाग पेरा द्राक्षियांची ॥

सासरीं किती सुख अपलें तरी माहेरची आठवण यावयाचीच. माहेरच्या
वर्णनाच्या ओंव्या अति सहृदय आदेत. आई म्हणते:

माहेरा आलीस रहावें चार मास
येऊं दे थोडें मांस अंगावरी ॥

आईला मुलगी सुकून गेलेलीच दिसायची. माहेराहून कांणी येईल याची
सासुरवाशीण वाट पहात असते:

पाऊस पाण्याची धरणी माय वाट पाहे
तशी मला आस आहे माहेराची ॥

माहेरचा रस्ता कितीहि वाईट असला तरी तो मृदु वाटतो. सासुरचा
कितीहि चांगला असला तरी वाईट वाटतो:

माहेरच्या वाटे मऊ गार हरीक दाटे
सासुरच्या वाटे टोंचती कुचकुच काटे ॥

हरिकांचें गवत थंडगार व मऊ असतें. माहेरीं गेल्यावर आई म्हणते,
“ दुधावरची साय घे, कलमी आंबा खा, लौकर उठूं नको, नीज अजून. ”
परंतु माहेरींही ती काम करते.

जाईन माहेरीं
घुसळीन डेरा

बाप्पार्जींच्या घरा
अमृताचा ॥

माहेरीं भावांजवळ गोष्टी सांगते, आईच्या हातचें गोड जेवण जेवते.
माहेरचें पाणीहि अमृतासारखें लागतें:

जेवण मी जेवीं
पाणी माहेरच्या गांवींचें

जेवण जेवत्यें पोळीचें
गोड लागे ॥

माहेरीं गेल्यावर तिला जणुं पवित्र तीर्थक्षेत्रीं आल्यासारखें वाटतें.

बाप तो ईश्वर
नंदी आहे पायांपाशीं

मायबाई काशी
भाईराया ॥

शेजारीणबाईसंबंधींच्या ओव्याहि मोठ्या समर्पक व गोड आहेत. पुष्कळसें
सुखदुःख शेजारीं माणसें कशीं असतात, यःवर अवलंबून असतें. माहेराहून
आलेली, सासरीं कोणी ओळखीचें नाहीं. अशावेळेस शेजारीणबाई जर
चांगली असली तर किती आधार वाटतो:

शेजारिणी बाई
नाहीं मला आठवला
शेजारिणी बाई
सय नाहीं माहेराची

तुझा शेजार चांगला
मायबाप ॥
धन्य तुझ्या शेजाराची
करा वर्षे ॥

माहेराला आसावलेली सासुरवाशीण शेजाला म्हणत्ये:

शेजारिणी बाई
आईच्या हातांची

माझी वेणी हो घालावी
आठवण मज घावी ॥

“ आई केंस तडतडूं न देतां हलक्या हातानें वेणी घाली. तशी तुम्ही
गाला ” असें प्रेमार्थं भुकेलेली ती म्हणते. परंतु शेजी/निहर्मीच चांगली वागत्ये
असें नाहीं:

शेजीच्या घरीं गेल्यें
कोंवळें मन माझें

शेजी बोलली रागानें
नेत्र भरले पाण्यानें ॥

गर्विष्ठ शजोला ती म्हणते:

शेजारिणी बाई
रोज ग बघदये

नको करुं गर्व फार
दिव्याखालीं अंधकार ॥

केळींचीं पनें मऊ असतात तों फाटत नाहीत. परंतु तीं कठोर टरटरीत झालीं कीं वाऱ्यानें फाटतात: शेजीबाई, मृदु स्वभावाची रहा, ताठर नको होऊं:

शेजारिण बाई
पानें केळींचीं फाटलीं

गर्वानें दाटलीं
वारियानें ॥

शेजारच्या वायका कधीं प्रेमानें भाजी वगैरे देतात. परंतु भांडण झालें म्हणजे तें सारे काढतात.

शेजीनें दिली भाजी
काढी भांडणांत

दिली अंगणांत
वारंवार ॥

परंतु नेहमीं शेजोच चुकये असें नाही. स्वतःचाहि कधीं चूक असते. शेवटीं भांडणें मिटतात. पुन्हां एक होतात:

ताळ घे गूळ घे
शेजी आता हें अंगण
शेजारिणी बाई
माझी मैना तुझा राघू

विसर मागील भांडण
तुझें माझे ॥
एका दारीं दोघी वागूं
खेळतील ॥

आपलीं दोघींचीं मुलें एकत्र खेळतील. प्रेमानें नांदूं.

शेजीच्या ओंव्यांहून मैत्रिणीसंबंधींच्या ओंव्या अधिकच सुंदर आहेत. लहानाणच्या मैत्रिणी एकदां लग्न झालें म्हणजे थोड्याच पुन्हां भेटणार ? पत्र कोण लिहिणार ? आधीं त्यावेळेस लिहितां येत नसे. आणि लिहितां येत असलें तरी लिहिण्याची चोरी:

आपण मैत्रीणी
जसे नशिवाचे फांटे
आपण मैत्रिणी

जाऊं ग बारा वाटे
फुटतील ॥
पुन्हां भेटूं कधीं

आठवूं मनामधीं
वारियाच्या संगें
पोंचतील आपोआप

एकीमेकी ॥
आपण पाठवूं निरोप
मैत्रीणीला ॥

मैत्रीणी एकदां गेल्या म्हणजे कोठें सिंहस्थांत, कन्यागतांत किंवा आषाढी कार्तिकीला यात्रेत भेटावयाच्या:

माझ्या ग मैत्रीणी
आषाढी एकादशी

आहेत देशोदेशीं
भेटी झाल्या ॥

कोणी जाणारा येणारा असला तर मैत्रीणीला माझे दुःख सांगूं नका असें ती म्हणते:

जीवाला माझ्या जड
घाबरी होईल सखी

नका सांगूं एकाएकी
शांताताई ॥

माझ्या रडकथा कशाला तिला सांगतां ? सांगायच्याच झाल्या तर हळुहळु सांगा. ती फार कोंवळ्या मनाची आहे. दूर पडलेल्या मैत्रीणीचें पत्र आलें तर ती अर्धी भेटच जणुं झाली:

दूरच्या देशीची
अर्धी भेट झाली

काळी रेघ आली
मैत्रीणीची ॥

पुष्कळ वर्षांनीं जर कधीं लहानपणच्या मैत्रीणी माहेरीं भेटल्या तर किती आनंद ! त्या एकमेकींना म्हणतात:

तुझा माझा मैत्रपणा
एका तार्टीं दोघीं जेऊं
तुझा माझा मैत्रपणा
एका घोटें पाणीं पिऊं

मैत्रपणा काय देऊं
मनूषाई ॥
मैत्रपणा काय देऊं
मनूषाई ॥

मैत्रीणी मनें मोकळीं करतात. सासरचीं सुखदुःखें बोलतात, त्यांच्या त्या बोलण्याचे वेळेस दुसरें तिसरें कोणी त्यांना नको असतें, तो तटस्थ दिवाहि नको वाटतो:

आपण गूज बोलूं

कशाला हवा दिवा

आहे चांदण्याची हवा

शांताताई ॥

मैत्रिणीला ती म्हणते, “ काय सांगू मी ? सगळीकडे तेंच. पळसाला कोठे गेलें तरी तीन पानें. आमच्या घरीं कधीं सुखाची, प्रेमाची पूर्णिमा, तर कधीं दुःखाची भांडणांची अंजस असते: ”

कधीं उजळे पुनव

कधीं काळी ग अवस

मैत्रिणी काय सांगूं

मिळे सुधा मिळे वीख ॥

संसार म्हणजे सुखदुःखांचें मिश्रण. अमृताचे व विषाचे पेळे. घरांत पतीबरोबर कधीं प्रेमाला रंग चढतो, तर कधीं भांडण होऊन अगोले निर्माण होतात. मैत्रिणीला ती म्हणते “ आपण आधणाच्या पाण्यांत भात शिजवितों. मी रागानें फणफणणाऱ्या पतीच्या सहवासांतहि प्रेम समधान पिकवितें: ”

आधणाचें पाणी

त्यांत भात शिजवीत्यें

रुसवे फुगवे

त्यांत सुख पिकवीतें ॥

किती समीक दृष्टांत ! एखादी मैत्रीण म्हणते, “ माझा पति म्हणजे लाखांतील माणिक: ”

शत ग जन्मांची

पुण्याई आली फळा

माझ्या कुंकवाची कळा

सूर्यावाणी ॥

लाखांत एखादा

तसा सखी माझा पती

अनुरक्त परी व्रती

भाग्य माझें ॥

पतीचें प्रेम आहे मजवर, परंतु तें प्रेम संयमी आहे. त्या प्रेमांत पावित्र्य आहे. परंतु दुसरी एखादी सांगते:

रूप ना लावण्य

सोडीना कधीं माडी

करीतो नासाडी

जीवनाची ॥

रात्र ना दिवस

चंदन वेलीला

विळखा मारून राहिला

साप मेल्ल ॥

असे कांहीं अमर्याद व विषयासक्त पति असतात. दुःखानें ती सती म्हणते:

समुद्राच्या कांठीं
देवाची उणीव

मोतीं पोंवळ्याच्या वेली
कडू वेल हातीं आली ॥

जगांत का थोडे चांगले तरुण होते ? परंतु माझ्या नशिबीं असेंच रत्न
यायचें होतें ! ती मैत्रिणीला म्हणत्ये “ असें आहे तरीहि मी प्रेम देत्यें. परंतु
त्यांना काहीं नाहीं. ना प्रेम, ना माया: ”

जीवाला देत्यें जीव
पाण्यांत पाषाण
फोडीलें चंदन
स्त्रियांची जात वेडी

जीव देऊन पाहीला
अंतीं कोरडा राहीला ॥
त्याच्या केल्या बारा फोडी
पुरुषांना माया थोडी ॥

किती हृदयभेदक आहेत ह्या ओंव्या.

पुष्कळ वर्षीनीं भेटलेल्या मैत्रिणींना परत जायचें असतें सासरीं. त्या
शेवटचें रडून घेतात:

गळां घालूं गळा
पुन्हां जायचें सासरीं

ये ग रडूं पोटभरी
चारां दिशीं ॥

त्या एकमेकींना धीर देतात. अंबसेची पुनव होईल सांगतात:

नको ग रडूं गडे
अंबसेचें काळें

होईल सारें भलें
कोठें राहे ॥

ससारांत नाना दुःखें. परंतु त्यांत पोटाच्या बाळाचें मरण, त्या दुःखाला
स्त्रीमाच नाहीं. आई मुलीला म्हणते:

पुरे हो रडणें
शोभेल पुन्हां मांडी
नको नको रडूं
पुन्हां पाळणा हल्लेल
आंबे मोहरती
फळती तितुके ना पिकती

धीर ना सखी सांडी
तान्हेबाळानें ॥
पुन्हां कळी ग फुल्लेल
तुझ्या घरीं ॥
सारे कोठें ग फळती
किती सांगूं ॥

आजोळच्या कौतुकाचें वर्णन आहे. परंतु आई मुलाला म्हणते “ मामाकडे
बोलाविल्याशिवाय जाऊं नये: ”

मामाच्या रे घरा
येऊं दे गाडी घोडा
मामाच्या रे घरा
येऊं दे बोलावणं

नको जाऊं लडालडा
गोपूबाळा ॥
नको जाऊं कामावीण
गोपूबाळा ॥

गांवांतल्या गांवांत जर सासर माहेर असलें तर मजा. लहानपणीं लग्न झालेलें असावें. मग या लहानशा बहिणीला आणण्यासाठीं मोठ्या पैलांची गाडी कशाला ? लहान भाऊ लहान बहिणीला आणण्यासाठीं वांसरांच्या गाडीनें जातः

गांवातल्या गांवांत
गाडिला जुंभिलीं वासरें

उघाताईचें सासरें
भाईरायांनीं ॥

कर्घा कर्घा भावज्या भावज्या भांडतात. हीं भांडणें पुष्कळवेळां लहान मुलांवरून असावयाचीं. त्या गोड वाळाला तीं भांडणें समजतहि नाहीतः

धाकटी वैनी मोठी वैनी
मध्ये साखरेचा खडा

भांडती कडाकडा
गोपूबाळ ॥

गांवांत लग्नें असावीत. माहेरीं आलेली नणंद वैनीस म्हणतेः

लगीन सराई
नेस तूं ग वैनीबाई

कापडाची महागाई
पीतांबर ॥

अशा रीतीनें वैनीला नणंदाबाई आनंदवितात. लेकी सुना घरांत आल्या म्हणजे म्हातारवायला कोण समाधान. ती म्हणतेः

लेकी झाल्या लेकी
हार्तीचें काम घेती

सुना झाल्या लेकी
मायबाईच्या ॥

स्वतःच्या मुली परक्याच्या झाल्या. परक्याच्या मुली सुना होऊन घरच्या सारख्या झाल्या. सासूबाईना त्या आतां काम करूं देत नाहीं. भाग्याची म्हातारी आजीबाई आतां नातवंडे पंतवंडे खेळवते

नांतवंडे पंतवंडे
दैवाची बैसली

भरली ओसरी
आजीबाई ॥

नातवंडांची आजी
दैवाची आहे माझी

पंतवंडांना दूध पाजी
आजीवाई ॥

असें एकत्र कुटुंबपद्धतीतील हे वर्णन आहे. घर म्हणजे जसें गोकुळ. मुलां-बाळांनीं, लेकीसुनांनीं, गडी माणसांनीं गजबजलेलें. भांडणें तंडणें आहेत. परंतु त्यांतहि शेवटीं संयम घेऊन सारें पुन्हां गोड व्हायचें, समाधान मिळावयाचें. असे. आतां तुम्ही प्रत्यक्षच त्या ओंव्या वाचा.

सुखदुःखाचे अनुभवः ओंव्या

सासरीं सासुरवास	माहेरीं माहेरवास	
सत्तेचा परी घास	सासऱ्यास	१
सासरचे बोल	कडु कारल्याचा पाला	
गोड बोलून दिठी मला	बाप्पाजींनीं	२
सासरचे बोल	जसे कारल्याचे वेल	
गोड कधीं का होतील	कांहीं केल्या	३
सासरचे बोल	जशा रेशमाच्या गांठी	
सैल कर माझ्यासाठीं	भाईराया	४
सासरचे बोल	जशा रेशमाच्या गांठी	
माने बसल्या न सुटती	कांहीं केल्या	५
सासरचे बोल	जसा वळचणीचा वांसा	
लागतो ठसाठसा	येताजातां	६
सासरचे बोल	जसे पाण्याचे शितोडे	
पहावें माझ्याकडे	भाईराया	७
सासरचे बोल	कडू काडेकिराईत	
जरी नाहीं गिळवत	गोड मानी	८
स्त्रीजी... १०		

सासरचे बोल	कडू विषाचे ग प्याले	
तुझ्यासाठीं गोड केले	मायबाई	९
सासरचे बोल	जसे निगडुंगाचे घोंस	
जातीवंताच्या मुली सोस	उषाताई	१०
सासरचे बोल	जसे मिरियांचे घोंस	
शीलवंताच्या ग लेकी	तूं सारें सुखें सोस	११
सासरचे बोल	भाऊ ऐकतो चोरोनी	
नेत्र आले ग भरोनी	भाईरायाचे	१२
दीर बोलती दीरपणीं	नणंदा बोलती टाकूनी	
वाग पायरी राखूनी	उषाताई	१३
सासूचा सासुरवास	नणंदाबाईचा जाचणी	
कशी कोमेजून गेली	माझी शुक्राची चांदणी	१४
सासूचा सासुरवास	रडवी पदोपदीं	
लेक थोराची बोलेना	कोणाशीं परी कधीं	१५
बापें दिल्या लेकी	कामाच्या खळाळ्याला	
हिरवी लवंग मसाल्याला	चला कुटू	१६
बापें दिल्या लेकी	वाटेवरल्या गोसाव्याला	
पालखींत बैसायाला	दैव तिचें	१७
बापें दिल्या लेकी	नाहीं पाहिलें वरदार	
पाहणार परमेश्वर	दुसरें कोण	१८
बापें दिल्या लेकी	नाहीं पाहिलें धनवीन	
एक पाहिलें निधान	कुंकवाला	१९
बापें दिल्या लेकी	आपण बसले सुखें ओटी	
मायेला चिंता मोठी	वागण्याची	२०
माझे ग मायबाई	नको करूं माझा घोर	
रत्न दिलेंस तूं थोर	लेकीहार्तीं	२१

बाप्पाजी हो बाप्पा	मी तुमच्या पोटीचीं	
मला कोणत्या गोष्टींची	चिंता नाही	२२
बाप्पाजी हो बाप्पा	आम्ही तुमच्या कीं	पोटा
लेकासारखाच वांटा	आम्हां द्यावा	२३
चंदनासारखी	देह मी झीजवीन	
लेक तुमची म्हणवीन	बाप्पाराया	२४
चंदनासारखी	देह घालीन करवतीं	
तुमच्या नांवासाठीं	बाप्पाजी हो	२५
इवलाहि बोल	मला लागूं न देईन	
लेक तुमची म्हणवीन	बाप्पाराया	२६
माझे ग मायबाई	नको करूं माझी चिंता	
दिलीस भाग्यवंता	लेक तुझी	२७
सासुरवाशिणीचें	तोंड कां कोमेजलें	
कोण कडू हो बोललें	उषाताईला	२८
भूक लागे माझ्या पोटा	परवंटा देख्ये गांठी	
तुमच्या नांवासाठीं	बाप्पाजी हो	२९
लेकीचा हा जन्म	देव घालून चूकला	
बैल घाण्याला जुंपला	जन्मवेरी	३०
स्त्रियांचा हा जन्म	नको घालूं सख्या हरी	
परक्याची ताबेदारी	जन्मवेरी	३१
स्त्रियांचा हा जन्म	नको घालूं सख्या हरी	
रात्र ना दिवस	परक्याची ताबेदारी	३२
सासुरवाशिणी	तूं ग वाड्यांतला बैल	
कधीं रिकामी होशील	उषाताई	३३
नाचण्यांचा कोंडा	नाहीं कशाच्या काजाकामा	
मुलगीचा जन्म रामा	देऊं नये	३४

सकाळीं उठून
 वृंदावन सारवीलें
 सकाळीं उठून
 दाराशीं राहती उभे
 सकाळीं उठून
 पवित्र नांव घ्यावें
 सकाळीं उठून
 माझा निरोप रामाला
 सकाळीं उठून
 दारीं तुळशीमाईचें
 सकाळीं उठून
 रांगोळीनें काढीयेलें
 सकाळीं उठून
 माझ्या ग कंधाचा
 सकाळीं उठून
 माझ्या ग दारावरन
 सकाळीं उठून
 कपाळीं रेघा ओढी
 सकाळीं उठून
 सूर्याला विसरल्यें
 सकाळीं उठून
 मग करीत संसार
 मला शिकवीलें
 असें उभें राहूं नये
 मी ग शिकलेली
 काम आपुलें करावें

काय म्यां काम केलें
 तुळशीचें ३५
 काम सडा सारवण
 देव सूर्य नारायण ३६
 गायीच्या गोळ्या जावें
 गोविंदाचें ३७
 लागल्यें कामाला
 नमस्कार ३८
 मुख पाहावें गायचिं
 वृंदावन ३९
 देवापुढें सारवीलें
 रामनाम ४०
 सडा घालूं गोमूत्राचा
 वाडा आहे पवित्राचा ४१
 काम करित्यें घाईघाई
 मंदिराची वाट जाई ४२
 सूर्याला हात जोडी
 कुंकवाची ४३
 कामघंघाला लागल्यें
 नमस्कार ४४
 सूर्याला नमस्कार
 उषाताई ४५
 बयाबाई माउलीनें
 परक्याच्या साउलीनें ४६
 बयाबाईच्या शाळेली
 सदा वेळच्या वेळेला ४७

माळ्यानें मळ्यांत	पेरीलें उगवलें	
माय ग माउलीनें	शिकवीलें कामा आलें	४८
मला शिकवीलें	बाप्पाजी ज्ञानवंता	
भरल्या पाणवठा	जाऊं नये	४९
मला शिकवीलें	माय त्या माउलीनें	
परक्याच्या साउलीनें	जाऊं नये	५०
दळण सडण	नित्य माझे ग खेळणं	
माझ्या मायेनें वळण	लावीयेले	५१
दळण मी दळीं	माझ्या वाह्या लोखंडाच्या	
माय ग माउलीनें	मुळ्या चारिल्या वेखंडाच्या	५२
दळण सडण	नित्य माझे ग खेळणं	
दूर पाणीयाला जाणं	अवघड	५३
दळण दळतांना	अंगाच्या झाल्या गंगा	
माय ग माउलीनें	मला चारिल्या लवंगा	५४
दळण दळावें	जसा चंदन खिसावा	
माउलीला ग पुसावें	कसा परदेश कंठावा	५५
नाकींच्या नथीला	नको लावूं टीकफुली	
आपण गृहस्थाच्या मुली	उषाताई	५६
परके पुरुषाचा	नये घेऊं कातचुना	
आपण गृहस्थाच्या सुना	वैनीबाई	५७
परके पुरुषाशीं	नये बोळूं एकाएकी	
आपण गृहस्थाच्या लेकी	उषाताई	५८
किती मी सांगूं तुला	एवढा पदर घे अंगावर	
परक्या ग पुरुषाची	नजर असते दूरवर	५९
किती तूं नटशील	एवढें नटून काय होतें	
रूप सुंदर कोठें जातें	उषाताई	६०

सोनाराच्या शाळे	खुटू खुटू वाजे	
नवा बिंदी पट्टा साजे	वैनीबाईला	६१
पायांत तोरड्या	नवी नवरी कोणाची	
सखा शाळे जातो त्याची	गोविंदवाळाची	६२
हार्तीच्या पाटल्या	मागें पुढें सारी	
गोटांना जागा करी	उषाताई	६३
हार्ती गोट पाटल्या	हातरीच्या वांकी	
आपण गृहस्थाच्या लेकी	उषाताई	६४
आले हो वैराळ	बसूं घालावा कांबळा	
चुडा भरावा जांभळा	उषाताईला	६५
आले हो वैराळ	बसूं घालावी घोंगडी	
चुडा भर'नागमोडी	सूनबाई	६६
आले आले पटवेकरी	पटवाया कांहीं नाहीं	
पटव सूनबाई	तुझ्या पेठ्या	६७
आले आले पटवेकरी	पटवाया काय देऊं	
बाजूबंदा गोंडे लावूं	सूनबाईच्या	६८
आले आले पटवेकरी	नको घेऊं मुली छंद	
पटव वाजूबंद	सूनबाई	६९
आले आले पटवेकरी	नको घेऊं मुली चाळा	
पटव तुझ्या माळा	उषाताई	७०
माझ्या अंगणांत	सासुबाईचा ठेवारेवा	
सीते सारख्या आम्ही जावा	चौधीजणी	७१
गोटपाटल्यांच्या	या मुली ग कोणाच्या	
माझ्या ग मायबाईच्या	लेकीसून	७२
घराची घरस्थिति	काय पाहशी परक्या	
लेकीसुना त्या सारख्या	माझ्या घरीं	७३

लेकी सूना घेऊन
 दृष्ट लागेल म्हणूनी
 माझ्या दारावरन
 पालखींत लेकसून
 माझ्या अक्काबाईची
 कारल्याची खूण
 सामूबाई तुम्ही
 कपाळीचें कुंकू
 सामूचा सासुरवास
 कंथाशीं हांसते
 माझे सारें दुःख
 कंथाला पाहून
 होवो माझे कांहीं
 माझा कंथ ग रहावा
 होवो माझे कांहीं
 मिळूं दे ग माझ्या कंथा
 होवो माझे कांहीं
 माझ्या कुंकूवाला
 आंतून जळते
 परी वरून हांसते
 पावसावांचून
 कंथा ग वांचून
 पावसावांचून
 कंथा ग वांचून
 सूनेला सासुरवास
 आपल्या घरीं चाफा

नको वसूं तूं अंगणीं
 अक्काबाई ७४
 हत्ती गेले एकदोन
 मायबाईची ७५
 वडील सून कोण
 शांताबाई ७६
 एक हो बरें केलें
 रत्न माझ्या हातीं दिलें ७७
 सारा मनांत गिळीते
 उषाताई ७८
 मी ग मनांत ठेवीन
 गोड गोड मी हांसेन ७९
 मला नाहीं त्याची पर्वा
 आनंदांत ८०
 मला नाहीं त्याची चिंता
 समाधान ८१
 मला नाहीं त्याचें दुःख
 मिळूं दे ग परी सुख ८२
 मनांत रडते
 उषाताई ८३
 पीक नाहीं जमिनीला
 सुख नाहीं कमिनीला ८४
 कसा भरारेल मळा
 कामिनीला नाहीं कळा ८५
 नको करूं माझे आई
 परक्याची आली जाई ८६

सुनेला सासूरवास
 आपल्या घरी चाफा
 जांवयाची जात
 त्याच्या मर्जीने तूं वाग
 जांवयाची जात
 पुत्राची ग बोली
 जांवई देइल मान
 आपला ग पुत्र
 जांवयाची जात
 आतां मी उषाताई
 जांवयाची जात
 त्याच्या मर्जीने वागसी
 भ्रताराचा राग
 त्याची मर्जी तूं सांभाळ
 देवाच्या देऊळीं
 मागते तान्हेबाळ
 शिवाची केली पूजा
 पुत्रासाठीं नवस केला
 देवाच्या देवळीं
 शालूची कर ओटी
 वडाच्या झाडाला
 तान्हेबाळाला मागते
 तिन्ही ग त्रिकाळ
 आस तान्हा ग बाळाची
 देवाच्या देऊळीं
 प्रसाद दिला मला

नको करूं माझे गंगा
 परक्याची आली रंभा ८७
 जसा पेटाऱ्याचा नाग
 उषाताई ८८
 जात खायाची जायाची
 अस्थि गंगेला न्यायाची ८९
 जाऊन बैसेल लोकांत
 पाणी घालील तोंडांत ९०
 माजोरी मस्तवाल
 तुझ्यासाठीं आर्ये काल ९१
 रागीट तामसी
 उषाताई ९२
 जसा विस्तव इंगळ
 उषाताई ९३
 नंदीला घाली माळ
 उषाताई ९४
 नंदीला कोरा शेला
 उषाताईने ९५
 पुत्राची फळ-वाटी
 उषाताई ९६
 सदा प्रदक्षणा घालते
 उषाताई ९७
 पूजा करिते गायीची
 उषाताईला ९८
 सहज गेल्ये होत्ये काल
 दोन मोर्ती एक लाल ९९

देवाच्या देऊळीं
 प्रसाद दिला मला
 देवाच्या देऊळीं
 वाट बघतें ब्राह्मणाची
 अश्रुत्थाचा पार
 पुत्रासाठी नवस केला
 पिंपळा प्रदक्षणा
 आहे पुत्राची मुकेली
 नवस मी केला
 पुत्र होऊं दे खेळणा
 देवाच्या देऊळीं
 एक द्यावा हो त्वरित
 नारायण देवाजीचा
 सांपडला मोतीदाणा
 नारायण देवाजीचा
 सांपडला मोतीघोंस
 लाखावरी सावकार
 पोटीं नाहीं पुत्रफळ
 लाखावरी सावकार
 पोटीं नाहीं पुत्रफळ
 बाजंत्री वाजती
 ताईवाई सावळीला
 देवाच्या देऊळीं
 न्हालेल्या दिवसांची
 पहिल्यानं न्हाण
 मखराला जाळी

सहज गेल्यें गाभान्यांत
 दोन मोतीं अंगान्यांत १००
 उभी मी केव्हांची
 पूजेसाठीं १०१
 कुणी झीजवीला
 उषाताईनें १०२
 कोण घालोते एकली
 उषाताई १०३
 अंबाबाईला पाळणा
 उषाताईला १०४
 पुत्रांचे पर्वत
 उषाताईला १०५
 झाडीत होत्यें जामदारखाना
 गोपूबाळ १०६
 झाडीत होत्यें पलंगपोस
 गोपूबाळ १०७
 तुझ्या माडीला आरसे
 झाले द्रव्याचे कोळसे १०८
 तुझ्या ओसरी दिवा जळे
 तुझ्या ओटीवर कोण खेळे १०९
 कोणत्या आळीला
 न्हाण आलें ११०
 मोकळ्या केसांची
 उषाताई १११
 न्हाण आलें तें आजोळीं
 मोतीयांची ११२

पहिल्यानें न्हाण
 मखर माडीवरी
 पहिल्या न्हाणाची
 सखे मखरीं तूं बैस
 पिवळें पातळ
 न्हाण आलें आईकीलें
 केळी कंडारल्या
 पहिल्या न्हाणाजोगी
 पहिलें न्हाण आलें
 केळी धाडील्या उशीरा
 पहिल्यानें न्हाण आलें
 मखर गुंफितां
 पहिल्यानें गर्भार
 बागेमध्ये नेऊं
 पहिल्यानें गर्भार
 डाळींची नेस चीट
 पहिल्यानें गर्भार
 आनंद मनीं झाला
 पहिल्यानें गर्भार
 बाळी आहे सुकूमारी
 हिरव्या खणासाठीं
 चोळी गर्भार नारीला
 पहिल्यायें गर्भार
 तुला माहिने झाले किती
 पहिल्यानें गर्भार
 हिरवें डाळिंब ओटींत

हिरव्या साडीवरी
 घालतात ११३
 सासू करीतसे हौस
 उषाताई ११४
 साळ्याला सांगीतलें
 उषाताईला ११५
 तेथे कां ग उभी
 उषाताई ११६
 आलें तें सासरा
 मखराला ११७
 हांसतां खेळतां
 रात्र झाली ११८
 हिरवा शालू घेऊं
 उषाताईला ११९
 नारळी हिचे पोट
 उषाताई १२०
 आली माहेराला
 मायत्रापां १२१
 औषधें ठेवा घरीं
 उषाताई १२२
 रूपया सारीला
 उषाताईला १२३
 कथ पुशीतो आडभिंती
 उषाताई १२४
 कथ पुशीतो गोठ्यांत
 उषाताईच्या १२५

गरभार नारी	गर्भच्छाया तोंडावरी	
हिरवी चोळी दंडावरी	उषाताईच्या	१२६
गरभार नारी	उकाडा होतो भारी	
झोंपाळा बांधा दारी	अप्पाराया	१२७
पहिल्यानं गर्भार	डोहाळे धाड मला	
माझ्या बागेचे पेरू तुला	उषाताईं	१२८
तीनशें साठ पाट	काढीले कारणाला	
तुझ्या डोहाळ जेवणाला	उषाताई	१२९
डोहाळे तुला होती	सागून धाड मला	
बागेचीं लिंबें तुला	पाठवीन	१३०
आंबे आले पाडा	चिंचबाई कधीं येशी	
डोहाळे पुरवीशी	उषाताईचे	१३१
आंबे आले पाडा	पहिल्या पिकाचे	
डोहाळे लेकाचे	उषाताईला	१३२
बांगड्या भर रे कासारा	हिरवा कारला	
तुला नववा ग लागला	उषाताई	१३३
बांगड्या भर रे कासारा	बांगडी हिरवी दुधार	
पहिल्यानं गर्भार	उषाताई	१३४
सोनसळे गहू	ठेवीले कारणाला	
डोहाळ जेवणाला	उषाताईच्या	१३५
हिरव्या खणाची	मला गरज लागली	
गर्भिणी ऐकिली	उषाताई	१३६
रुपया मोडला	हिरव्या खणाला	
तुझ्या डोहाळ जेवणाला	उषाताई	१३७
आणावी घोंगडी	आणाचें कांबळ	
येईल माझी बाळ	बाळंतपणा	१३८

बाज करा नाट
 येईल माझी बाळी
 पहिल्यानें गर्भार
 तुझी काळजी देवाला
 पहिल्यानें गर्भार
 उद्यां होशील पुत्रवंत
 पळी पंचपात्री
 पुत्र झाला यजमाना
 पुत्र झाला म्हणून
 दणका केला मोठा
 पुत्र झाला म्हणती
 साखर गांवावरी
 पुत्र झाला म्हणती
 पुत्र नाही कन्या झाली
 जोशाला बोलवा
 जातक करावें
 पांचवी सहावी
 नको दृष्ट माझ्या
 नातू झाला म्हणून
 नातवासाठीं वेडे
 बाळंतिणी बाई
 लागेल तुला वारा
 बाळ बाळंतीण
 उषाताईच्या पतीला
 चला सखियांनो
 माझ्या ग उषाताईला

करा साफसूफ खोली
 बाळंतपणा १३९
 नको भिऊं तूं जिवाला
 उषाताई १४०
 कां ग नारी चिंताक्रान्त
 उषाताई १४१
 कुठें जातोस ब्राह्मणा
 दादारायांना १४२
 दादाराया खोता
 सोहाळ्याचा १४३
 आम्हां कळलें बाबीवरी
 वांटीयेली १४४
 आम्हां साखर नाही आली
 उषाताईला १४५
 आधीं पंचांग बघावें
 तान्हे बाळाचें १४६
 करावी आधीं पूजा
 तान्हे बाळा १४७
 वांटतात पेढे
 लोक होती १४८
 नको येऊं दारा
 दक्षिणेचा १४९
 आहेत खुशाल
 भाईराया पत्र घाल १५०
 हळदी कुंकवाला
 भाग्याचा पुत्र झाला १५१

सोळा सोमवार
 रत्नाच्या पालखीं
 मला हौस मोठी
 बाळंतवीडा न्यावा
 मला हौस मोठी
 बाळंतवीड्यावरी
 तुम्हां घरीं ग कारणे
 माझे येणं होतं कसं
 देवाघरचें बाळ
 त्याला ठेवूं नांव
 देवाघरचें बाळ
 नांव ठेवा मनोहर
 सवाष्णींची दाटी
 रामकृष्णाच्या म्हणती
 पालखीं घालून
 पाळणे गोड गाती
 माझे घर मोठें
 सभा बैसली उठेना
 माझे घर मोठें
 वडील मामंजींचें
 माझे घर मोठें
 कोमेली सुकुमार
 माझे घर मोठें
 भरली मोठी माडी
 माझे घर मोठें
 पाहुण्याराउण्यांचें

केले सतरावा उजवा
 माझ्या बाळाला नीजवा १५२
 ताईबाईला पुत्र व्हावा
 कडीतोडे १५३
 ताईबाईला पुत्री व्हावी
 जरीची कुंची न्यावी १५४
 आम्हां घरीं ग बारसं
 शांताताई १५५
 आलें आकार घेऊन
 सखी पालखीं घालून १५६
 आलें सगुण साकार
 उषाताई १५७
 बाळ पालखीं घालती
 पाळण्यांना १५८
 सखीया झोके देती
 आंदुळतां १५९
 केर लोटतां लोटेना
 गोपू बाळाची १६०
 हंडेघंगाळांचें
 नांव मोठें १६१
 धुराचा कोंडमार
 उषाताई १६२
 हिंडती दारीं गडी
 पाहुण्यानीं १६३
 पन्नास बाहालांचें
 वावरण १६४

भाङ्गे घर मोठें
 हातीं रुपयांची वाटी
 मोठेमोठे लोक
 लोडारी जागा देती
 मोठे मोठे लोक
 स्वागत करितात
 मोठे मोठे लोक
 एक्या शब्दें सोडवीले
 कचेरीच्या पुढें
 नवा साहेब बोलतो
 कचेरीच्या पुढें
 नवा साहेब पुण्याचा
 कचेरीच्या पुढें
 वास घेणार गेले गांवा
 बारा बैल वहाती
 चार गांवाची ग खोती
 बारा ग बैलांची
 निजला जागा करा
 बारा बैल वहाती
 जिरेसाळ डांगराला
 आवाज मोठा आला
 खोतीचा गल्ला आला
 बाप्पाजी काकाजी
 मोत्यांचा चंद्रहार
 नाचण्यांनो तुम्ही
 त्यानें भाई माझे

पन्नास येती जाती
 गोपू बाळाच्या १६५
 उठून उभे राहती
 माझ्या बाळा १६६
 सामोरे येतात
 माझ्या बाळाचें १६७
 सरकारें अडवीले
 माझ्या बाळें १६८
 हिरवा कदील डोलतो
 माझा बाळ १६९
 हिरवा कंदील कोणाचा
 माझा बाळ १७०
 काय गुलाबा तुझी हवा
 दादाराया १७१
 एवढा कोण शंती
 गोपू बाळाची १७२
 दावण आली घरा
 गोपू बाळ १७३
 बाप्पार्जीच्या नांगराला
 पेरीयेली १७४
 मोठा गाडा घडघडला
 बाप्पार्जीचा १७५
 करा भाताचा व्यापार
 द्यावा मज १७६
 कोंकणीचे राजे
 सावकार १७७

नाचण्यांनो तुम्ही	कोंकणीचें गहूं
अंतर नका देऊं	भाईरायाला १७८
सभेमध्ये ग बसले	उंच पगडी लहानथोर
सभेमध्ये माझे दोर	शोभतात १७९
पशानें पायली	सवाईची दिढी झाली
कंठी छातीला भीडली	दादारायांच्या १८०
पिकलेला अननस	हिरवा त्याचा देठ
खोतांना आली भेट	अप्पारायांना १८१
पाटील पट्टी करी	येतील सचणीला
हिरवी शाल खोतीणीला	अक्काबाई १८२
माझ्या ओटीवरी	खोतापाटलांची दाटी
तुमच्या नावासांठीं	बाप्पाजी हो १८३
हार्तींच्या आंगड्या	कशानें झीजल्या
राशी मोहरांच्या मोजीलया	गोपू बाळानें १८४
माझ्या ओटीवर	चांदीचे गडवे पेले
मैत्र तुझे पाणी प्याले	गोपू बाळा १८५
माझ्या ओटीवर	सतरंज्या लोळती
मैत्र तुझे रे खेळती	गोपू बाळा १८६
माझ्या ओटीवर	कशाचा केर झाला
जाई मोडून तुरा केला	भाईरायाला १८७
माझ्या ओटीवर	कागदाचा केर
लिहिणार सुभेदार	मामाराया १८८
माझ्या ओटीवर	कागद किती पाहूं
लिहिणार माझे भाऊ	कारभारी १८९
अंगांत सदरा कोट	पायांत कुलपी बूट
तुझ्या चालण्याची ऐट	गोपू बाळा १९०

लहानसा कारकून	साहेबाच्या डावीकडे	
पहिल्या पगाराचे तोडे	उषाताईला	१९१
लहानसा कारकून	साहेबापुढे उभा	
तुमच्या स्वारीजोगा	गोपू बाळ	१९२
लहानसा कारकून	साहेबाला आवडला	
पगार वाढवीला	गोपूबाळाचा	१९३
लहानसा कारकून	साहेबाची खुशी	
पहिल्या पगाराची ठुशी	उषाताईला	१९४
लहानसा कारकून	बैसे साहेबाच्या कडे	
पहिल्या पगाराचे पेढे	वांटीयेले	१९५
माझ्या अंगणांत	बैसलासे हिरा	
सखे तुझा ग नवरा	उषाताई	१९६
कचेरीच्या पुढे	आंवळीचें झाड	
सांवळा सुभेदार	गोपू बाळ	१९७
दळणाची पाटी	अखंड जात्यावरी	
अन्नछत्र तुझ्या घरीं	गोपू बाळा	१९८
कारागीरो टोपी	आली दारावरी	
गोपूबाळ पारावरी	मोल करो	१९९
शेरभर सोने	लेखणीच्या टांका	
हिशोब देतो बापा	गोपू बाळ	२००
मंदिरीं सप्ताह	भागवत चाले	
बाप्पाजी तेथें गेले	एकावया	२०१
मंदिरीं सप्ताह	झालासे आरंभ	
मामंजी त्यांत दंग	एकावया	२०२
हरदास आले	पुण्याचे वाईचे	
अलोट लोकांचे	जाती थवे	२०३

आले हरदास
 ऐकाया कीर्तन
 संत आले गांवा
 घरीं नका कथा राहूं
 संत आले गांवा
 हेत माझा पुरवावा
 दागिना मागत्यें
 कोण माझी हौस फेडी
 काळी चंद्रकळा
 हौस माझी पुरवावी
 काळी चंद्रकळा
 म्हणाल आली रंभा
 नको हो पैठणी
 माळ असो भरलेलें
 नको मज बिंदी
 पुरे एक अलंकार
 दागिना मागत्यें
 जन्मोजन्मीं ठेवा
 दागिना मागत्यें
 पत्नी प्रेमाची मुकेली
 दागिना मागत्यें
 कथा आपण साधूं या
 देशील रे देवा
 मी मागते रोकडें
 पुतळ्यांची माळ
 कथाच्या राज्यावरी
 स्त्रीजी...११

राजधानीहून
 संत जाती २०४
 दर्शना चला जाऊं
 सखी सांगे २०५
 चला त्यांची करूं सेवा
 एवढा कीं २०६
 म्हणून म्हणता वेडी
 तुम्हांवीण २०७
 घेऊन मला द्यावी
 तुम्ही कथा २०८
 शोभेल गोऱ्या अंगा
 स्वर्गातून २०९
 नको मला शालू शेले
 कुंकवानें २१०
 नको तो चंद्रहार
 मंगळसूत्र २११
 एक आज तुम्हांपार्शीं
 दासीला या पायापार्शीं २१२
 कथा नाहीं म्हणूं नका
 नको तिला पैसा रुका २१३
 परस्त्रीला माना माता
 संसारांत परमार्था २१४
 देशील तें थोडें
 हळदीकुंकू २१५
 पडते निऱ्यांवरी
 उषाताई २१६

आयुष्य मी चिंतीं
 माझ्या कुंकवाची चिरी
 देई देवा मज
 अक्षय माझे चुडे
 देई देवा मज
 विश्रांतीला बाळ तान्हे
 देई देवा मज
 कुंकवाचें राज्य
 देवाच्या देऊळीं
 आयुष्य मागत्यें
 माझे हे कीं चुडे
 साक्ष ठेवीयेले
 माझे हे कीं चुडे
 तेतिस कोटी देवार्जींचे
 चुडेयांच्या वळें
 लंकेच्या रावणाला
 माझे चुडेयांचें
 वडिलांच्या पारखीचें
 माझे चुडेयांचें
 पारख्यांना शालजोडी
 सासुरवाशिणीचें
 तिला भ्रताराचें सुख
 गळ्यांत मंगळसूत्र
 कथ तुझा सुभेदार
 काळी गळेसरी
 भूषणासाठीं केली

सासुबाईच्या हो नीरीं
 जन्मवेरी २१७
 देशील तितुकें पुरे
 जन्मवेरी २१८
 संततीला सोनें
 मांडीवरी २१९
 हळदीचें तेज
 जन्मवेरी २२०
 उभी मी जागत्यें
 चुडेयांना २२१
 वर्ज्जीं घडवीले
 चंद्रमूर्य २२२
 बत्तीस बंदांचे
 आशीर्वाद २२३
 न भीं कवणाला
 देईन जाप २२४
 सोनें आहे सुरतेचें
 दादारायांच्या २२५
 सोनें वरफीची वडी
 बाप्पार्जींना २२६
 तोंड दिसे हंसतमुख
 उषाताईला २२७
 गळा दिसे तालेदार
 उषाताई २२८
 देवानें मला दिली
 सोनीयाची २२९

आमच्या वैनीबाई
 उन्हानें कोमेजल्या
 भोळा की भ्रतार
 तिनें पिंपळ दारींचा
 शेजी देई फूल
 आपुल्या कथाच्या
 शेजी देई फूल
 नेऊन देतसे
 कथ ग रुसला
 हातानें विडा द्यावा
 भ्रताराचा राग
 हंसूनी शांत केला
 तोंडांत तोंड घाली
 आवडीची मैना तूच
 तोंडांत तोंड घाली
 आली राघवाची उडी
 दादाराया घोड्यावर
 तेथून खूणा करी
 तांबडें पागोटें
 राणीला खुणावीतो
 माडीखालीं माडी
 तेथें तोंड धुतो हिरा
 माडीखालीं माडी
 तबकीं तुझ्या पाटल्या
 माडीखालीं माडी
 पुतळी आहे जाडी

गंगावाई कोठें गेल्या
 जाईजुई २३०
 माझ्या उषा ग बाईचा
 पूजीयेला २३१
 सखी घाली ना केसांत
 नेऊन देतसे हातांत २३२
 सजवाया वेणी
 निज कंथाला कामिनी २३३
 कशानें समजवावा
 उषाताई २३४
 दुधासारखा उत्तूं गेला
 उषाताईनें २३५
 राघूची लाल चोंच
 उषाताई २३६
 उषाबाई चेडी
 दादारायांची २३७
 वयनीबाई माडीवरी
 विड्यासाठीं २३८
 बांधीतो सोडीतो
 दादाराया २३९
 माडीखालीं झरा
 उषाताईचा २४०
 माडीला चंदन ताटल्या
 उषाताई २४१
 माडीखालीं शिडी
 उषाताईची २४२

भ्रताराची सेवा
 पायां पडतां देखली
 भ्रताराची सेवा
 पाय पुशी पदरानें
 भ्रतार पुसतो
 मागें उभी हंसतमुखी
 भ्रतार पुसतो
 हंसत मुख सदा
 कंथ विचारीतो
 नंदादीपा तेल घाली
 कंथाची ग खूण
 देत्ये सुपारी शोधून
 चिकणी सुपारी
 दिवा घेऊन नीवड
 चिकणी सुपारी
 वारा घालतां भागली
 पांचपानी खाई विडा
 त्याची सुरत चांगली
 पांचपानी खाई विडा
 बापापरीस लेक शहाणा
 रात्रीची चांदणी
 विडा देत्ये चतुराला
 दिवाणाशीं जातां
 माझ्या ग कंथाच्या
 टिचकी वाजवीतो
 राणीला खुणवीतो

काय करीतां चुकली
 उषाताई २४२
 करावी आदरानें
 उषाताई २४४
 कोठें गेली प्रियसखी
 उषाताई २४५
 कोठें गेली राणी राधा
 उषाताईचें २४६
 राणी वल्लभा कोठें गेली
 उषाताई २४७
 दोहीच्या मधून
 उषाताई २४८
 तुझ्या कंथाला आवड
 उषाताई २४९
 दादारायांना लागली
 उषाताई २५०
 त्याची बत्तीशी रंगली
 गोपूबाळाची २५१
 डेखापासून लावी चुना
 गोपूबाळ २५२
 जाते कापुराला
 उषाताई २५३
 वैरी पाहती तोंडाकडे
 विड्याला रंग चढे २५४
 खिडकी उघडीतो
 गोपूबाळ २५५

काळी चंद्रकळा	ठेवुन ठेवून नेसावी	
कुंकवाची चिरी	माझ्या जन्माला असावी	२५६
काळी चंद्रकळा	ठेवुन ठेवून नेसावी	
सान्या जन्माला असावी	मायबाई	२५७
काळी चंद्रकळा	पदरीं मोतीजाळी	
नेसली सायंकाळीं	उपाताई	२५८
काळी चंद्रकळा	कण्हेरी कांठाची	
बुधवार पेठेची	आणीयेली	२५९
काळी चंद्रकळा	पदरीं रामबाण	
नेसली सूर्यपान	उषाताई	२६०
काळी चंद्रकळा	जशा काजळाची वडी	
त्याची आज घडी मोडी	उषाताई	२६१
काळी चंद्रकळा	ठेऊन ठेऊन नेसावी	
सान्या जन्माला पुरवावी	उषाताई	२६२
काळी चंद्रकळा	नेसतां लागे मऊ	
भूपणाजोगे भाऊ	राज्यधर	२६३
काळी चंद्रकळा	कशी नेसूं मी एकटी	
माझी बहीण धाकुटी	आहे घरीं	२६४
काळी चंद्रकळा	धुवुन धुऊन वीटली	
नाहीं हौस ग फीटली	उषाताईची	२६५
काळी चंद्रकळा	धुऊन धुऊन झाला बोळा	
रुपये दिले साडे सोळा	बाप्पार्जींनीं	२६६
काळी चंद्रकळा	धुऊन धुऊन झाला कचरा	
रुपये दिले साडे सतरा	काकारायांनीं	२६७
काळी चंद्रकळा	ठेवीली भूईवरी	
रुसली आईवरी	उषाताई	२६८

काळी चंद्रकळा	ठेवीली बाकावरी	
रुसली काकावरी	उषाताई	२६९
काळी चंद्रकळा	ठेवीली दारावरी	
रुसली दीरावरी	उषाताई	२७०
काळी चंद्रकळा	ठेवीली जात्यावरी	
रुसली आत्यावरी	उषाताई	२७१
काळी चंद्रकळा	ठेवीली खुंटीवरी	
रुसली कंथावरी	उषाताई	२७२
काळी चंद्रकळा	ठेवीली मापावरी	
रुसली बापावरी	उषाताई	२७३
काळी चंद्रकळा	दोन्ही पदरीं रामसीता	
नेसली पतिव्रता	उषाताई	२७४
काळी चंद्रकळा	जसें काजळाचें बोट	
घेणाराचें मन मोठें	दादारायाचें	२७५
काळी चंद्रकळा	जसें रात्रीचें गगन	
घेणाराचें मोठें मन	दादारायांचें	२७६
मला हौस मोठी	जरीच्या पातळाची	
पेठं धुंडिली साताऱ्याची	मामारायांनीं	२७७
मला हौस मोठी	गोटापुढें ग तोड्याची	
काळी चंद्रकळा	चोळी धोतरजोड्याची	२७८
गोटपाटल्याची	घडण साताऱ्याची	
लाडकी भ्रताराची	उषाताई	२७९
हातीं गोटपाटल्या	मागें पुढें सारी	
ताफत्या चोळीवरी	बाजूबंद	२८०
हातीं कांकणपाटल्या	जवे दोरे गजरे गोट	
सुभेदारिणी तुझा थाट	उषाताई	२८१

कशीद्याची चोळी	अंगी झाली तंग	
सखी चवळीची शेंग	उषाताई	२८२
मोठेमोठे डोळे	हरिणीबाईचे	
तसे तुझ्या रे आईचे	गोपूबाळा	२८३
ठुशाटीकांखालीं	सरीबाई तूं दोराची	
राणी जहागीरदाराची	उषाताई	२८४
जोडव्यां झणत्कार	बिरवल्यांना वारा ठसे	
चालतांना रूप दिसे	उषाताईचें	२८५
कशीद्याची चोळी	अंगीं कीं फाटली	
सखी सासऱ्या भेटली	उषाताई	२८६
ठुशापेट्यांखालीं	कंठीचें झालें पाणी	
मागते तन्मणी	उषाताई	२८७
ठुशापेट्यांखालीं	कंठ्याचें झालें जाळें	
मागते तायतळें	उषाताई	२८८
उठा उठा जाऊबाई	दिवा लावावा तुपाचा	
दारीं पलंग रुप्याचा	भावोजीचा	२८९
उठा उठा जाऊबाई	दारीं उजाडलें	
आपल्याला वाण आलें	हळदीकुंकू	२९०
उठा उठा जाऊबाई	रथाचें धरूं चाक	
शंभरी करूं आंख	चुडेयांना	२९१
उठा उठा जाऊबाई	रथाची धरूं दोरी	
शंभरी करूं पुरी	चुडेयांना	२९२
सहांच्या पंगतीला	पितांबराचे झळाळ	
तूप वाढते वेल्हाळ	उषाताई	२९३
सहांच्या पंगतीला	कशाला हव्या तिघी	
आपण वाढूं दोघी	उषाताई	२९४

सहांच्या पंगतीला
 येते तुझ्या संगतीला
 माझ्या दारावरन
 कुसुंबी पागोऱ्याचा
 माझ्या दारावरन
 गळां माळ पुतळ्यांची
 माझ्या दारावरन
 त्यांत मी ओळखीला
 माझ्या दारावरन
 खडा मारून उभा केला
 पुतळ्यांची माळ
 सून शोभते गौरीला
 हात भरले अंगठीने
 शृंगार केला चुलत्यांनीं
 मागील दारीं आंबा
 माडी बांधा उंच
 दादाराया घर बांधी
 तेथे उपाय चालेना
 दादाराया घर बांधी
 वाडा शोभतो श्रमिंती
 दादाराया घर बांधी
 किती पारवे घुमती
 माडीवरतीं माडी
 बैसुनी घेती वारे
 माडीवरतीं माडी
 पुतळी केस झाडी

नको भिऊं परातीला
 उषाताई २९५
 कोण गेला झपाऱ्याचा
 अप्पाराया २९६
 कोण गेली पातळाची
 उषाताई २९७
 मुलांचा मेळा गेला
 गोपूबाळ २९८
 हळदी कुंकवाचा नंदी गेला
 भाईरायांनीं २९९
 गोपूबाळाच्या नारीला
 आक्काबाईला ३००
 कान भरले कुडक्यांनीं
 उषाताईला ३०१
 पुढील दारीं चिंच
 दादाराया ३०२
 वैनीबाई ती बोलेना
 कांहीं केल्या ३०३
 आपुल्या हिंमती
 थाटमाटे ३०४
 आपुल्या हिंमती
 माडीवरी ३०५
 माडीला दहा दारें
 वैनीबाई ३०६
 माडीला चंदनशिडी
 उषाताई ३०७

माडीवरतीं माडी
 तबकीं तुझी ठुशी
 मामाराया माडी बांधी
 माडीचा बेत पहा
 हौशानें हौस केली
 फुलें पडता मेण्यामध्ये
 हौशानें हौस केली
 फुलें पडती ताम्हनांत
 हौशानें हौस केली
 फुलें पडती हातांत
 हजाराचा घोडा
 वर बसणार
 हजाराचा घोडा
 वर बसणार
 धुणें धुवी रे परीटा
 धोतरजोडा अमदाबादी
 धुणें धुवी रे परीटा
 माझ्या ग अप्पारायांचा
 धुणें धुवी रे परीटा
 नेसणारा भाऊ माझा
 धुणें धुवी रे परीटा
 नेसणार सावकार
 कार्नीचे कुडूक
 बोलते तोऱ्यानें
 कार्नीचे कुडूक
 बोलते चुटू चुटू

माडीला तक्तपोशी
 उषाताई ३०८
 सुतारांना दिला चहा
 वैनीबाई ३०९
 जाई लावल्या जिण्यामध्ये
 देवाजीच्या ३१०
 फुलें लाविलीं जिण्यांत
 बाप्पाजींच्या ३११
 फुलें लाविलीं दारांत
 उषाताईच्या ३१२
 त्याला पन्नासाची झूल
 जणुं गुलाबाचें फूल ३१३
 त्याला विसांचा चाबूक
 फुलावाणी ग नाजुक ३१४
 लिंबे घे ताजीं ताजीं
 गोपूबाळाचा ३१५
 धुण्याला काय तोटा
 रुपयांनीं भरला लोटा ३१६
 लिंबु सावण लावी त्याला
 अप्पाराया ३१७
 इस्तरीची घडी कर
 गोपू बाळ ३१८
 हालती वान्यानें
 उषाताई ३१९
 हालती लुटू लुटू
 उषाताई ३२०

पायीं सांखळ्या तोरडया
 लेकी दिल्या कोकणांत
 चंद्रहार ग तुटला
 पदरानें गोळा कर
 तिन्हीसांजा झाल्या
 दिवे लावा खणोखणीं
 तिन्हीसांजा झाल्या
 बाळराजासाठीं
 तिन्हीसांजा झाल्या
 लक्ष्मी आली घरा
 तिन्हीसांजा झाल्या
 सोड वांसरें गायीला
 तिन्हीसांजा झाल्या
 चिरबंदी वाडे मोठे
 तिन्हीसांजा झाल्या
 गोवारी आणी गायी
 तिन्हीसांजा झाल्या
 आधीं बाळाला निजव
 तिन्हीसांजा झाल्या
 गवळी बांधी गायी
 तिन्हीसांजा झाल्या
 वाचीती रामायण
 तिन्हीसांजा झाल्या
 चौमुपी वाडे मोठे
 लक्ष्मीबाई आली
 कुंकवाचा पुडा

पाय भरले चिखलांत
 बाप्पार्जीनीं ३२१
 टिकल्या झाल्या खोलीभर
 उपाताई ३२२
 आले लक्ष्मीचे धनी
 झगमगीत ३२३
 लक्ष्मीचा डामडौल
 गवळ्याचा वाडा खोल ३२४
 दिव्यांची जलदी करा
 मोत्यांनीं ओटी भरा ३२५
 दिवा ओसरीबाईला
 गोपू बाळा ३२६
 दिवे लावूं कोठे कोठें
 बाप्पार्जाचे ३२७
 कामाची झाली घाई
 रानांतून ३२८
 घालूं चुलींत विस्तव
 उषाताई ३२९
 दिवा राईबाई
 मथुरेचा ३३०
 दिव्याला भरवण
 दादाराया ३३१
 दिवे लावूं कोठे कोठें
 बाप्पार्जाचे ३३२
 तिन्ही सांजाच्या भरांत
 साक्ष ठेवली घरांत ३३३

लक्ष्मीबाई आली
 बाळा राजसाच्या
 तिन्हीसांजा झाल्या
 लक्ष्मी पूजिली
 देणें देवाजीचें
 माझ्या ग बाळाला
 लक्ष्मी बाई आली
 हातीं गोफण पायां पडे
 लक्ष्मी कीं आली
 बाळाजवळ बोली केली
 लक्ष्मी चंचळ
 धरिते पदर
 लक्ष्मी चंचळ
 माझ्या घरांत राहिली
 लक्ष्मी कीं आली
 माझें घर तिला साजे
 लक्ष्मी कीं आली
 धाकट्या बाळानें
 लक्ष्मी कीं आली
 भाईरायाच्या शांतपणा
 लक्ष्मी कीं आली
 पुशी कचेरीची वाट
 लक्ष्मी कीं आली
 धरला पदर सोडूं नको
 लक्ष्मी कीं आली
 शेत्या म्हणुन हांका मारी

तांब्यानें दूध घाली
 घराला मानवली ३३४
 गुरांच्या गोंधळीं
 तांदुळांनीं ३३५
 मनुष्यानें काय द्यावें
 लक्ष्मीनें साह्य व्हावें ३३६
 शेताचा बांध चढे
 गोपू बाळ ३३७
 पांगळ्या पायांची
 कधीं नाहीं मी जायाची ३३८
 हिंडते बाजार
 गोपू बाळाचा ३३९
 घर शोधतां भागली
 दादारायांच्या ३४०
 बैसली ती बाजे
 खरोखर ३४१
 आली मागील दारानें
 बोलवीलें ३४२
 बाळाच्या पायगुणा
 मानवली ३४३
 हातीं मोहराचें ताट
 गोपूबाळाच्या ३४४
 आलेली जाऊं नको
 गोपूबाळाचा ३४५
 शेताच्या बांधावरी
 गोपूबाळाला ३४६

वाटेवरलं शेत
 कोठें लक्ष्मी भेटली
 वाटेवरलं शेत
 धनी आहे हो रागीट
 वाटेवरलं शेत
 येते सावकारा गाडी
 वाटेवरला आंबा
 सखा सासुरवाडी गेला
 वाटेवरलं घर
 वडालीचें मून शहाणी
 वाटेवरलं घर
 वडीलांचें नांव राख
 वाटेवरलं घर
 मिळे मीठ नां भाकर
 भावोजी हो दिरा
 दारीं वाग पेरा
 भावोजी हो दिरा
 स्वस्त झाल्या राजापुरी
 भावोजी दिरांनीं
 मी मागत्यें कौतुकें
 भावोजी हो दिरा
 तुमच्यापाशीं मी मागत्यें
 भावोजी हो दिरा
 माझ्या वेणीतलें आणावें
 काय मी पुण्य केलें
 कमळीं रघुवीर

जशी हळद लोटली
 गोपूवाळा ३४७
 नका खुडूं त्याची पात
 दादाराया ३४८
 नको मोडूं त्याची काडी
 गोपूवाळाला ३४९
 कोणी ओळंबीला
 गोपूवाळ ३५०
 आल्या गेल्या गूळपाणी
 उपाताई ३५१
 आल्या गेल्या ताकभात
 गोपूवाळा ३५२
 आल्यागेल्याचें माहेर
 सर्व लोकां ३५३
 माझ्या मनींचें एक करा
 द्राक्षीयांची ३५४
 सांगत होत्यें नानापरी
 चंद्रकळा ३५५
 आणीलीं केतकें
 भावजयी ३५६
 माझ्या मनींचें सांगतें
 कुडीजोड ३५७
 माझ्या मनींचें जाणावें
 गंगावन ३५८
 भावासारखा हो दिरा
 पूजीयेला ३५९

काय मी पुण्य केलें
 कमळीं गोविंद
 काय मी पुण्य केलें
 कमळीं अंबाबाई
 काय मी पुण्य केलें
 कमळीं हरिहरा
 काय मी पुण्य केलें
 कमळीं सोमेश्वरा
 काय मी पुण्य केलें
 सरीखालीं ग दूसरा
 मामंजी सासूबाई
 आम्ही तुमच्या उजेडें
 मामंजी सासूबाई
 आम्ही परक्याचीं बाळें
 लक्षुमी लक्षुमी
 तुझ्या कामाचा पसारा
 लक्षुमी लक्षुमी
 काढ ओसरीचा केर
 ब्राह्मण जेवती
 पवित्र तुमचा हात
 मामंजी म्हणती
 कुळाला कळा येई
 मामंजी म्हणती
 नातू दिला लवलाहीं
 मामंजी म्हणती
 होती राशी हो पुण्याची

बहिणीसारखी नणंद
 पूजीयेला ३६०
 आईपरी सासूबाई
 पूजीयेली ३६१
 बापासारखा सासरा
 पूजीयेलें ३६२
 बापासारखा सासरा
 पूजीयेलें ३६३
 बापासारखा सासरा
 चंद्रहार ३६४
 तुम्ही तुळशीचीं झाडें
 राज्य करूं ३६५
 तुम्ही तुळशीचीं मुळें
 सांभाळा हो ३६६
 हांक मारीतो सासरा
 वैनीबाई ३६७
 हांका मारी दीर
 वैनीबाई ३६८
 उत्तम झाला पाक
 सासूबाई ३६९
 धन्य ग सूनबाई
 तुझ्या गुणें ३७०
 धन्य ग सूनबाई
 मांडीवरी ३७१
 सून ही गुणांची
 माझ्या बाळाची ३७२

मामंजी म्हणती
 वाढतो पोठामधीं
 मामंजी म्हातारे
 जाईल कोण जवळ
 माहेरा आलीस
 तुझ्या सांग पुरवीन छंदा
 माहेरा आलीस
 आतां विसांवा तूं घेई
 माहेरा आलीस
 सुखानें नेई वेळ
 माहेरा आलीस
 पिकला आंबा चिरूं
 माहेरा आलीस
 खाई दुधावरची साय
 माहेरा आलीस
 करी बाळे गुरंगुटी
 माहेरा आलीस
 किती आलीस दिसांनीं
 माहेरा आलीस
 येऊं दे थोडें मास
 माहेरी आलीस
 बैंगणी खण घेऊं
 दिवाळसणाला
 सल्ल्यांचा जोड दिला
 दिवाळसणाला
 सखीच्या समाधाना

सूनवाई जेव आधीं
 कूळतंतू ३७३
 रागानें होती लाल
 विस्तवाच्या ३७४
 नको करूं कामधंदा
 तान्हेबाळी ३७५
 नको करूं काम कांहीं
 उषाताई ३७६
 आतां बाळे हंस खेळ
 उषाताई ३७७
 काय तुझ्यासाठीं करूं
 उषाताई ३७८
 सांग तुला देऊं काय
 तान्हेबाळे ३७९
 नीज आतां नको उठूं
 उषाताई ३८०
 किती गेलीस सुकोनी
 तान्हेबाळे ३८१
 रहावें चार मास
 अंगावरी ३८२
 तुला सखी काय देऊं
 उषाताईला ३८३
 जांवाई घरीं आला
 बाप्पार्जीनीं ३८४
 जांवयाला आणा
 उषाताईच्या ३८५

पाहुण्याला पाहुणचार	मेहुण्या मेजवानी	
कंथ तुझा समाधानी	उषाताई	३८६
पाहुण्या पाहुणचार	मेहुण्या बुंदी लाडू	
एका पंक्ती दोघी वाढूं	वन्सवाई	३८७
सांवळ्या मेहुण्याचा	पलंग पितळेचा	
वर ठसा पुतळीचा	उषाताईचा	३८८
पाहुण्या पाहुणचार	मेहुण्या बुंदी लाडू	
नको माझी आस मोडूं	वैनीवाई	३८९
माझ्या माहेराला	जशी गोकूर्णीची वजा	
कारभारी मामा तुझा	तान्हेबाळा	३९०
माझ्या माहेराला	ताटवाट्यांच्या चळती	
जेऊन उठले	माझे भाऊ तुझे पती	३९१
माझ्या माहेराला	राही सदा उघडें दार	
आल्या गेल्या पाहुणचार	होत असे	३९२
माझ्या माहेराला	नकार नाही कोणा	
आला गेला पाहुणा	नित्य आहे	३९३
माझ्या माहेराची	सांगू मी किती कीर्ति	
लाज वाटे सखी	कशी सांगू माझ्या ओठीं	३९४
माझ्या माहेराला	केवढी आंबराई	
आंब्यांना तोटा नाही	कर्धी काळीं	३९५
माझ्या माहेराला	नारळी पोफळी	
त्यांची छाया ग दाटली	अंगणांत	३९६
माझ्या माहेराला	नाहीं कोणा सासुरवास	
सूना लेकींच्यापरीस	वागवाती	३९७
पाऊस पाण्याची	धरणी माय वाट पाहे	
तशी मला आस आहे	माहेराची	३९८

दिवस मावळला	कर्दळीआड झाला	
मला माघारा ना आला	माहेरींचा	३९९
माझ्या माहेराला	डोलते मोठी बाग	
वाटेल तें तूं माग	वैनीबाई	४००
माहेरीं जाईन	बसेन अंगर्णी	
जशा लवती कामिनी	भावजया	४०१
अंगणांत खेळ	दणाणली माझी आळी	
लेंकुरवाळी आली	माहेराला	४०२
जेवण मी जेवीं	माजीभाऊरीचें	
मायेच्या हातींचें	गोड लागे	४०३
जेवण मी जेवीं	जेवण जेवतें पोळीचें	
पाणी माहेरच्या गांवींचें	गोड लागे	४०४
माहेरच्या वाटे	मऊ गार हरिक दाटे	
सासरच्या वाटे	टोंचती कुचकुच काटे	४०५
जाईन माहेरीं	बसेन खांबापार्शी	
धाकट्या भावापार्शी	गुज बोलूं	४०६
जाईन माहेरीं	बाप्पार्जीच्या घरा	
घुसळीन डेरा	अमृताचा	४०७
जाईन माहेरीं	पदर घेईन पुरता	
सभे बैसला चुलता	काकाराया	४०८
जाईन माहेरीं	पदर घेईन दोन्ही मुजा	
वडीलांपरिस धाक तुझा	काकाराया	४०९
जाईन माहेरीं	बैसेन बाजेवरी	
विसांवा तुझे घरां	माउलीये	४१०
जाईन माहेरीं	बैसेन मी खाटे	
विसांवा मला भेटे	माहेरास	४११

मजला माघारी	तुजला कां न ये	
जोडीनें जाऊं सये	माहेराला	४१२
मजला माघारी	मदनाचें घोडें	
सदनाचे पुढें	गोपूवाळ	४१३
काळी चंद्रकळा	धुऊन धुऊन वीटली	
नाहीं हौस फिटली	माहेराची	४१४
दळण मी दळी	हळदीवाण फिकें	
मायेवीण सरखें	कोणी नाहीं	४१५
बाप्पार्जीच्या ग बहिणी	नको बोलूं तुझें माझें	
एक माहेर तुझें माझें	आत्याबाई	४१६
माहेरींचा देव	कशानें ओळखावा	
निशाणीं मोतीं लावा	सोमेश्वराच्या	४१७
माहेरींचा देव	तुझा माझा एक	
पूजा बांधूं समाईक	आत्याबाई	४१८
बाप तो ईश्वर	मायबाई काशी	
नंदी आहे पायांपाशीं	भाईराया	४१९
आजोळच्या ओटीवरी	आजिबाई बसे	
घराला शोभा दिसे	मामारायांच्या	४२०
बारीक दळणाच्या	सभेमध्ये गेल्या गोष्टी	
घराची रीत मोठी	मायबाईच्या	४२१
बारीक दळणाची	भाकरी चवघडी	
आठवण घडीघडी	मायबाईची	४२२
मामेयाच्या घरीं	भाची मी पाहुणी	
समया लावुनी	थाट केला	४२३
मामा कीं हो पुसे	भाची केवढीशी झाली	
चुनाडी रंगवली	कमळाबाईला	४२४
झीजी...१२		

साखरेचा पुडा	मुंग्यांनीं फोडीला	
तुड्या मामानें धाडीला	तान्हेवाळा	४२५
मोगच्या फुलांनीं	भरलें देवघर	
पूजीले रघुवीर	बाप्पार्जीनीं	४२६
गुलावाचीं फुलें	शंकर वाळाच्या ओंजळीं	
त्याची तुला पुष्पांजळी	गणोराया	४२७
देवांचा देव्हारा	फुलांनीं भरला	
मंत्रांनीं पूजीला	बाप्पार्जीनीं	४२८
काशींतले कागद	आले लखोत्र्यानें	
वाचीले धाकट्यानें	चंदुब छानें	४२९
काशींतले कागद	आले उडाउडी	
वाचीले घोड्यावरी	मामारायांनीं	४३०
मामेयाचे घरी	भाचे कारभारी	
शेले जरतारी	पांघुरती	४३१
मामेयाचे घरीं	भाचे कारकून	
वस्त्रें घ्या पारखून	मधुवाळाला	४३२
बहिणीचें बाळ	मला म्हणे मावशीबाई	
उचलून कडे घेई	लीलाताई	४३३
शेजारिणीबाई	तुझा शेजार चांगला	
नाहीं मला आठवला	मायबाप	४३४
शेजारिणीबाई	एका दारीं दोघी वागूं	
माझी मैना तुझा राघू	खेळतील	४३५
शेजारिणीबाई	धन्य तुड्या शेजारिणी	
सय नाहीं माहेराची	बारा वर्स	४३६
शेजारिणीबाई	माझी वेणी हो घालावी	
आईच्या हातांची	आठवण मज द्यावी	४३७

शेजीच्या घरीं गेल्यें	शेजी बोलली रागानें	
कोवळें मन माझें	नेत्र भरले पाण्यानें	४३८
शेजीच्या घरीं गेल्यें	जाऊं नये जाणें आलें	
तिच्या बोलण्यानें	मन माझें दुखवीलें	४३९
शेजीनें दिली भाजी	दिली अंगणांत	
काढी भांडगांत	वारंवार	४४०
शेजारीणचाई	गर्वांनं दाटली	
पानें केळीचीं फाटलीं	वारीयानें	४४१
शेजारिणीचाई	नको करूं गर्व फार	
रोज ग वचत्यें	दिव्याखालीं अंधकार	४४२
शेजारिणीचाई	चल जाऊं नदीवर	
धुण्याची धुऊं मोट	करूं मोकळें अंतर	४४३
शेजारिणीचाई	तुमचे झाले उपकार	
कसे फेडूं सांगा	मनीं ठेवावा आभार	४४४
शेजारिणीचाई	घरीं का आज सुनें	
दूर ग देशा गेलें	माझें सौभाग्याचें सोनें	४४५
शेजारिणीचाई	आज कसली केली भाजी	
आज कसली भाजी	स्वारी गेली स्वारीमाजी	४४६
शेजीच्या घरीं गेल्यें	तिला आला होता ताठा	
दुःखाचा माझा वांटा	दैव माझें	४४७
शेजीच्या घरीं गेल्यें	शेजीला झाला गर्व	
पराङ्मुख होती सर्व	अभागिया	४४८
शेजारिणीचाई	नको हो मला हंसूं	
येतील तुझ्या असू	लोचनांना	४४९
शेजारिणीचाई	गर्वाचें घर खालीं	
गोष्ट ही कधीं काळीं	विसरूं नको	४५०

शेजीचें बोलणें	सदा उफराटें	
बोंचती माझ्या कांटे	काळजाला	४५१
शेजीचें बोलणें	झोंबलें हृदया	
शेजीला दयामाया	नाहीं ठावी	४५२
शेजारिणी बाई	मनीं अढी धरूं नका	
पुन्हां गोड होऊं	एकमकां देऊं सुखा	४५३
शेजारणी बाई	माझेंच चुकलें	
आतां धरिते पाऊलें	सोड राग	४५४
संक्रांतीचा तीळगुळ	चला देऊं घेऊं	
शेजी प्रेमें आपण राहूं	साऱ्याजणी	४५५
तीळ घे गुळ घे	विसर मागील भांडण	
शेजी आतां हें आंगण	तुझे माझे	४५६
तीळ घे गूळ घे	आपण विसरूं मागचें	
शेजी नवीन प्रीतीचें	नातें जोडूं	४५७
तीळ घे गूळ घे	आतां विसर मागील	
शेजी प्रेमाचें पाऊल	दोघी टाकूं	४५८
माझ्या अंगगांत	शेजीचे पांच पुत्र	
त्यांत तुझे मंगळसूत्र	चैनीबाई	४५९
प्रेमाचा ओलावा	पाहून जवळ गेली	
तहान नाही हो भागली	शेजीबाई	४६०
मैत्रीणीकडे गेल्यें	मैत्रीणीला गर्व भारी	
पायांनीं पाट सारी	बसावया	४६१
मैत्रीणीकडे गेल्यें	मैत्रीणीच्या दारा कडी	
तिच्या मनामध्ये अढी	राहिलीसे	४६२
प्रेमाच्या नात्याशीं	राहिल कशी अढी	
चंद्राशीं नाही कधीं	अंधःकार	४६३

जीवाला माझ्या जड	सांगूं मी कोणापार्शी	
सखी राही दूर देशीं	शांताताई	४६४
जीवाला माझ्या जड	नका सांगुं एकाएकीं	
घाबरी होईल सखी	शांताताई	४६५
जीवाला माझ्या जड	नका सांगुं मैत्रीणीस	
पडेल धरणीस	शांताताई	४६६
जीवाला माझ्या जड	नका सांगुं वाटे	
सखी गहिंवरें दाटे	शांताताई	४६७
जीवींची मैत्रीण	पडली दूर स्थळीं	
दृष्टीला नाहीं पडली	बारा वरसं	४६८
माझ्या ग मैत्रीणी	आहेत देशोदेशीं	
आपाठी एकादशी	भेटी झाल्या	४६९
आपण मैत्रीणी	जाऊं ग बारा वाटे	
जसे नाशि गच फांटे	फुटतील	४७०
आपण मैत्रीणी	पुन्हां भेटूं कधीं	
आठवूं मनामधीं	एकांमेकीं	४७१
वारियांच्या संगें	आपण पाठवूं निरोप	
पोंचेल आपांआप	मैत्रीणीला	४७२
आपण मैत्रीणी	मनांत आठवूं	
पत्रें तीं पाठवूं	वाच्यावरी	४७३
जिवांची मैत्रीण	देवा खुशाल ठेवावी	
सुखांत नांदावी	सासऱ्याला	४७४
माझ्या आयुष्याची	दोरी आहे बळकट	
सखी मला कधीं भेट	देईल हो	४७५
माझ्या ग मैत्रीणी	आहेत दहात्रारा	
एक दिली सुभेदारा	शांताताई	४७६

माझ्या ग मैत्रीणी	आहेत दोघीतीघी	
त्यांत माझ्या मनाजोगी	मनुबाई	४७७
माझ्या ग मैत्रीणी	आहेत वीसतीस	
एकीला द्यावा खास	खांब्याचा	४७८
माझ्या ग मैत्रीणी	आहेत गोऱ्यागोऱ्या	
कपाळीं लाल चिऱ्या	कुंकवाऱ्या	४७९
माझ्या ग मैत्रीणी	आहेत शंभर	
त्यांत पहिला नंबर	कमळाताईचा	४८०
माझ्या ग मैत्रीणी	आहेत सात आठ	
एकीला द्यावा पाट	बसावया	४८१
माझ्या ग मैत्रीणी	आहेत किर्ती पहा	
कितीदां देऊं चहा	सांगा तुम्ही	४८२
गोंड्यांची वेणी	मोगऱ्या दाटली	
सखी सासऱ्या भेटली	मैनाताई	४८३
मैत्रीणीच्या मेळ्यामध्ये	चांगली कोण दिसे	
हिरवा जी शालू नेसे	शांताताई	४८४
मैत्रीणींचा मेळा	वेशीं खाळंबला	
शृंगार नाही झाला	अजुनी माझा	४८५
तुझा माझा मैत्रपणा	मैत्रपणा काय देऊं	
एका ताटीं दोघी जेऊं	मनुबाई	४८६
तुझा माझा मैत्रपणा	एका घागरींतले पाणी	
नको कपट धरूं मनीं	शांताताई	४८७
तुझा माझा मैत्रपणा	मैत्रपणा काय देऊं	
एक लग्न दोघी खाऊं	मनुबाई	४८८
तुझा माझा मैत्रपणा	मैत्रपणा काय देऊं	
एका घोटें पाणी पिऊं	मनुबाई	४८९

माझ्या ग मैत्रीणी
 त्यांच्या मुखांचें आयका
 मैत्रीणीकडे गेल्ये
 हार गुंफोते रामाला
 मिळाल्या भेटल्या
 लहानपर्णीच्या मैत्रीणी
 आपण गूज बोलूं
 आहे चांदण्याची हवा
 तिन्हीसांजा झाल्या
 सखी माझी गोष्ट बोलें
 आपण मैत्रीणी
 सुखदुःख तुझं माझं
 किती ग वरसांनीं
 सांठलें किती मनीं
 काय तू पुसशी
 संसारीं समाधानें
 कधीं रागावती
 मैत्रीणी अशी खोड
 रूप ना लावण्य
 संसार त्याच्या संगीं
 रूप ना लावण्य
 चुरते परो पदा
 रूप ना लावण्य
 करितो नासाडी
 रात्र ना दिवस
 विळखा देऊन राहिला

साधुमंतांच्या बायका
 रामनाम ४९०
 मैत्रीग गुंतली कामाला
 तुळशाबागेच्या ४९१
 गुजाच्या गुजकरणी
 ताई माई ४९२
 कशाला हवा दिवा
 शांताताई ४९३
 दिव्यांतोल वात डोले
 हृदयांतोल ४९४
 ये ग बोलूं गूज
 शांताताई ४९५
 भेटलों दोघीजणी
 बोलूं आतां ४९६
 पळसा तान पानें
 नांदूं सखी ४९७
 बोलती कधीं गोड
 कथा माझ्या ४९८
 एक नाहीं गुण अंगीं
 करणें दैवीं ४९९
 नाहीं धन ग संपदा
 उषाताई ५००
 सोडीना कधीं माडी
 जीवनाची ५०१
 चंदन वेलीला
 नाग जेवीं ५०२

कधीं उजळे पुनव
 मैत्रीणी काय सांगूं
 कधीं फुले ग वसंत
 कधीं वैशाख वणत्रा
 मैत्रीणी काय सांगूं
 दिवस रोज नेत्यें
 काय विचारीशी
 मैत्रीणां येते घूस
 आधणाचें पाणी
 रुसवे फुगवे
 आधणाचें पाणी
 पतीच्या रागांत
 दूध वर येतां
 कंथाचा ग राग सखी
 कंथ रागावतां सखी
 क्रोधो मुद्रा मोहावते
 शत ग जन्मांची
 माझ्या कुंकवाची कळा
 लाखांत एखादा
 अनुरक्त परी व्रती
 पुरवीती हौस
 आम्ही ग नांदतों
 काय विचारीशी
 जीवेंभावे ओंवाळीन
 काय विचारिशी
 तुझ्या गळ्याची शप्पथ

कधीं कात्री ग अवस
 मिळे सुधा मिळे वीख ५०३
 तुझी सखी तेव्हां खुले
 हरणी तुझी होरपळे ५०४
 गोड मी करुनो घेत्यें
 मोजूनीयां ५०५
 होते का धूसपूस
 घरा कधीं ५०६
 त्यांत भात शिजवीतें
 त्यांत सुख पिकवीतें ५०७
 ओतीतें विसावण
 मिसळतें प्रेमगुण ५०८
 पाणीयानें खालीं जाई
 हंसण्यानें नष्ट होई ५०९
 हळू हंसून वघत्यें
 क्षणामाजी ५१०
 पुण्याई आली फळा
 सूर्या सारी ५११
 तसा सखा माझा पती
 भाग्य माझे ५१२
 मैत्रीणी विचारून
 दोघें हंसून खेळून ५१३
 कधीं ना सखी तंटा
 प्रेमरंगा माझ्या कंथा ५१४
 आहें हो खरी सुखी
 कसें खोटें बोलूं सखी ५१५

समुद्राच्या कांठीं सखी
 दैवाची उणाव
 जीवाला देत्यें जीव
 पाण्यांत पाषाण
 फोडीलें चंदन
 स्त्रियांची जात वेडी
 सेवेला करित्यें
 चीज त्याचें करी कोण
 हंसेना बोलेना
 मैत्रीणी जावासी
 गळां घालूं गळा
 पुन्हां जायाचें सासरीं
 नको ग रडूं गडे
 अंघसेचें काळें
 नको रडूं गडे
 प्रार्थान गजमुख
 नको रडूं गडे
 चिखलीं कमळें
 नको रडूं गडे
 झिरपे आंतून
 मैत्रीणी भेटती
 फिरून दूर जाती
 मैत्रीणी भेटती
 फिरून दूर जाती
 पुत्रनिधनाचें
 बरें त्याहून मरण

मोतीं पोंवळ्याच्या वेली
 कडू वेल हातीं आली ५१६
 जीव देऊन पाहीला
 अंतीं कोरडा राहीला ५१७
 त्याच्या केल्या बारा फोडी
 पुरुषांना माया थोडी ५१८
 झटून झिजून
 मैत्रीणी गे ५१९
 कोणी सासरीं ग मशीं
 कंटाळल्यें ५२०
 ये ग रडूं पोटभरी
 चाग दिशीं ५२१
 होईल सारें भलें
 कोठें राहे ५२२
 होईल तुला सुख
 तुझ्यासाठीं ५२३
 होईल सखी भलें
 फुलतात ५२४
 जरी वरून पाषाण
 फुटतील ५२५
 हांसती रडती
 संसारांत ५२६
 जीवींचें बोलती
 संसारांत ५२७
 दुःख दाहण कठीण
 माये वाटे ५२८

अपत्याचा लाभ	त्याहून नाहीं सुख	
आणि त्याचा ग वियोग	त्याच्याहून नाहीं दुःख	५२९
नको ग बाळे रडूं	किती तू रडशील	
पुन्हां ग फुलतील	फुलें दारीं	५३०
नको नको रडूं	ढोळे झाले लाल	
होईल पुन्हा बाळ	सांवळीये	५३१
नको नको रडूं	घर गे मनीं धीर	
शोभेल पुन्हां घर	माझ्यावाळे	५३२
नको नको रडूं	रडें आपुलें आंवर	
हांसिल तुझें घर	तान्हेबाळें	५३३
पुरे हो रडणें	धीर ना सखी सांडी	
शोभेल पुन्हां मांडी	तान्हेबाळानें	५३४
नको नको रडूं	पुन्हां कळी ग फुलेल	
पुन्हां पाळणा हलेल	तुझ्या घरीं	५३५
नको नको रडूं	बघ तू माझ्याकडे	
आंवरी बाळे रडें	विवेकानें	५३६
आंवे मोहरती	सारे कुठें ग फळती	
फळती तितुके ना पिकती	किती सांगूं	५३७
दूर ग देशांचा	वारा येतो संथ	
सुखी आहे तुझा कंथ	मनुवाई	५३८
निरोप मी धाडीं	गोपूबाळाच्या आईला	
माझ्या उषाबाईला	सांभाळावी	५३९
निरोप मी धाडी	शंकरपंतांना कार्नी सांगा	
आठ दिवसांची रजा मागा	उषाताईला	५४०
सूर्याच्या समोर	माझ्या अक्काबाइचें घर	
ओसरीला दार	चंदनाचें	५४१

जीव माझा गेला	चोळी पातळ दांडीवरी
जीव गेला मांडीवरी	भाईरायाच्या ५४२
राखी राखी देवा	दिज्यांतला दीपक
माझ्या भाईरायाचा एक	गोपूवाळ ५४३
राखी राखी देवा	दिज्याची कीं ज्योत
माझ्या भाईरायाची लेक	उपाताई ५४४
नेसा माझ्या वैनबाई	हिरवा शालू कमळाचा
कडे पुत्र जावळाचा	चंदुबळ ५४५
काय सांगूं बाई	भाईयाचा खोली माचा
किल्ल्या कुलपाचा	दरवाजा ५४६
सोंगट्या खेळतांना	फांसे आले हारी
मामा तुझे रे कैवारी	गोपूवाळा ५४७
देवाचे देऊळीं	रुद्रजप पारायण
कथ तुझा नारायण	उषाताई ५४८
नाकींची ग नथ	पडली नाकांत
मामारायांच्या धाकांत	मामीबाई ५४९
माझ्या घरीं ग पाहुणा	मांडा करीन साईचा
आला माझा मामाराया	भाऊ माझ्या ग आईचा ५५०
माझ्या घरीं ग पाहुणी	करीन करंजी साईची
आली माझी मावशीबाई	बहीण माझ्या ग आईची ५५१
एका छत्रीखालीं	मामाभाचे चौघेजण
धाकुट्याला निवलेण	मधुवाळाला ५५२
धाडा माघारी पाहुणा	साखर साईचा
भाऊ माझ्या हो आईचा	मामाराया ५५३
चल शिंगीबाई	तुझी चल पाणेयाची
वर स्वारी तान्हेयाची	मधुवाळाची ५५४

नदीपलीकडे
 लेक माझी तुझी सून
 पायां पडूं आला
 त्यांत धाकुटी ओळखा
 पायां पडूं आली
 जन्म सावित्री पुत्र होऊ
 पायां पडूं आली
 अक्षर्या चुडा व्हावा
 पायां पडूं आली
 राजसा राणी तुझी
 माझ्या अंगणांत
 संध्येला झाली रात्र
 मला हौस मोठी
 नवा पालखी विणावी
 उठा उठा पैनीबाई
 आपु याला वाण आलें
 माझ्या दारावरून
 शंकराची भक्ति मोठी
 माझ्या दारावरून
 काजळकूकू वाळंतीण
 हार्तीं गोटतोडे
 भावांना वाढीत होत्यें
 जीवाला देते जीव
 सखी माय बहीण तुझी
 शेवंती फुलली
 निघाला आजोळीं

शालूच्या त्या कोण
 सखी दोध्या ५५५
 भावजयांचा घोळका
 अप्पायांराची ५५६
 आशीर्वाद काय देऊं
 उषाताइला ५५७
 आशांवाद काय द्यावा
 उषाताईचा ५५८
 भाचेसून माझी
 गोपूबाळा ५५९
 चांदीचे फुलपात्र
 बाप्पार्जीच्या ५६०
 ताईवाईला आणावी
 रेशमाची ५६१
 दारी उजाडलें
 हळदीचुकू ५६२
 बेल्याच्या पाट्या जाती
 बाप्पार्जीना ५६३
 कोण गेली सवाशीण
 मामीबाई ५६४
 मागें पुढें सारित होत्यें
 पंचामृत ५६५
 प्राणाला होते राजी
 गोपूबाळा ५६६
 फुलली पाकळी
 गोपूबाळ ५६७

मामाच्या रे घरा
 येऊं दे बोलावणं
 मामाच्या रे घरा
 येऊं दे गाडीघोडा
 चंदन चंदन
 उंची चंदन मला घ्यावें
 माझ्या अंगणांत
 वडिलांची वाट पाही
 लगान सराइ
 नेस माझा वैनीबाई
 सामूचा सासुरवास
 माझा दमून भागुन
 उठा उठा जाऊ बाई
 भावोजी हत्तीवरी
 गांवांतल्या गांवांत
 गाडीला जुंपिलीं वांसरें
 गांवांतल्या गांवांत
 अभिमानाच्या बहिणी
 आधीं मूळ धाडा
 जवळच्या सखुबाईला
 माझ्या घरीं ग पाहुणी
 बहीण माझ्या ग आईची
 खाऊ मी धाडीला
 भाचा माझ्या आवडीचा
 नदीपलीकडे
 हार्ती तांब्याची परात

नको जाऊं कामावीण
 गोपूवाळा ५६८
 नको जाऊं लडालडा
 गोपूवाळा ५६९
 चंदनाचीं बारा नांवे
 भाईराया ५७०
 कोण बैसली दुलाबाई
 सुधाबाइ ५७१
 कापडाची महागाई
 पीतांबर ५७२
 नणंदा तुम्ही हल्लु बोला
 कंथ बाहेरूनी आला ५७३
 दिवे लावा गच्चीवरी
 घरीं आले ५७४
 उषाताईचें सासरें
 दादारायानें ५७५
 किती घेशी बोलावणीं
 उषाताई ५७६
 लांबच्या अक्काबाईला
 दांडी डोल्या ५७७
 जिलबी केली ग साईची
 मावशीबाई ५७८
 बत्तासा रेवडीचा
 मोरूवाळ ५७९
 कोण ग दिसत
 मावशीबाई ५८०

गोपूवाळ वसंतवाळ
 शेले चुनाडीचे
 शंकर बाळ मोरू बाळ
 माझ्या आवडीचे
 शंकर बाळ मधु बाळ
 जशी भीमार्जुनांची जोडी
 एका छत्राखालीं
 माभेयाच्या संगें
 गंगुवाई रंगुवाई
 डोकी गरी कुंच्या
 धाकटी वैनी मोठी वैनी
 मध्ये साखरेचा खडा
 धाकटी वैनी मोठी वैनी
 कोथिंबीची चुडा
 भांडशी भांड गड्या
 भल्या बापाची मी लेकर
 शेजारी भांडतो
 बोले ना उषाताई
 साखरेचे लाडू
 श्रीधरपंत मेहुण्यांना
 सांवळे मेहुण्यांना
 चंद्रज्योत उभी केली
 मनोहरपंत मेहुणे
 दिली पुनळी ठळक
 हातीं दौतलेखणी
 कारकून हिंडे

हे दोघे जोडीचे
 पांघुरले ५८१
 हे दोघे जोडीचे
 दोन हिरे ५८२
 हे दोघे गडी गडी
 घरामध्ये ५८३
 कोण ग चालती
 भाचे वाहेर निघती ५८४
 या दोघी मावश्याभाच्या
 रेशमाच्या ५८५
 भांडती कडाकडा
 गोपू वाळ ५८६
 जावाचा ग जोडा
 भरीयेल ५८७
 तुझ्या तोंडाची जाते वाफ
 नेदीं जाप ५८८
 करीतो हमरी तुमरी
 थोरामोठ्याची ग नारी ५८९
 वाटेच्या पाहुण्यांना
 एकादशी ५९०
 समयी नाहीं दिली
 शांताताई ५९१
 आपल्या आईचे बाळक
 कमळाताई ५९२
 कलमदानीं गोंडे
 बाप्पार्जीचा ५९३

माझे ओटीवर
 वकील नांव तुझे
 चौसुपी माझे घर
 माझे भाग्यवंत दीर
 माझा नऱ्हे कोणी
 हिरा मोहनमाळेचा
 माझा नऱ्हे कोणी
 मला मावशी म्हणशी
 माझ्या ग घरांत
 माझ्या घराचें अभीष्ट
 नदीपलीकडे
 आजोबा आजीबाई
 नदीपलीकडे
 तेथें तुझे ग सासरें
 चिठी बरोवर
 त्यांत ठेवावे लिहून
 लेकी झाल्या लेकी
 हार्तीचें काम घेती
 लेकी झाल्या लेकरवाळ्या
 दैवाची देते वाणें
 नातवंडें पंतवंडें
 दैवाची बैसली
 नांतवंडांची आजी
 दैवाची आहे माझी

बुकांचें कीं ओझें
 अप्पाराया ५९४
 कितीदा काढूं केर
 घरीं आले ५९५
 माझ्या बहिणीबाळेचा
 गोपूत्राळ ५९६
 माझ्या बहिणीचा होशी
 चंदूबाळा ५९७
 सदा येती आप्त इष्ट
 चिंतितात ५९८
 कोणाच्या मोन्या गायी
 दान देती ५९९
 कोणाचीं वांसरें
 उषाताई ६००
 आंत्रे द्या पाठवून
 उपाताईला ६०१
 सुना झाल्या लेकी
 मायबाईच्या ६०२
 सुनांना आलीं न्हाणें
 आक्काबाई ६०३
 भरली ओसरी
 आजीबाई ६०४
 पंतवंडांना दूध पाजी
 आजीबाई ६०५

— प्रकाशित —

जीवनाचा पाया
विवाहितांचें नंदनवन
स्त्रियाचे हक्क व सुधारणा

फासिझम
समाधीवरलीं फुलें
जलधारा

अविवाहितांचे प्रश्न
शोभा

मानलेलीं मुलें

— आगामी —

मंगळागौरीच्या रात्रीं
तीन प्रवासी
मुलांसाठीं फुलें

प्रकाश मंडळ, पुणे २.

